

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

**ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

Гуманитарлық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

**ВЕСТНИК
ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТА**

Гуманитарная серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3439

№ 2 (2022)

Павлодар

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета**

Гуманитарная серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

KZ46VP400029271

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области истории,
правоведения и общественных наук

Подписной индекс – 76131

<https://doi.org/10.48081/XFOR5423>

Бас редакторы – главный редактор

Бегимтаев А. И.

к.полит.н.

Заместитель главного редактора

Шамшудинова Г. Т., *доктор PhD,*

ассоц. профессор

Ответственный секретарь

Турлыбекова А. М., *к.и.н., ассоц. профессор*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Акишев А. А.,	<i>д.полит.н., профессор;</i>
Алтыбасарова М. А.,	<i>к.полит.н., доцент;</i>
Ветренко И. А.,	<i>д.полит.н., профессор (Россия);</i>
Шашкова Я. Ю.,	<i>д.полит.н., профессор (Россия)</i>
Дронзина Т. А.,	<i>д.полит.н., профессор (София, Болгария)</i>
Абдикакимов М. Т.,	<i>доктор PhD</i>
Ермаханова С. А.,	<i>к.социол.н.</i>
Сағиқызы А.,	<i>д.филос.н., профессор;</i>
Кожамжарова М. Ж.,	<i>к.филос.н.</i>
Ахметова Г. Г.,	<i>к.филос.н., профессор;</i>
Уызбаева А. А.,	<i>доктор PhD;</i>
Аубакирова С. С.,	<i>доктор PhD</i>
Альмуханов С. Х.,	<i>к.филос.н., профессор;</i>
Кадыралиева А. М.,	<i>доктор PhD;</i>
Манасова М. М.,	<i>доктор PhD;</i>
Ахмеджанова Г. Б.,	<i>д.ю.н., профессор;</i>
Олжабаев Б. Х.,	<i>к.ю.н., ассоц. профессор;</i>
Ишеков К. А.,	<i>д.ю.н., профессор (Россия);</i>
Таштемиханова Р. М.,	<i>д.и.н., профессор;</i>
Азербайев А. Д.,	<i>доктор PhD;</i>
Шокубаева З. Ж.	<i>(тех. редактор).</i>

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

МАЗМҰНЫ

«ӘЛЕУМЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

**Мұхамбетова Қ. А., Урузбаева Г. Е.,
Исахова Г. Д., Абатбек А. А.**

Жастардың неке және отбасы қатынастарына дайындығы:

анықтамасы, құрылым және зерттеу әдістемесі6

Жанғабыл З. С., Тамабаева М. К.

Жастар ортасындағы суицид20

Алдабердіқызы А., Есенова Н. Б., Махашева Ж. А.,

Онласинова О. А., Иманбекова А. К.

Сауаттылықтың білім деңгейі мен табыс деңгейінің өзара

байланысы: әлеуметтік лингвистикалық зерттеу нәтижелері29

«ТАРИХ» СЕКЦИЯСЫ

Ешмұратов А. Қ.

Ұлы депрессия және қазіргі Қазақстан жағдайы.

Біз тарихтан сабақ аламыз ба?42

Жамашев А., Әбділлә М.

XV–XVI ғасырлардағы ислам әлемінің

саяси және діни, ғылыми жағдайы56

«ФИЛОСОФИЯ» СЕКЦИЯСЫ

Сүлейменова Ж. А., Төкенқызы Г.

Үнемділік пен бақыт – Ясауи хикметтерінің

негізгі фундаменталды қағидалары69

Авторлар туралы ақпарат84

Авторларға арналған ережелер90

Жарияланым этикасы102

СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦИЯ «СОЦИОЛОГИЯ»

Мухамбетова К. А., Урузбаева Г. Т., Исахова Г. Д., Абатбек А. А. Готовность молодежи к браку и семейным отношениям: определение, структура и методика исследования	6
Жангабыл З. С., Тамабаева М. К. Суицид в молодежной среде	20
Алдабердіқызы А., Есенова Н. Б., Махашева Ж. А., Онласинова О. А., Иманбекова А. К. Взаимосвязь грамотности и уровня образования и дохода: результаты социолингвистического исследования	29

СЕКЦИЯ «ИСТОРИЯ»

Ешмуратов А. К. Великая депрессия и современная казахстанская действительность. Учимся ли мы у истории?	42
Жамашев А., Әбділлә М. Политическая, религиозная, научная ситуация исламского мира в XV-XVI вв.	56

СЕКЦИЯ «ФИЛОСОФИЯ»

Сулейменова Ж. А., Токенқызы Г. бережливость и счастье – основные фундаментальные принципы мудрости Ясави	69
Сведения об авторах	84
Правила для авторов	90
Публикационная этика	102

CONTENT

SECTION «SOCIOLOGY»

AMukhambetova K. A., Uruzbaeva G. T., Issakhova G. D., Abatbeck A. A. The readiness of youth for marriage and family relations: definition, structure and methodology of the study	6
Zhangabyl Z. C., Tamabayeva M. K. Suicide among young people	20
Aldaberdikyzy A., Yesenova N. B., Makhasheva J. A., Onlasinova O. A., Imanbekova A. K. Interrelation of literacy and level of education and income: results of a sociolinguistic study	29

SECTION «HISTORY»

Eshmuratov A. K. The Great Depression and modern Kazakhstan reality. Are we learning from history?	42
Zhamashev A., Abdilla M. Political, religious, scientific situation of the Islamic world in the XV–XVI centuries	56

SECTION «PHILOSOFY»

Suleimenova Zh. A., Tokenkyzy G. Frugality and happiness are basic fundamental principles of Yasawi wisdom	69
Information about the authors	84
Rules for authors	90
Publication ethics	102

«ӘЛЕУМЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

FTAMP 04.51.67

<https://doi.org/10.48081/EURK6779>

***Қ. А. Мұхамбетова¹, Г. Е. Урузбаева²,
Г. Д. Исахова³, А. А. Абатбек⁴**

^{1,2,3}Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.

⁴М. Ауезов атындағы Оңтүстік-Қазақстан университеті,
Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.

ЖАСТАРДЫҢ НЕКЕ ЖӘНЕ ОТБАСЫ ҚАТЫНАСТАРЫНА ДАЙЫНДЫҒЫ: АНЫҚТАМАСЫ, ҚҰРЫЛЫМ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕМЕСІ

Мақалада көтерілген сұрақтардың өзектілігі, қазіргі замандағы неке және отбасы институты бастан кешіріп отырған жаһандық өзгерістерге байланысты болып отыр. Есею, қазіргі қоғамдағы бірқатар әлеуметтік-экономикалық және психологиялық қиындықтарға тап болуға алып келеді. Сонымен қатар, жастақ шақта адамдар неке және баланы дүниеге әкелу сияқты өмірлік маңызды шешімдерді қабылдайды.

Мақалада «жастардың неке және отбасы қатынастарына дайындығы» түсінігі талданады: анықтамасы беріліп, оның құрамдас бөліктері мен құрылымы қарастырылады. Авторлар, отбасының сәтті қызмет етуінің маңызды шарты ретінде – неке мен отбасылық өмірге дайындық тұжырымдамасын операционализациялаудың әртүрлі тәсілдерін қарастырады.

Сонымен қатар, мақалада жастардың отбасылық рөлдерге және ата-ана болуға қатысты ұстанымдарын PARI (Parental Attitude Research Instrument) Е. С. Шефер мен Р. К. Белл әдістемелерін қолдану арқылы зерттеу қортындысы келтірілген.

PARI сауалнамасы 115 – отбасылық өмір мен ата-ана тәрбиесі туралы наным-сенімдерді қамтиды. Ол 23 шкаладан тұрады: 8 шкала отбасы рөліне (ең алдымен аналық) қатынасты сипаттайды, 15 шкала балалармен қарым-қатынасқа қатысты.

Зерттеу барысында, ұстанымдарды сынауда, гендерлік айырмашылықтардың бар екендігі бекітілді. Жағдайлардың басым бөлігінде ұлдар қыздарға қарағанда жоғары көрісеткіштерді көрсетті, бұл ата-аналар ұстанымында шамадан тыс қорғауға бейім екендігін және балаға шамадан тыс назар аударуға ұмтылу мен баладан жоғары эмоционалды қашықтыққа бейімділікті көрсетеді.

Кілтті сөздер: отбасы, неке, отбасылық қарым-қатынас, жастық шақ, некеге тұруға дайындық, отбасы және неке қатынасы, PARI әдістемесі.

Кіріспе

Отбасы – қоғамның ұясы және негізі іргетасы деген тұжырым аксиома сияқты естіледі және оның негіздемесі тіпті академиялық дискурс шеңберінде де күмән келтірмейді. Отбасы адамның өміріне көп ықпал етеді: мұнда жеке тұлғаның алғашқы әлеуметтенуі жүзеге асады, адам өзара әрекеттестіктің, қамқорлық пен жауапкершіліктің алғашқы тәжірибесін алады; құндылықтардың, нормалардың, дәстүрлердің сақталуы мен берілуі қамтамасыз етіледі, ұрпақтар сабақтастығы жүзеге асырылады.

Сонымен қатар, отбасының әлеуметтік институт ретінде жұмыс істеуіне жаһандық әлеуметтік-мәдени өзгерістер, саяси және экономикалық қайта құрулар, өмірдің қарқынының үдеуі үлкен ықпалын тигізеді. Бүкіл әлемде некенің беделі құлдырап, отбасылық өмірдің альтернативті түрлері таралуда, ажырасулар саны көбейіп, аз балалы болу қалыпты жағдайға айналуға, балалардың дүниеге келуі өмірдің кейінгі кезеңіне ауыстырылуға, туыстық қатынастар келісім-шартпен бекітіліп, келіссөздер арқылы жүзеге асуда.

XX-ғасырдың ортасынан бастап адамдарды некеге тұруға, ерлі-зайыптылық қатынастарды сақтау, балалы болу, адал болу және еркек пен әйел рөлдерінің аражігін сақтауға ұмтылдыратын нормалардың әлсіруі тұрақты түрде байқалып отыр. Дегенмен, Грейс Крейг пен Дон Бокум жазуынша, көптеген адамдар әлі күнге дейін неке мен бала туудың дәстүрлі отбасылық стилін таңдайды [1, б. 612]. Мұндай шешімдерді қабылдау, көбінесе 30 жасқа толмаған ерлі-зайыптылар отбасын құрған кезде, яғни, жастық шақта орын алады.

«Неке және отбасылық қатынастарға дайындық» ұғымының ғылыми анықтамасы қандай? Жеке тұлғаның жетілу мен некеге тұруға дайындығы арасында байланыс бар ма? Жастардың отбасылық өмірге, отбасылық рөлдерді бөлуге деген жалпы көзқарастары қандай? Олар ата-ана болуға қалай қарайды? Олар отбасы және ата-ана қарым-қатынасының қандай үлгілерін ұстануға дайын?

Бұл мақалада, зерттеу нысаны ретінде 18 бен 30 жас аралығындағы жастарды анықтай отырып жоғарыдағы сұрақтарға жауап беруге тырыстық және жастардың неке және отбасылық қарым-қатынасқа дайындығына ерекше назар аудара отырып, зерттеуді жүргіздік.

Материалдар мен әдістер

Зерттеуді жүзеге асыру барысында ғылыми танымның жалпы әдістері қолданылды: талдау және синтез, формальды-логикалық. Сонымен қатар, біз стандартталған және өңдеуде рәсімделген тестілеу әдісіне жүгіндік. Процедурамыз мәні субъектілер (сыналушылар, респонденттер) бірдей тапсырмалар (сұрақтар) жиынтығын алуында болды. Тест нәтижелері сандық шкала бойынша түсіндірілетін баллдар болып табылады.

Айта кету керек, қазіргі әлеуметтану өзінің әдістемелік арсеналын айтарлықтай кеңейтті және стандартталған тесттерді пайдалану мәселелері енді дискуссия тудырмайды. Сонымен қатар, әлеуметтанушылар жаппай сауалнамаларда тесттерді көбірек пайдаланады, осылайша әлеуметтанулық көзқарас әлеуметтік-психологиялық құбылыстарды зерттеудегі өзіндік икемділігін көрсетеді.

Тест қысқа мерзімді сынақ деп аталады, оның көмегімен белгілі бір психикалық қасиеттің немесе жеке тұлғаның психикалық қасиеттерінің жиынтығының немесе топтар мен қауымдастықтардың психикалық күйлерінің даму деңгейі немесе ауырлық дәрежесі өлшенеді [2, б. 261].

Негізгі зерттеу құралы ретінде, біз, отбасылық өмірге қатысты көзқарастарды зерттеу тәжірибесінде жиі қолданылатын стандартталған тестті қолдандық. Мұнда, ата-ана ұстанымдарын жан-жақты зерттеуге бағытталған PARI (Parental Attitude Research Instrument) әдісі туралы айтылады [3, б. 298–306]. Тест авторлары американдық психологтар Э. Шефер және Р.К. Белл, орыс тіліндегі сауалнама нұсқасын Т. В. Нещерет бейімдеген.

PARI сауалнамасы отбасылық өмір мен бала тәрбиелеу туралы 115 ұстанымды қамтиды. Онда, ата-ананың балаға қарым-қатынасының және отбасындағы өмірдің әртүрлі аспектілеріне қатысты 23 шкала бар, шкалалардың әрқайсысында 5 сұрақтан құрастырылады. 8 шкала отбасылық рөлдерге қатынасты сипаттауға (ең алдымен ана болуға), 15-і балаларға қатысты болды.

Нәтижелер және талқылау

Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Заңына сәйкес, жастар – бұл, 14 пен 29 жас аралығындағы Қазақстан Республикасының азаматтары болып табылады [4]. Дәстүрлі әлеуметтанулық көзқарас бойынша, жастарды 19–30 жас аралығындағы халық тобы ретінде

анықтайды, өйткені қазіргі бірқатар нормативтік құжаттарда 18 жасқа толмаған адам «бала» деп танылған. Жастар, жас құрамы жағынан ғана емес, құрылымы жағынан да біркелкі емес. Мәселен, жұмыс істейтін жастар мен оқитын жастарды бөліп көрсетуге болады.

Жастық шақ – адамның өмірлік цикліндегі маңызды жастық кезең, яғни ол кезеңге басты әлеуметтік және демографиялық жағдайлар қатар келеді: жалпы орта білімді аяқтау, мамандық таңдау мен тәмәмдау, еңбек өтілін бастау, некеге тұру, балалы болу. Ересек өмірге ену, кәсіби өзін-өзі анықтау, жұмысқа орналасу және тұрғын үй мәселелерімен байланысты қиындықтарға тап келумен сипатталады. Ерексек өмірге өткен жас адам, отбасылық өмірге қатысты күрделі қиындықтарға тап келеді. Мысалы, махаббаттың ұзақ болуы, неке үйлесімділігі, материалдық және рухани құндылықтардың арақатынасы және т.б. Оларға жауап іздеуде қарапайым сана, аға ұрпақтың тәжірибесіне жүгінеді, алайда бұл тәжірибе өзінің барлық құндылығына қарамастан, бүгінгі күннің шындығына сәйкес келе бермейді.

Отбасылық топтар үшін қарым-қатынастың үш түрі тән: неке, ата-ана, туыстық қатынастар. Отбасының әлеуметтік мазмұны Ян Щепанский атап өткен екі негізгі функциямен анықталады: отбасы бұл жаңа мүшелерді қабылдау себебінен емес, балалардың туылуының арқасында көбейетін жалғыз топ (бала асырап алу – ережеден тыс); отбасы өз балаларына қоғамның мәдени мұрасын ең жақын түрде және олардың туылғанынан бастап береді [5, б. 423].

Некедегі бейімделудің сәттілігі, отбасының функционалдылығы, жас адамдардың неке мен отбасылық қатынаста нормативті дағдарыстарды жеңе білу қабілеттілігіне байланысты болады. «Неке және отбасылық өмірге дайын болу» ұғымы әлеуметтанулық, психологиялық-педагогикалық зерттеулерде кең таралған, бірақ та, әлі күнге дейін нақты операциялануды алған жоқ. Қазіргі уақытта, оның адамда қалыптасуын көрсететін қандай белгілер туралы сұрақтар бойынша жалпы қабылданған көзқарас жоқ.

Некеде сәтті қарым-қатынас құру үшін, серіктестерде бірқатар жеке тұлғалық қасиеттерді дамыту қажет екені анық: жауапкершіліктің барлық кешенін қабылдауға және жүзеге асыруға дайын болуы; тиімді тұлғааралық қарым-қатынас дағдылары және ынтымақтастық қабілеті; салауатты альтруизм; эмпатия; сезім мәдениеті; қактығыстардағы конструктивті мінез-құлық; өзін-өзі реттеу қабілеті.

С. В. Ковалёвтің айтуынша, адамның неке мен отбасылық өмірге дайындығының бастапқы нүктесі ол, оның өз іс-әрекетінің әлеуметтік мәнін, бір-бірінің алдындағы белгілі бір міндеттерін, отбасы мен балалары үшін жауапкершілігін түсінуі, отбасылық өмірдегі еріксіз қамқорлық пен жеке бас бостандығын шектеуді өз еркімен қабылдауы болып табылады

[6, б. 56]. Осыған ұқсас көзқарасты Е. И. Зритневада ұстанады. «Жастардың неке-отбасылық өмірге дайындығын қалыптастырудың әлеуметтік-психологиялық негіздері мен педагогикалық шарттары» атты еңбегінде ол былай деп жазады: «Адамның неке-отбасылық өмірге дайындығының мазмұны – бұл болашақ отағасы тұлғаның гуманистік бағыттылығы болған жағдайда іске асырылатын жалпы теориялық және арнайы білімдердің, дағдылардың жиынтығы» [7]. Ол сонымен қатар, жастардың неке және отбасылық қатынастарға дайындығының негізгі құрамдас бөліктерін анықтайды:

– Неке және отбасылық өмірге мотивациялық-құндылық дайындығы жеке тұлғаның гуманистік бағыттылығында көрінеді. Оның болуының маңызды көрсеткіштері – отбасын құнды әлеуметтік институт ретінде сезінуі, неке мен отбасы құндылығын жекелік тұрғыда түсінуі, отбасы ішілік қарым-қатынастың маңыздылығын мойындауы, отбасылы адамының мінез-құлқының шығармашылық сипатын қабылдауы, отбасында өзін-өзі жетілдіру құндылығы, ата-ана болу құндылығын жеке қабылдауы.

– Жастардың отбасылық өмірге интеллектуалдық және танымдық дайындығы жеке және отбасылық қарым-қатынас психологиясы, отбасы психологиясы мен педагогикасы, отбасының функционалдық іс-әрекетін ұйымдастыру, халық педагогикасы салаларындағы білімдердің жиынтығын меңгеруге байланысты және отбасының ұтымды өмірін ұйымдастыру. Дайындық көрсеткішінің құрамдас бөлігінің негізгі сипаты, ол, білімнің болуы, олардың жеке мәні, аналитикалық және практикалық дағдылары болып табылады.

– Тиімді-тәжірибелік дайындық отбасылық өмірде қажетті сыртқа бақыланатын дағдылар мен қабілеттер арқылы көрінеді: конструктивті, коммуникативті, гностикалық және ұйымдастырушылық. Олардың санаттық көрсеткіші – отбасының дамуын болжау, отбасы мүшелерінің психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, мүмкін болатын отбасылық жағдайларды модельдеу, «тұлға-отбасы-қоғам» және «тұлға-отбасы-тұлға» жүйесіндегі қарым-қатынасты реттеу, отбасының барлық мүшесімен ынтымақта болу, бірлескен әрекетте ортастақтық пен эмпатия сезімдерін қалыптастыру, жеке тұлғаға талап қоя білу мен құрметтеуді және отбасы мен әрбір мүшесіне жағымды қараумен ұштасады.

– Отбасылық өмірге дайындықтың эмоционалды – ерікті құрамдас бөлігі, отбасындағы, оның әрбір мүшесі үшін жақсы өмір сүру жағдайларын жасауға ұмтылу, жақындары мен балаларына деген сүйіспеншілік, әртүрлі жағдайларда отбасын құруға, нығайтуға және сақтауға деген оң эмоционалды көзқараста болу, салауатты әл-ауқаттағы отбасын құруда кез-келген кедергілерден өте білуге деген ұмтылыс.

В. Т. Лисовский жастардың тұрмыс құруға дайындығы мәселелерін қарастырып, басты назарды жастардың түсінгіне аудара отырып, оларды келесідей түрлерге бөлген [8, б. 57]:

– болашақ отбасының функционалдық моделі туралы жастардың түсініктері;

– болашақ отбасылық өмір туралы түсініктері;

– неке және отбасы туралы түсініктері;

– ата-ана болу туралы түсініктері;

– отбасы саласындағы рөлдік өзара әрекеттестіктің белгілі-бір үлгілеріне назар аудара отырып, дәстүрлі немесе эгалитарлық көзқарастарды қатысты ұстанымдары.

Отбасы-некелік қатынастарға байланысты икемділікке қатысты көзқарастар бар. Мысалы, В. А. Сысенко «ерлі-зайыпты болу мүмкіндігі» категориясын интегралды категория ретінде қарастыруды ұсынады, ол келесі құрамдас бөліктерді қамтиды [9, б. 57]:

– моральдық (некенің, балалардың, т.б. құндылығын сезіну);

– психологиялық (ерлі-зайыптылық өмірге қажетті психологиялық білімнің көлемі);

– педагогикалық (балаларды тәрбиелеу қабілеттері мен дағдылары);

– санитарлық-гигиеналық (неке және күнделікті өмір гигиенасы);

– экономикалық және тұрмыстық.

Жастардың отбасылық және некелік қарым-қатынасқа дайындығының маңызды құрамдас бөлігі – ол, жас тұлғаның есеюі. Есеюді, тұлғаның өмірлік міндеттерді тиімді шешудегі, сонымен қатар, қоршаған орта және өз-өзімен үйлесімдік табуға белгілі-бір қасиеттерді игеруге бағыттайтын ықтималды қасиеттер жиынтығы ретінде түсіндіріледі [9, б. 24]. Адамның жеке тұлғалық жетілуі яғни, физикалық (дененің түпкілікті қалыптасуы) және психологиялық (танымдық процестердің, эмоциялар мен ерік-жігердің даму деңгейі) өте маңызды болып табылады. Бұл жерде, біз, мінез-құлық пен белсенділіктің әлеуметтік тиімділігі туралы айтып отырмыз, мұндай жетілу хронологиялық жаспен «шекті» түрде байланысты емес.

А. Ю. Маленова және Ю. В. Потапова жеке тұлғаның есеюін келесі қасиеттердің болуымен бағалауды ұсынады [10, б. 28].

– өзіне және қоғамға деген жауапкершілік;

– іс-әрекеттің гумандылығы, тұлғаның әлеуметтік бағыттылығы;

– жеке тұлғаның белсенділігі, ол келесі критерийлерде көрінеді: әлемді өз күштері арқылы өзгертуге қабілетті ретінде ерекше қабылдау, әрекетті орындауға өзін ынталандыру қабілеті, өзін арнағысы келетін кәсіпті таңдау қабілеті және осы істің шеңберінде әрекет етуші субъект ретінде өзін-

өзі үнемі дамытып отыру, алға қойған мақсатында байланысты болатын қиындықтарды еңсере алу қабілеттері;

– басқалармен үйлесімді қарым-қатынас, сенім мен сүйіспеншілікке негізделген ұзақ мерзімді қарым-қатынас орнату мүмкіндігі;

– өмірдің әртүрлі салаларындағы еркіндік және сыртқы әсерлерден тәуелсіз болу;

– өзіне деген үйлесімді қатынас, өзін-өзі қабылдау және түсіну;

– фундаменталды ынталарға байланысты қалыптасатын біртекті өмірлік философия мен тұтастықтың болуы.

Отбасын құру – бұл, болашақ ерлі-зайыптылардың некеге қатысты қалыптасқан идеалды түсінігін жүзеге асыру ғана емес. Бұл, өзінің күрделілігі мен алуан түрлілігімен екі, содан кейін бірнеше адамның шынайы өмірі. Әлеуметтік-психологиялық тұрғыдан алғанда, ол үздіксіз келіссөздер, келісімдер жасасу, ымыраға келу және, әрине, қиындықтарды жеңу, қақтығыстарды шешуді қамтиды. Бұрын анықталғандай, отбасылық және неке қатынастарының тұрақтылығы жастардың отбасылық өмірге деген дайындығына байланысты болады. Отбасын құруға шешім қабылдаған жастар, неліктен үйленетінін, отбасылық өмірден не күтетінін, отбасылық қарым-қатынастардың қандай түрін құруға ұмтылатынын, неке, содан кейін ата-ана болуда оларға қандай міндеттер жүктелетінін нақты түсінуі керек.

Отбасы дамуда болжамды циклынан өтеді және оның кезеңдері маңызды оқиғалармен сипатталады: ата-ана отбасынан бөліну, некеге тұру, бірінші баланың туылуы және ата-ана кезеңінің басталуы және т.б. [1, б. 617]. Ата-ана болу кезеңіне көшу кезі отбасылық циклде ең маңызды кезең болып табылады. Ерлі-зайыпты қарым-қатынасқа қарағанда, отбасында баланың дүниеге келуімен байланысты міндеттер адамның өмірінде өзгерістер болғанымен, ол міндеттер жойылып кетпейді.

Осы жұмыс шеңберінде, PARI әдістемесін қолдана отырып зерттеу 2015 жылдың ақпан-мамыр айлар арасында Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінде ұйымдастырылды. Зерттеуге, Әлеуметтік ғылымдар факультетінің 48 студенттері мен магистранттары: 19–30 жас аралығындағы ұлдар (20 адам), 19–29 жас аралығындағы қыздар (28 адам) қатысты.

Отбасылық рөлге қатынас келесі белгілердің көмегімен сипатталады: отбасы шеңберінде әйелдің мүдделерінің шектеулілігі, оның тек отбасына деген қамқорлығы; ана рөлін атқаруда өзін құрбан сезінуі; отбасылық жанжалдар; ата-ананың шамадан тыс жоғары беделі; үй-шарушындағы әйел рөліне қанағаттанбау; күйеуінің «немқұрайлылығы», оның отбасы ісіне араласпауы; ананың үстемдігі; тәуелділік және ананың дербессіздігі.

1-Кестеде екі үлгі бойынша отбасылық рөлдерге қатынасты сипаттайтын шкала бойынша деректер топтастырылған - әйелдер мен ерлер бойынша.

Кесте 1 – «Отбасы рөліне көзқарас» шкаласындағы белгілердің мәні, балл бойынша

Белгі	Белгі мәні, балл	
	Қыздар	Ұлдар
Отбасыға тәуелділік	14,47	16,08
Өзін-өзі құрбан ету сезімі	16,07	15,41
Отбасылық жанжалдар	14,21	16,13
Ата-ананың шамадан тыс жоғары беделі	16,79	16,88
Үй-шарушындағы әйел рөліне қанағаттанбау	14,79	15,46
Күйеуінің немқұрайлылығы	15,75	14,37
Ананың үстемдігі	16,04	16,58
Ананың дербессіздігі	14,30	18,92

Түсіндіру ережелері бойынша 18 және одан жоғары баллдар шкала бойынша жоғары, ал 5-тен 8-ге дейінгі балл төмен болып саналады. Бұл зерттеуде ұлдар арасындағы «Ананың дербессіздігі» (18,92 балл) белгісін таңдауын қоспағанда, отбасылық рөлдерге байланысты барлық шкалаларда орташа көрсеткіштен аспайтындығын көрсетеді. Жалпы, ұлдар мен қыздар арасында ұстанымдардың әртүрлі екендігі байқалады.

Сонымен, ұл балаларда «әйелдің отбасына тәуелділігі» (16,08 балл), «отбасылық жанжал» (16,13 балл), «үй-шарушындағы әйел рөліне қанағаттанбау» (15,46 балл) және жоғарыда айтылғандай «ананың дербессіздігі» (18,92).

Қыздар арасында «өзін-өзі құрбан ету» (16,07 балл) және «күйеуінің немқұрайлылығы» (15,75 балл) белгілері бойынша жоғары балл байқалады.

Осылайша, зерттеуде ұлдар арасындағы ұстанымдар, олар, әйелдердің отбасына тәуелділігі, отбасыда жандалдың көп болуы, сонымен қатар, отбасылық өмірді жоспарлау мен ұйымдастыруды қоса алғанда отбасыда әйел рөлінің дербессіз екендігін қарастыруға бейім екендігін дәлелдейді. Қыздар, өз кезегінде, отбасылық рөлді атқаруда құрбандыққа баруға дайын екендігін және күйеуінің отбасылық өмірге немқұрайлы қарауы мүмкін екендігі туралы ұстанымдарды басым көрсетеді.

Ата-аналардың балаға деген қатынасы үш белгілермен анықталады: оңтайлы эмоционалды байланыс, баладан шамадан тыс эмоционалды қашықтық, балаға шамадан тыс көңіл бөлу. 2-Кестеде нәтижелер осы параметрде екі іріктеме бойынша топтастырылған.

Кесте 2 – «Ата-ананың балаға қатынасы» шкаласындағы белгілердің мәні, балл бойынша

Белгі	Белгі мәні, балл	
	Қыздар	Ұлдар
Оңтайлы эмоционалды байланыс		
Вербалды, ауызша сөздермен ынталандыру	16,79	15,91
Серіктес қарым-қатынас	15,54	16,58
Баланың белсенділігін дамыту	15,62	15,81
Теңестірілген қатынастар	13,79	15,25
Орташа балл	15,44	15,89
Баладан шамадан тыс эмоционалды қашықтық		
Ашушандылық	12,38	15,42
Шамадан тыс қатаңдық	14,17	16,54
Жанжалдан жалтару	14,50	15,83
Орташа балл	13,68	15,93
Балаға шамадан тыс көңіл бөлу		
Шамадан тыс күтім	15,09	16,58
Ерік-жігерді басу	14,61	15,21
Ренжітуден қорқу	15,12	15,92
Отбасы ішіндегі әсерлерді болдырмау	14,66	17,00
Агрессивтілікті басу	15,42	15,42
Сексуалдылықты басу	15,63	15,96
Баланың әлеміне шамадан тыс араласу	15,96	16,10
Баланың дамуын жеделдетуге ұмтылу	15,75	15,45
Орташа балл	15,28	15,96

Ата-ананың балаға деген қатынасын сипаттайтын белгілердің мәндері, барлық шкала бойынша орташа деңгейден аспайды. Бірақ, зерттеуге қатысушылардың екі тобының арасында да айтарлықтай айырмашылықтар да бар. Ұлдар, әдістеменің осы бөлігіндегі барлық шкалаларға қатысты өлшенетін белгілер бойынша үлкен қарқындылықты көрсетті. Оларға тән белгілер, ата-ананың шамадан тыс қамқорлығы, баланың әлеміне шектен тыс

араласу, оның ерік-жігерін басу, шамандан тыс қамқорлық таныту сияқты ұстанымдар басымдылық көрсетеді. Балаға шамадан тыс шоғырлануға деген ұмтылыс қыздармен салыстырғанда одан эмоционалды алыстауға бейімділікпен қатар жүреді: осы топтар үшін ұлдар арасында орташа баллдың бірдей мәні байқалады (15,96 және 15,93 балл).

Қыздар арасында күтулер мен ата-ана рөлін жүзеге асыруға деген көзқарастары бойынша тұрақты болып келеді. Ұлдармен балаға шектен тыс назар аудару мен оған азырақ эмоционалды қашықтық ұстанымдарымен шамалас келеді. Сонымен қатар, қыздар ұлдарға қарағанда «Вербалды, ауызша сөздермен ынталандыру» жоғары көрсеткіштерге ие, оларда «Отбасы ішіндегі әсерлерді болдырмау» және «Баланың ерік-жігерін басу» көрсеткіштері төмен, бұл балаға қатысты ата-аналардың демократикалық ұстанымдары екенін көрсетеді.

Қорытынды

Некеде, сәтті қарым-қатынас құру үшін серіктестерде бірқатар жеке тұлғалық қасиеттерді дамыту қажет екені анық: жауапкершіліктің барлық кешенін қабылдауға және жүзеге асыруға дайын болуы; тиімді тұлғааралық қарым-қатынас дағдылары мен ынтымақтастық қабілеттері; салауатты альтруизм; эмпатия; сезім мәдениеті; қақтығыстардағы конструктивті мінез-құлық; өзін-өзі реттеу қабілеттері.

Отбасын құруға шешім қабылдаған жастар неліктен үйленетінін, отбасылық өмірден не күтетінін, қандай отбасылық қарым-қатынастардың құруға ұмтылатынын, ерлі-зайыптылық, содан кейін ата-ана болу оларға қандай міндеттер жүктейтінін нақты түсінуі керек.

Оның үстіне, ата-ана болу – бұл отбасылық циклдегі негізгі кезеңдердің бірі болып табылады. Неке қатынастарынан айырмашылығы, отбасында балалардың пайда болуына байланысты рөлдер мен міндеттер ол адамның өмірлік жағдайларының өзгерседе жойылмайтындығында.

PARI әдістемесін қолдана отырып, жастардың көзқарасын зерттеу нәтижелері жастардың отбасылық рөлдерге және балалармен қарым-қатынас құруға деген ұстанымдаының таптауырындалған және сәйкессіздіктер бар екендігін айтуға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері ата-аналардың шамадан тыс қорғау стиліне бейімділігін көрсетеді.

Өлшенетін белгілердің барлығы дерлік орташа қарқындылыққа ие болғанына қарамастан, олар 13 баллдан жоғары (максималды мәні 20 балл және ең төменгі мәні 5 балл). Ұлдардың жауаптарындағы «ананың дербессіздігі» көрсеткіші жоғары деңгейге ие, бұл жас аналардың отбасы құрылымындағы пассивті және «әлсіз» ұстанымдар туралы дәстүрлі идеяны көрсетеді.

Зерттеу тұтастай алғанда сыналған ұстанымдарда гендерлік айырмашылықтардың бар екенін көрсетті. Жағдайлардың басым бөлігінде ұлдар қыздарға қарағанда жоғары көрсеткіштерді көрсетті.

Осы зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, ұлдар мен қыздарға бірдей бағытталған отбасылық өмір мен ата-ананың психологиясы мен педагогикасы бойынша тәжірибелік-бағдарланған курстарды әзірлеуді ұсынуға болады деп санаймыз.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Крайг, Г., Бокум, Д.** Психология развития. 9-е изд. [Текст]. – СПб. : Питер – 2012. – 940 с.

2 **Ядов, В. А.** Стратегия социологического исследования [Текст]. – М. : ОМЕГА-Л, 2009. – 567 с.

3 **Карелин, А. А.** Большая энциклопедия психологических тестов [Текст]. – М. : «ЭКМО», 2007. – 416 с.

4 Закон Республики Казахстан от 9 февраля 2015 года № 285-V «О государственной молодежной политике» (с изменениями по состоянию на 07.07.2020 г.) [Текст].

5 **Бурова, С. Н.** Социология брака и семьи : история, теоретические основы, персоналии [Текст]. – Минск : Право и экономика, 2011. – 444 с.

6 **Ковалев, С. В.** Психология современной семьи [Текст]. – М. : Просвещение. – 1988. – 208 с.

7 **Зритнева, Е. И.** Социально-психологические основы и педагогические условия формирования готовности молодежи к браку и семейной жизни. [Текст] // Семейная психология и семейная терапия. – 2005. – № 3. – С. 13–29.

8 **Лисовский, В. Т.** Молодёжь, любовь, брак и семья : социологическое исследование [Текст]. – СПб. : Наука. – 2003. – 368 с.

9 **Сысенко, В. А.** О некоторых социально-психологических факторах устойчивости брака в России [Текст] // Проблемы социальной работы : материалы первой национальной конференции. – М. : Институт социальной работы, 1995.

10 **Маленова, А. Ю., Потапова, Ю. В.** Зрелость личности и ее критерии как предикторы изучения ситуации сепарации [Текст] // Вестник Омского университета. Серия «Психология». – 2014. – № 2. – С. 21–29. [Электронный ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zrelost-lichnosti-i-ee-kriterii-kak-prediktory-izucheniya-situatsii-separatsii> (Дата обращения 5.01.2022).

REFERENCES

1 **Grace, J. Craig, Don Bokum.** Psikhologiya razvitiya. 9-e izd. [Human development. Ninth Edition] [Text] – St. Petersburg : Peter, 2012. – 940 p.

2 **Yadov, V. A.** Strategiya sociologicheskogo issledovaniya [Strategy of Sociological Research] [Text]. – Moscow : OMEGA-L, 2009. – 567 p.

3 **Karelin, A. A.** Bol'shaya enciklopediya psihologicheskikh testov [Big encyclopedia of psychological tests] [Text]. – Moscow : EKSMO, 2007. – 416 p.

4 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 9 fevralya 2015 goda №285-V «O gosudarstvennoj molodezhnoj politike» (s izmeneniyami po sostoyaniyu na 07.07.2020 g.). [«On State Youth Policy» Law of the Republic of Kazakhstan dated February 9, 2015 №285-V (as amended as of 07.07.2020)] [Text].

5 **Burova, S. N.** Sociologiya braka i sem'i : istoriya, teoreticheskie osnovy, personalia [Sociology of marriage and family : history, theoretical foundations, personalities]. [Text]. – Minsk : Pravo i ekonomika, 2011. – 444 p.

6 **Kovalyov, S. V.** Psikhologiya sovremennoj semyi. [Psychology of the modern family] [Text] – Moscow : Prosveshchenie, 1988. – 208 p.

7 **Zritneva, E. I.** Sotcialno-psikhologicheskiye osnovy i pedagogicheskiye usloviya formirovaniya gotovnosti molodezhi k braku i semejnoy zhizni [Social and psychological basis and pedagogical conditions of the formation of youth readiness for marriage and family life] [Text]. Semejnaya psikhologiya i semejnaya terapiya [Family psychology and family therapy]. – 2005 – № 3. – P. 13–29.

8 **Lisovskij, V. T.** Molodyozh, lyubov, brak i semiya : sotciologicheskoe issledovanie [Youth, love, marriage and family : sociological research] [Text]. – St. Petersburg : Nauka, 2003. – 368 p.

9 **Sysenko, V. A.** O nekotoryh socialno-psikhologicheskikh faktorah ustojchivosti braka v Rossii [About some socio-psychological factors of marriage stability in Russia] [Text]. Problemy sotcialnoy raboty. Materialy pervoy natsionalnoy konferentsii [Problems of social work. Materials of the first national conference]. – Moscow : Institute of Social Work, 1995.

10 **Malenova, A. U., Potapova, U. V.** Zrelost lichnosti i ee kriteriyi kak prediktory izucheniya situatsiyi separateiyi [Maturity of personality and its criteria as predictors of study of separation] [Text]. Vestnik Omskogo universiteta. Seriya «Psikhologiya» [Herald of Omsk University. Psychology Series]. – 2014. – № 2. – P. 21–29. [Electronic resource]. – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/zrelost-lichnosti-i-ee-kriterii-kak-prediktory-izucheniya-situatsii-separatsii> (Accessed 5.01.2022).

*К. А. Мухамбетова¹, Г. Т. Урузбаева², Г. Д. Исахова³, А. А. Абатбек⁴

^{1,2,3}Евразийский Национальный университет имени Л. Н. Гумилева,

Республика Казахстан, г. Нур-Султан;

⁴Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова,

Республика Казахстан, г. Шымкент.

Материал поступил в редакцию 22.06.22.

ГОТОВНОСТЬ МОЛОДЕЖИ К БРАКУ И СЕМЕЙНЫМ ОТНОШЕНИЯМ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ, СТРУКТУРА И МЕТОДИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Актуальность поднимаемых в статье вопросов связана с глобальными изменениями, которые переживает в настоящее время институт семьи и брака. Взросление в современном обществе наталкивается на целый ряд социально-экономических и психологических сложностей. Между тем именно в молодости принимаются самые важные решения в жизни, в том числе связанные с вступлением в брак и рождением детей.

В статье проанализировано понятие «готовность молодежи к браку и семейным отношениям»: дано определение, рассмотрены его компоненты и структура. Авторы рассматривают различные подходы к операционализации концепта готовности к браку и семейной жизни как важного условия успешного функционирования семьи.

Кроме того, в статье приведены результаты исследования установок молодежи по отношению к семейным ролям и родительству с применением методики PARI (Parental Attitude Research Instrument) Е. С. Шефера и Р. К. Белла. Опросник PARI включает 115 утверждений о семейной жизни и воспитании детей. В него заложены 23 шкалы: 8 шкалы описывают отношение к семейной роли (прежде всего, материнской), 15 касаются отношений с детьми.

В ходе исследования были установлены наличие гендерных различий в тестируемых установках. В преобладающем числе случаев юноши демонстрировали более высокие показатели по сравнению с девушками, что говорит о большей склонности к гиперопекающим, доминирующим родительским установкам, стремлении к излишней концентрации на ребенке и тенденции к большему эмоциональному дистанцированию от ребенка.

Ключевые слова: семья, брак, семейные отношения, молодежь, готовность к браку, семейно-брачные установки, методика PARI.

*К. А. Mukhambetova¹, G. T. Uruzbaeva², G. D. Issakhova³, A. A. Abatbek⁴

^{1,2,3}L. N. Gumilyov Eurasian National University,

Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan;

⁴Mukhtar Auevov South Kazakhstan University,

Republic of Kazakhstan, Shymkent.

Material received on 22.06.22.

THE READINESS OF YOUTH FOR MARRIAGE AND FAMILY RELATIONS: DEFINITION, STRUCTURE AND METHODOLOGY OF THE STUDY

The relevance of the issues raised in the article is related to the global changes that the institution of family and marriage is currently experiencing. Growing up in modern society is faced with a number of socio-economic and psychological difficulties. Meanwhile, it is in the youth that the most important decisions in life are made, including those related to marriage and the birth of children.

The article analyzes the concept of «readiness of young people for marriage and family relations»: a definition is given, its components and structure are considered. The authors consider various approaches to the operationalization of readiness for marriage and family life as an important condition for the successful functioning of the family.

In addition, the article presents the results of the study of young people's attitudes towards family roles and parenthood using the PARI methodology (Parental Attitude Research Instrument) by E. C. Schaefer and P. K. Bell.

Keywords: family, marriage, family relations, youth, readiness for marriage, family and marriage attitudes, PARI methodology.

<https://doi.org/10.48081/CIQF7911>

***З. С. Жангабыл¹, М. К. Тамабаева²**

¹НИЦ «Молодежь»,

Республика Казахстан, г. Нур-Султан;

²ЦКА,

Республика Казахстан, г. Караганда

СУИЦИД В МОЛОДЕЖНОЙ СРЕДЕ

Статья посвящена одной из актуальных проблем современного Казахстана – проблеме суицида. Решение вопроса снижения уровня суицидальных случаев является общенациональной задачей. В Казахстане на протяжении последних лет отмечается высокий рейтинг самоубийств среди подростков и молодежи. Суицид представляет собой комплексный феномен, вызванный действием нескольких факторов био-социо и психологического характера, а также во многом обусловленный институциональным контекстом. Под институциональным контекстом понимается уровень жизни общества, занятость населения, социальная защита, развитие институтов образования и здравоохранения. Статья основывается на подготовленном в 2020 году научно-исследовательским Центром «Молодежь» аналитическом докладе: «Проблема и профилактика суицида в молодежной среде». Целью проекта являлось исследование причин совершения суицида, пути решения проблемы и выработка рекомендаций для дальнейшей профилактики. В качестве метода получения эмпирических данных в данном исследовании использовался фокусированное групповое интервью. В состав экспертов вошли представители государственных организаций, суицидологи, психотерапевты, практикующие психологи, представители казахстанских и международных общественных организаций и институтов. Основными проблемными вопросами остаются: нехватка квалифицированных специалистов и качество подготовки; услуги по сохранению и укреплению психического здоровья являются недостаточно доступными; родители часто не осведомлены об интересах, предпочтениях и проблемах ребенка.

Ключевые слова: суицид, суицидальное поведение, профилактика суицида, психическое здоровье, навыки безопасного поведения.

Введение

Во всём мире рост количества суицида и суицидальных попыток является актуальной проблемой. В Казахстане на протяжении последних лет отмечается высокий рейтинг самоубийств среди подростков и молодежи.

Решение вопроса снижения уровня суицидальных случаев является общенациональной задачей. Поэтому данный вопрос пытаются решить на различных уровнях государственные органы, депутаты, научно-исследовательские организации, школы, неправительственные организации.

Особое внимание уделяется формированию политики в отношении профилактики суицидальных случаев среди подростков и молодежи. Разработана Дорожная карта по усилению защиты прав ребенка, противодействию бытовому насилию и решению вопросов суицидальности среди подростков на 2021–2023 годы.

По классификации ВОЗ Казахстан входит в третью группу стран с высокой статистикой суицида, в которой суицид является первой причиной смертности среди подростков и молодежи.

В перечне самых депрессивных регионов по итогам 2020 года Восточно-Казахстанская (394 случаев), Алматинская (387 случаев), Карагандинская (283 случаев), Туркестанская (281 случаев), области и город Алматы (248 случаев). В Нур-Султане за 12 месяцев 2020 года было совершено 159 самоубийств, что на 13,6 % больше показателя 2019 года. В 2020 году количество суицидов в стране снизилось на 7,3 %, по сравнению с предыдущим годом. Количество суицидальных попыток среди населения за год выросло на 1,5 %.

По данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан, случаи суицида и суицидальных попыток несовершеннолетних увеличились в сравнении с прошлым годом. Количество суицидов среди несовершеннолетних за 12 месяцев 2020 г. составило 142 случаев (в 2019 году 180 случаев), попыток суицида – 336 (в 2019 году 351 случаев).

Материалы и методы

В 2020 году научно-исследовательским Центром «Молодежь» подготовлен аналитический доклад: «Проблема и профилактика суицида в молодежной среде».

Целью проекта являлось исследование причин совершения суицида, пути решения проблемы и выработка рекомендаций для дальнейшей профилактики.

В качестве метода получения эмпирических данных в данном исследовании использовался фокусированное групповое интервью. В состав

экспертов вошли представители государственных организаций, суицидологи, психотерапевты, практикующие психологи, представители казахстанских и международных общественных организаций и институтов.

Результаты и обсуждения

Суицид представляет собой комплексный феномен, вызванный действием нескольких факторов био-социо и психологического характера, а также во многом обусловленный институциональным контекстом. Под институциональным контекстом понимается уровень жизни общества, занятость населения, социальная защита, развитие институтов образования и здравоохранения. В основе суицидального поведения лежит биопсихосоциальная модель, которая предполагает взаимодействие трех групп факторов:

- биологических (генетическая предрасположенность к психическим расстройствам, суициду, злоупотреблению психоактивными веществами: наркотиками, алкоголем, никотином);
- психологических (эмоциональные, когнитивные, поведенческие реакции);
- социальных (социальное окружение, род занятий, социально-экономический статус).

Экспертной группой обсуждался вопрос о возможности создания портрета суицидента. Такой портрет является весьма условной категорией, по мнению экспертов, это могут быть совершенно разные люди, разного возраста и социально-экономического статуса. Есть лишь набор характеристик человека, которые могут привести к суициду, к ним можно отнести: находящийся в состоянии тревоги, депрессии; недостаточно информированный о возможностях получения помощи; являющийся выходцем из неблагополучной семьи; испытывающий колоссальное давление со стороны общества; находящийся в маргинальных условиях; переживший конфликтную, психотравмирующую ситуацию; испытывающий чувство одиночества, отверженности.

Актуальной является проблема нехватки квалифицированных специалистов и качества подготовки кадров. Есть потребность в качественных услугах психолога в школах, но уровень загруженности не позволяет уделять должного внимания учащимся. Курсы повышения квалификации, по мнению экспертов, не дают необходимого результата, отсутствует поддержка и сопровождение практики.

Услуги по сохранению и укреплению психического здоровья являются недостаточно доступными. По мнению эксперта, стоимость услуг так же сказывается на возможности обращения к специалисту. К сожалению, не

всегда у мамы, которая признает наличие определенных психологических трудностей у своего ребенка, есть возможность оплатить индивидуальную консультацию у психолога.

Родители часто не осведомлены об интересах, предпочтениях и проблемах ребенка. Многих родителей, прежде всего, интересует здоровье (70,9 %), школьные успехи (57,4 %) и питание детей (56,6%). Душевное состояние и тревоги ребенка нередко отходят на второй план. Проблемами ребенка всегда интересуется лишь 44,7% родителей.

Значимым препятствием в получении своевременной психологической помощи является стигматизация. Многие не верят в необходимость психологической помощи, считают, что если человек обратился к психологу, то он слабый. Многие опасаются таких клише и предпочитают не обращаться за помощью. Это актуальная проблема не только в сельской местности, в моногородах, но и в мегаполисах, и в городах республиканского значения. Зачастую в семьях стараются замалчивать такие вещи, считая их постыдными.

Молодежь, родители мало информированы о возможностях получения психологической помощи, о вопросах психического здоровья, нарушениях, связанных с употреблением психоактивных веществ. По мнению эксперта, любой телефон доверия не работает, у нас нет рекламы, у нас нет государственной поддержки именно по информированию о том, что есть такие организации, телефоны, вы можете к ним обратиться, вы можете попросить там о помощи. Никто об этом широко не знает.

Молодежь имеет широкий доступ к триггерной информации. По запросу на слово «суицидные» в поисковой системе Google выходят следующие предлагаемые фразы: «суицидные песни на русском», «суицидные статусы», «суицидные стихи», «суицидальные рисунки». Это свидетельствует о том, что данные фразы являются популярными в запросах. Наличие большого количества музыки, стихов, рисунков на тему суицидов, способствует романтизации данного явления, особенно для подростков и может быть триггером суицида.

Молодежь имеет доступ к средствам совершения самоубийств. По данным за 2019 год среди молодежи мужского пола было зафиксировано 7 случаев самоубийств с применением огнестрельного оружия.

В вопросах профилактики суицидов необходимо перейти от сосредоточенности на суициде к акцентированию внимания на психическом здоровье и благополучии молодежи и подростков, формировании навыков безопасного поведения в различных жизненных ситуациях.

Для профилактики суицидов и попыток суицидов в молодежной среде эксперты рекомендуют комплексный подход в решении данной

проблемы и чёткую координацию, с вовлечением общественности, образовательных учреждений; психологических служб, средств массовой информации, родителей, неправительственных организаций. Кроме того, есть необходимость в диверсификации подходов, поскольку решение данной проблемы в крупных городах республиканского значения и населённых пунктах меньшего масштаба, потенциально требует различных способов решения.

Специалистами рекомендуется создание единой государственной программы психологической и психотерапевтической помощи. Данная программа включает все сферы: укрепление психического здоровья, укрепление жизнестойкости и жизненных навыков, повышение родительской компетентности, повышение осведомленности населения, подготовку специалистов, ориентированных на профилактику суицидов.

Важно перенимать лучшие достижения мирового опыта (в подготовке специалистов психологов, суицидологов и «вахтеров» суицида, ведении супервизионной работы, практиках оказания психологической помощи) с учётом локального контекста. Необходимо бороться с факторами риска на трех уровнях:

- универсальные вмешательства (доступ к услугам медицинской помощи, информирование населения и ответственное освещение в СМИ, затруднение доступа к средствам совершения самоубийства, ограничение потребления психоактивных веществ);
- селективные вмешательства (работа с уязвимыми группами, обучение «вахтеров», гейткиперов суицида, горячие линии, телефон доверия);
- индивидуально показанные вмешательства: последующее наблюдение и поддержка на уровне местного сообщества, диагностика и оказание помощи при суицидальном поведении, диагностика и лечение психических расстройств и нарушений, связанных с употреблением психоактивных веществ.

Для открытого и лёгкого доступа к психиатрической помощи необходимо:

- достаточное количество специалистов, способных оказать квалифицированную помощь;
- наличие информации по данным услугам;
- бесплатный доступ для тех, кто не может себе позволить платные услуги;
- борьба со стигматизацией, из-за которой многие молодые люди не решаются обратиться за помощью.

Для решения проблемы нехватки квалифицированных кадров предлагается организация программы обучения в области профилактики суицидального поведения. Акцентируется внимание на необходимости обучения специалистов в сфере психологического консультирования и психодиагностики. Важно вести повсеместную супервизионную работу.

Необходимо обеспечение других баз практики для студентов кроме школ, чтобы у них была возможность увидеть, как осуществляется процесс оказания психологической помощи.

Для увеличения эффективности работы школьных психологов рекомендуется систематизировать работу школьных психологов, соблюдать норматив по максимальному количеству учащихся: 300–500 учащихся на 1 психолога.

Рекомендуется распространение информации о том, куда можно обратиться за психологической помощью посредством СМИ и социальных сетей.

По мнению экспертов, для оказания помощи подросткам необходимы бесплатные услуги, потому что средства на психолога подростки могут взять только у родителей, но большинство не решается рассказать родителям о своих проблемах. Поэтому важно, чтобы подростки могли напрямую получить услуги квалифицированного специалиста на бесплатной основе.

Выводы

Международные эксперты считают, что суициды - это некий барометр, который показывает степень социального благополучия. Помимо микросоциальных факторов, влияющих на суицидальное поведение (неблагополучная семья, конфликты в ближайшем окружении, сложности в школе и на работе), существует комплекс макрофакторов - уровень экономического развития страны, трудовая занятость и уровень жизни населения. Поэтому необходимо осуществление системных, комплексных мер с учётом двух факторов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Руднева, Е. А., Николаева, О. В. Проблема и профилактика суицида в молодежной среде. – Нур-Султан : НИЦ «Молодежь», 2020. – 98 с.

2 Официальный сайт всемирной организации здравоохранения. Suicide : Key facts. [Электронный ресурс]. – <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/suicide>.

3 Официальный сайт Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры. Статистика : сводный отчет МВД. [Электронный ресурс]. – <https://qamqor.gov.kz>

4 Официальный сайт Bilim Foundation. Информация о проекте. [Электронный ресурс]. – <https://zhastar.org/about>

5 Проект по предотвращению суицидального настроения среди казахстанской молодежи Института равных прав и возможностей. [Электронный ресурс]. – <https://www.facebook.com/wonderfullife.kz>

6 Cooper, J., Kapur, N., Webb, R., Lawlor, M., Guthrie, E., Mackway-Jones, K., et al. Suicide after deliberate selfharm : a 4-year cohort study. Am J Psychiatry (2005) 162:297–303 [Электронный ресурс]. – <https://ajp.psychiatryonline.org/doi/full/10.1176/appi.ajp.162.2.297>

7 Доклад о положении детей в Республике Казахстан за 2019 год. Официальный сайт Комитета по охране прав детей Министерства образования и науки Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/bala/documents/details/44230?lang=ru>

8 Кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 года № 360-VI «О здоровье народа и системе здравоохранения» [Электронный ресурс]. – https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34464437

9 Предотвращение самоубийств. Глобальный императив [Электронный ресурс]. – https://www.who.int/mental_health/suicide-prevention/world_report_2014/ru/

10 Комитет по охране прав детей МОН РК [Электронный ресурс]. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/bala/documents/details/54124?lang=ru>

REFERENCES

1 Rudneva, E. A., Nikolaeva, O. V. Problema i profilaktika suicida v molodezhnoj srede [The Problem and Prevention of Suicide in Youth]. – Nur-Sultan : SIC «Molodezh», 2020. – 98 p.

2 Official'ny`j sajt vseмирной organizacii zdravooxraneniya. Suicide : Key facts [Official site of the World Health Organization. Suicide : Key facts.] [Electronic resource]. – <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/suicide>.

3 Official'ny`j sajt Komiteta po pravovoj statistike i special'ny`m uchetaм General'noj prokuratury`. Statistika : svodny`j otchet MVD. [Official website of the Committee for Legal Statistics and Special Accounts of the General Prosecutor's Office. Statistics : consolidated report of the Ministry of Internal Affairs.] [Electronic resource]. – <https://qamqor.gov.kz>

4 Official'ny`j sajt Bilim Foundation. Informaciya o proekt. [The official website of the Bilim Foundation. Information about the project.] [Electronic resource]. – <https://zhastar.org/about>

5 Proekt po predotvrashheniyu suicidal`nogo nastroyeniya sredi kazakhstanskoj molodezhi Instituta ravnny`x prav i vozmozhnostej. [Project on Prevention of Suicidal Attitudes among Kazakhstani Youth of the Institute for Equal Rights and Opportunities.] [Electronic resource]. – <https://www.facebook.com/wonderfullife.kz>.

6 Cooper, J., Kapur, N., Webb, R., Lawlor, M., Guthrie, E., Mackway-Jones, K., et al. Suicide after deliberate selfharm : a 4-year cohort study. // Am J Psychiatry (2005) 162:297–303. [Электронный ресурс]. – <https://ajp.psychiatryonline.org/doi/full/10.1176/appi.ajp.162.2.297>

7 Doklad o polozhenii detej v Respublike Kazaxstan za 2019 god. Oficial'ny`j sajt Komiteta po oxrane prav detej Ministerstva obrazovaniya i nauki Respubliki Kazaxstan [Report on the situation of children in the Republic of Kazakhstan for 2019. Official website of the Committee for the Protection of Children's Rights of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/bala/documents/details/44230?lang=ru>.

8 Kodeks Respubliki Kazaxstan ot 7 iyulya 2020 goda № 360-VI «O zdorov`e naroda i sisteme zdravooxraneniya». [Code of the Republic of Kazakhstan of July 7, 2020 № 360-VI «On the health of the people and the health care system»] [Electronic resource]. – https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34464437.

9 Predotvrashhenie samoubijstv. Global'ny`j imperativ [Suicide Prevention. The global imperative] [Electronic resource]. – https://www.who.int/mental_health/suicide-prevention/world_report_2014/ru/

10 Komitet po oxrane prav detej MON RK [Committee on the Protection of Children's Rights of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan.] [Electronic resource]. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/bala/documents/details/54124?lang=ru>.

Матриал поступил в редакцию 22.06.22.

*З. С. Жангабыл¹, М. К. Тамабаева²

¹«Жастар» ФЗО,

Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.;

²ОҚА,

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Материал 22.06.22 баспаға түсті.

ЖАСТАР ОРТАСЫНДАҒЫ СУИЦИД

Мақала қазіргі Қазақстанның өзекті мәселелерінің бірі – суицид проблемасына арналған. Мақала 2020 жылы «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы дайындаған «Жастар ортасында суицидтің проблемасы және алдын алу» аналитикалық баяндамасына негізделген. Жұмыста елдегі осы проблема бойынша жағдай, суицидтің алдын-алу мәселелері қарастырылып, елдегі жағдайды жақсарту бойынша практикалық ұсыныстар берілген.

Кілтті сөздер: суицид, суицидтік мінез-құлық, суицидтің алдын алу, психикалық денсаулық, қауіпсіз мінез-құлық дағдылары.

*Z. C. Zhangaby¹, M. K. Tamabayeva²

¹SRC «Youth»,

Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan;

²СКА,

Republic of Kazakhstan, Karaganda.

Material received on 22.06.22.

SUICIDE AMONG YOUNG PEOPLE

The article is devoted to one of the urgent problems of modern Kazakhstan – the problem of suicide. The article is based on an analytical report prepared in 2020 by the scientific Research Center «Youth»: «The problem and prevention of suicide among young people». The paper examines the situation on this problem in the country, the problems of suicide prevention and gives practical recommendations for improving the situation in the country.

Keywords: suicide, suicidal behavior, suicide prevention, mental health, safe behavior skills.

МРНТИ 04.41.61

<https://doi.org/10.48081/BBTN1629>

***А. Алдабердіқызы¹, Н. Б. Есенова², Ж. А. Махашева³,
О. А. Онласинова⁴, А. К. Иманбекова⁵**

¹Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Астана;

²Таразский государственный университет имени М. Х. Дулати, Республика Казахстан, г. Тараз,

^{3,4,5}Международный Таразский инновационный институт, Республика Казахстан, г. Тараз

ВЗАИМОСВЯЗЬ ГРАМОТНОСТИ И УРОВНЯ ОБРАЗОВАНИЯ И ДОХОДА: РЕЗУЛЬТАТЫ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье обсуждаются некоторые результаты социолингвистического исследования, проведенного в порядке частичного выполнения требований доктора. Цель статьи – выяснить наличие или отсутствие зависимости между грамотностью чтения на казахском, русском и английском языках, уровнем образования, познавательной активностью и уровнем дохода родителей респондентов. В оригинальном исследовании были рассмотрены и описаны более трех десятков корреляций. Однако в рамках данной статьи будут обсуждены только две корреляции, а именно уровень образования и дохода, так как они являются самыми достоверными и прямыми индикаторами социально-экономического статуса и представляют два основных вида капитала: культурного и экономического. Респондентами выступили учащиеся 9-х классов государственных и частных общеобразовательных школ г. Алматы. Данное исследование выявило наличие корреляционной связи разного характера между уровнем образования и дохода родителей респондентов и уровнем грамотности чтения респондентов. Высшее образование родителей предполагает высокий уровень грамотности их детей, что свидетельствует о сильной корреляции между переменными. Корреляция между уровнем доходов отцов респондентов и уровнем грамотности чтения респондентов оценивается как слабо

положительная, тогда как связь между уровнем доходов матерей респондентов и читательской грамотностью равна нулю, т. е. нет связи между этими переменными.

Ключевые слова: образование, доход, грамотность, средняя школа, социальный статус.

Введение

Республика Казахстан уже который раз участвует в международном мониторинге качества национального образования в отношении грамотности, которое проводится PISA. Обновление образования в РК происходит в контексте положительных мировых тенденций, связанных с изменением стратегических целей, приоритетно направленных на создание условий успешной адаптации подрастающего поколения к меняющимся условиям социально-экономической жизни. По результатам мониторинга знаний и умений грамотности чтения учащихся старших классов, проведенного PISA в рамках долгосрочных программ, в 2009 г. среди 71 стран-участников Казахстан оказался на 64 месте, опередив Кыргызстан (74 место) и Азербайджан (71 место), но заметно уступив Российской Федерации (42 место); в 2012 году среди 65 стран Казахстан по данной шкале практически остался на том же месте (63 позиция), Россия заняла 41 место (Кыргызстан и Азербайджан не принимали участие в программе PISA 2012 г.). Тем самым, согласно международному мониторингу PISA, казахстанские учащиеся по грамотности чтения относятся к третьей группе со значениями ниже среднего.

Потребность в повышении уровня грамотности отражена в Законе РК «Об Образовании» и «Государственной программе развития образования РК на 2011–2020 годы». Однако наличие законодательной базы и разнообразие программ не обеспечивает решения всего объема проблем, связанных с низким уровнем грамотности чтения населения Казахстана.

Данная статья направлена на обсуждение некоторых результатов социолингвистического исследования, проведенного в рамках подготовки диссертации для получения научной степени доктора наук.

Материалы и методы исследования

Инструментом послужила анкета, основанная на социолингвистических исследованиях [Robinson, 1988; Сулейменова, 2003–2005; Rivers, 2003] и исследованиях по мониторингу грамотности чтения [Sabatini, 2011; Thomson et al, 2013; Ковалева et al, 2003]. Она состоит из двух частей: первая часть содержит 45 вопросов, из них 10 открытого, 17 вопросов закрытого и 18 вопросов полузакрытого типа; вторая часть представлена

в виде тестовых заданий к текстам для мониторинга грамотности чтения респондентов на казахском, русском и английском языках. Всего было использовано 18 текстов, отобранных по критериям CEFR; каждый текст соответствует одному определенному уровню от A1 до C2. Тестовые задания сформулированы по примеру образцов PISA [Sabatini, 2011; Thomson et al, 2013; Ковалева et al, 2003].

Респондентами выступили учащиеся девятого классов государственных и негосударственных общеобразовательных учреждений города Алматы, Казахстан. Анкеты распределились следующим образом: 100 (33,7 %) анкет учащихся центральных государственных школ, 123 (41,4 %) анкеты учащихся государственных школ нижней окраины и 74 (25 %) анкеты учащихся частных школ. Три анкеты были признаны негодными по техническим причинам, 297 анкет были обработаны и проанализированы в статистической программе SPSS.

В рамках данной статьи будут рассмотрены и описаны только две независимые переменные, а именно уровень образования и дохода родителей респондентов, в корреляции с грамотностью чтения на казахском, русском и английском языках. Так как именно уровень образования и доход являются самыми достоверными и прямыми индикаторами социально-экономического статуса и представляют два основных вида капитала: культурного и экономического, соответственно [Тоффлер, 2003].

Результаты исследования и обсуждение

Известно, что образование служит ключом как для саморазвития личности, так и общечеловеческого прогресса, в целом. По определению Закона Республики Казахстан «Об образовании», образование – это процесс целенаправленного, педагогически обоснованного, последовательного взаимодействия субъектов образования, в ходе которого решаются задачи обучения, развития и воспитания личности.

В широком смысле слова, образование – процесс или продукт «формирования ума, характера или физических способностей личности... В техническом смысле образование – это процесс, посредством которого общество через школы, колледжи, университеты и другие институты целенаправленно передает своё культурное наследие – накопленное знание, ценности и навыки – от одного поколения другому» [Kneller, 1971: 20-21].

В рамках данного исследования, ежемесячный доход родителей рассматривается в качестве прямого индикатора социально-экономического статуса в комплексе с уровнем образования, так как, по устоявшимся мнениям социологов, индивидуумы с исходным положением, профессиями, доходами и доступом к возможностям обладания ресурсами имеют возможность

получать доступ к различным благам и доход в рыночных условиях [Вебер, 1990]. Для исследования связей между переменными использовались четыре параметра: 1) коэффициент линейной корреляции Пирсона (хи-квадрат); 2) уровень p ; 3) сравнительное исследование ожидаемого и полученного результатов и 4) медиана [Brown et al, 1975].

По эмпирическим данным уровня образования отцов, установлено, что отцы 199 (67,0%) респондентов из 297 имеют оконченное высшее образование, в то время как отцы 75 (25,2 %) респондентов имеют образование ниже высшего, 8 (2,7 %) респондентов не ответили на вопрос, 3 (1,0 %) респондентов затруднились ответить, 9 (3,0%) респондентов ответили «не знаю», и у 3-х респондентов (1,0 %) нет отца.

Хи-квадрат корреляции грамотности чтения на английском языке и уровня образования отцов респондентов – 123,661, в то время как хи-квадрат корреляции грамотности чтения на казахском языке и уровня образования отцов респондентов составляет $\chi^2 = 173,515$ и хи-квадрат корреляции грамотности чтения на русском языке и уровня образования отцов респондентов – 149,974. Достаточно большие и положительные цифры указывают на то, что переменные достаточно сильно коррелируют друг с другом.

Рассмотрим следующие случаи корреляции, а именно корреляцию уровня грамотности чтения на трех исследуемых языке и уровня образования матерей. По данным анкетирования про уровни образования матерей, установлено, что матери 211 (71,1 %) респондентов из 297 имеют оконченное высшее образование, матери 59 (19,9 %) респондентов имеют образование ниже высшего, 18 (6,1 %) респондентов не ответили на вопрос и 9 (3,0 %) ответили «не знаю».

Хи-квадрат корреляции грамотности чтения на английском языке и наличия уровня образования матерей респондентов – 130,385, в то время как хи-квадрат корреляции грамотности чтения на казахском языке и уровня образования матерей респондентов составляет $\chi^2 = 125,147$ и хи-квадрат корреляции грамотности чтения на русском языке и уровня образования матерей респондентов равен 122,716. Достаточно большие и положительные цифры указывает на положительный характер линейной связи между переменными.

В связи с вышеизложенным, можно утверждать, что уровень образования родителей коррелирует с уровнем грамотности чтения респондентов на английском vs. казахском и русском языках и эта корреляционная зависимость может быть охарактеризована как сильно положительная, так как с повышением одной величины, т.е. уровня грамотности чтения

респондентов на английском vs. казахском и русском языках, наблюдается также повышение второй, а именно, уровня образования родителей респондентов.

По эмпирическим данным уровня доходов отцов, установлено, что отцы 28 (9,4 %) респондентов из 297 имеют ежемесячный доход в размере до 50 000 тенге, отцы 97 (32,7 %) респондентов – от 50 001 до 100 000 тенге в месяц, отцы 48 (16,2 %) респондентов – от 100 001 до 150 000 тенге в месяц, отцы 44 (14,8 %) респондентов – от 150 001 до 200 000 тенге в месяц, отцы 9 (3,0 %) респондентов – от 200 001 до 250 000 тенге в месяц, отцы 7 (2,4 %) респондентов – от 250 001 до 300 000 тенге в месяц, отец 1 (0,3%) респондента – от 300 001 до 350 000 тенге в месяц, отец 1 (0,3%) респондента – от 350 001 до 400 000 тенге в месяц, отцы 6 (2,0 %) респондентов – от 450 001 до 500 000 тенге в месяц, отцы 2 (0,7 %) респондентов – от 500 001 до 1 000 000 тенге в месяц, отцы 2 (0,7 %) респондентов – от 1 000 001 до 2 000 000 тенге в месяц, 52 (17,5 %) респондентов не ответили на вопрос.

Хи-квадрат корреляции грамотности чтения на английском языке и уровня доходов отцов респондентов – 132,144, в то время как хи-квадрат корреляции грамотности чтения на казахском языке и уровня доходов отцов респондентов составляет $\chi^2 = 81,142$ и хи-квадрат корреляции грамотности чтения на русском языке и уровня доходов отцов респондентов равен 114,176. Достаточно большие и положительные цифры указывают на то, что переменные достаточно сильно коррелируют друг с другом.

Подводя итоги корреляций уровня дохода отцов респондентов и уровней грамотности чтения на английском vs. казахском и русском языках, можно заключить, что самая высокая усредненная медиана по трем языкам является медиана грамотности чтения на английском языке, самая низкая усредненная – на казахском языке. Самая низкая медиана грамотности чтения на всех трех исследуемых языках принадлежит респондентам, чьи отцы имеют ежемесячный доход до 50 000 тенге. Медиана грамотности чтения на казахском, русском и английском языках разбросана: медиана грамотности чтения на казахском языке 5,5 – у респондентов, чьи отцы имеют ежемесячный доход от 1 000 001 до 2 000 000 тенге, медиана грамотности чтения на русском языке – у респондентов, чьи отцы имеют ежемесячный доход от 300 001 до 350 000 тенге, и медиана грамотности чтения на английском языке 4,5 – у респондентов, чьи отцы имеют ежемесячный доход от 200 001 до 250 000 тенге и у респондентов, чьи отцы имеют ежемесячный доход от 450 001 до 500 000 тенге. В целом можно заметить, что с увеличением размера ежемесячного дохода едва ощутимо растет и медиана грамотности чтения на всех трех языках. Однако, у респондентов,

чи отцы имеют доход от 1 000 001 до 2 000 000 тенге в месяц, медиана грамотности чтения на английском языке составляет всего 2, по сравнению с медианой грамотности чтения на казахском языке (5,5) и с медианой грамотности чтения на русском языке (4), что можно объяснить тем, что возможно не английский, а любой другой иностранный язык, возможно, был выбран в качестве изучаемого иностранного языка этими респондентами. В итоге, можно сделать вывод, что данные величины имеют положительную корреляцию.

По данным анкетирования уровня доходов матерей, установлено, что матери 44 (14,8%) респондентов из 297 имеют ежемесячный доход в размере до 50 000 тенге, матери 123 (41,4 %) респондентов – от 50 001 до 100 000 тенге в месяц, матери 33 (11,1 %) респондентов – от 100 001 до 150 000 тенге в месяц, матери 31 (10,4 %) респондентов – от 150 001 до 200 000 тенге в месяц, матери 3 (1,0 %) респондентов – от 200 001 до 250 000 тенге в месяц, матери 4 (1,3 %) респондентов – от 250 001 до 300 000 тенге в месяц, мать 1 (0,3 %) респондента – от 300 001 до 350 000 тенге в месяц, матери 2 (,7 %) респондентов – от 450001 до 500000 тенге в месяц, мать 1 (0,3 %) респондента – от 500 001 до 1 000 000 тенге в месяц, мать 1 (0,3 %) респондента – от 1 000 001 до 2 000 000 тенге в месяц, мать 1 (0,3 %) респондента – от 2 000 001 и выше тенге в месяц, 53 (17,8 %) респондентов не ответили на вопрос.

Хи-квадрат корреляции грамотности чтения на английском языке и уровня доходов матерей респондентов – 146,428, в то время как хи-квадрат корреляции грамотности чтения на казахском языке и уровня доходов матерей респондентов составляет $\chi^2 = 96,826$ и хи-квадрат корреляции грамотности чтения на русском языке и уровня доходов матерей респондентов – 98,886. Достаточно большие и положительные цифры демонстрируют положительный характер линейной связи между переменными.

По итогам корреляций уровня дохода матерей респондентов и уровней грамотности чтения на английском vs. казахском и русском языках, можно заключить, что самая высокая усредненная медиана грамотности чтения на английском vs. казахском и русском языках является медиана грамотности чтения на русском языке, самая низкая усредненная – у читательской грамотности на английском языке. Самая низкая медиана грамотности чтения на казахском и русском языках принадлежит респондентам, чи матери имеют ежемесячный доход от 500 001 до 550 000 тенге. Самая низкая медиана грамотности чтения на английском языке принадлежит респондентам, чи матери имеют ежемесячный доход от 500 001 до 2 000 000 и выше. Самая высокая медиана грамотности чтения на казахском и русском языках – у

респондентов, чи матери получают от 2 000 001 и выше в месяц, самая высокая медиана грамотности чтения на английском языке – у респондентов, чи матери имеют ежемесячный доход в размере от 300 001 до 350 000 тенге. В целом корреляция уровня грамотности чтения на английском vs. казахском и русском языках и уровня ежемесячного дохода матерей респондентов демонстрирует неоднозначную картину и не позволяет утверждать, что эти две величины коррелируют между собой.

Так как, уровень $p \leq 0,05$ часто используется в качестве критерия установления статистической значимости двух переменных среди статистов, в данном случае с вероятностью 95 % можно утверждать, что исследуемое событие произошло неслучайно и полученное значение $\alpha < 0.001$ во всех корреляциях указывает на бесспорные сильные позитивные различия между выбранными двумя величинами, что фактически отрицает вероятность ошибки при отклонении нулевой гипотезы, являющаяся ошибкой первого рода. Это влияние также прослеживается в том, что «ожидаемый» и «полученный» результаты не совпадают; чем выше расхождение между ними, тем больше влияния имеют переменные друг на друга. Эти данные указывают на правдоподобность и валидность данных в статистическом анализе.

Выводы

Данное исследование выявило наличие корреляционной взаимосвязи различного характера между уровнем образования и дохода родителей респондентов и уровнем грамотности чтения респондентов. Наличие высшего образования у родителей предполагает высокий уровень грамотности чтения у их детей, что говорит о сильной корреляции между переменными. Однако представляется сложным сделать аналогичное заключение о корреляционных отношениях между уровнем дохода родителей респондентов и уровнем грамотности чтения респондентов. Корреляционная связь между уровнем дохода отцов респондентов и уровнем грамотности чтения респондентов оценивается как слабо-положительная, в то время как взаимосвязь между уровнем дохода матерей респондентов и уровнем грамотности чтения респондентов – нулевая, то есть связь между данными переменными отсутствует.

Причины формирования выявленных характеров взаимосвязей автор видит в следующем: во-первых, неравномерное распространение информации, в результате отсутствия или труднодоступности источников информационных ресурсов. В равномерном распределений доступа к информации важную роль играет уровень образования родителей. Родители с высшим образованием и/или ученой степенью доктора и/или кандидата

наук имеют более глубокие общие и профессиональные знания, обладают более широкими институциональными и профессиональными связями, соответственно, получают больше доступа к информации разного характера: научные и общие (фоновые) знания, образовательные гранты, конкурсы и т.д. Это способствует дальнейшему повышению уровня образования и улучшению грамотности их детей. Следовательно, можно сделать вывод, что образованность и информированность родителей обуславливают у детей формирование устойчивых навыков получения необходимой информации и создают разные условия для усвоения знаний. Во-вторых, не все родители имеют необходимое количество времени для полезного и познавательного времяпрепровождения со своими детьми из-за высокой занятости и/или собственной безынициативности. Родители, имеющие длинную многочасовую рабочую смену или работающие в сложных условиях труда, соответственно, с более низкой зарплатой, несомненно, имеют меньше возможностей проводить время со своими детьми. Родители, имеющие хорошую финансово-материальную базу (например, персонал по найму для транспортного сопровождения детей и проведения частных уроков на дому и т.п.), способны компенсировать недостаток внимания и/или времени посещением их детьми частных (читайте: «платных») кружков и курсов. Однако расхождения в результатах данного исследования не позволяют сделать поспешные выводы по данному пункту и подтвердить аргумент, данный выше. Интерес вызывает тот факт, что материальное положение именно отца имеет больше влияния на установление и развитие грамотности чтения у детей, чем материальное положение матерей. Уровень дохода матерей, в отличии от уровня образования, оказался не существенным фактором, влияющим на формирование грамотности чтения у детей. Это можно объяснить тем, что мать с высшим профессиональным образованием, но без постоянного дохода (читайте: «не работающая»), имеет в своем распоряжении больше времени и ресурсов для полноценного и полезного времяпрепровождения со своим ребенком, что обуславливает устойчивое формирование и пролонгированное развитие способностей, в частности грамотности чтения, у ребенка.

В свете вышеизложенных результатов исследования можно утверждать, что «идеальными» родителями для формирования грамотности чтения и развития навыков чтения является работающий и имеющий постоянный доход отец с высшим образованием и мать с высшим образованием, располагающий свободным временем для совместного полезного времяпрепровождения со своими детьми.

В непрерывном жизненном и образовательном цикле ученик → учитель → школа, зачастую роль родителей и важность родительского вклада в образовательный процесс остается вне поля внимания. Родителям очень сложно мгновенно реагировать и следовать за постоянно меняющимися и усовершенствующимися образовательными программами. Родители часто ограничиваются совместным с ребенком решением задач и выполнением заданий, что обусловлено нехваткой методологической базы у родителей. Для удовлетворения требований современной образовательной системы родителям придется непрерывно заниматься самообразованием и самосовершенствованием. Организация специальных курсов для подготовки родителей, которая является успешной мировой практикой, могла бы стать оптимальным выходом из сложившейся ситуации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Аженов, М. С., Бейсенбаев Д. Э.** Социальная стратификация в Республике Казахстан. – Алматы, 1997 – С. 99–102.
- 2 **Вебер, М.** Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990 – С. 630–635.
- 3 **Горкин, А. П.** (Отв.ред.) Социально-экономическая география: понятия и термины. Словарь-справочник. – Смоленск : Ойкумена, 2013 – 328 с.
- 4 **Ковалева, Г. С., Красновский, Э. А., Краснокутская, Л. П., Краснянская, К. А.** Международная программа PISA. Примеры заданий по чтению, математике и естествознанию. – М.: Центр оценки качества образования ИОСО РАО, 2003 – 99 с.
- 5 Қаржы-экономика сөздігі. – Алматы : ҚР Білім және ғылым министрлігінің Экономика институты, «Зияткер» ЖШС, 2007. – 640 б.
- 6 **Тоффлер, Э.** Метаморфозы власти. – М.: ООО «Издательство асб», 2003 – С. 600–621.
- 7 **Степанова-Скворцова, И. И.** (ред.) К. Маркс, Капитал. Критика политической экономии. – М., 1952. – 797 с.
- 8 **Beatty, P., Herrman, D.** To Answer or Not to Answer: Decision Processes to Related to Survey Item Nonresponse. In Survey Nonresponse. R. Groves, D. A. Dillman, J. Eltinge, and R. Little. (eds.). – New York : Wiley, 2002 – P. 650–667.
- 9 **Brown, F. L., Amos, J. R., Mink, O. G.** Statistical Concepts. A Basic Program. – New York : Harper and Row Publishers, Inc., 1975. – P. 89–95.
- 10 **Giddens, A.** Sociology. – Cambridge : Policy Press, 1989. – P. 334–339.

- 11 **Kneller, G. F.** Introduction to the Philosophy of Education. – New York : John Wiley and Sons, 1971. – P. 20–21.
- 12 **Passeron, J. C.** Reproduction in Education, Society and Culture. – SAGE Publications, 1990 – P. 71–75.
- 13 **Rivers, W. P.** Factors Influencing Attitudes and Behaviors towards Language Use among Kazakhstani University-Level Students. PhD dissertation. USA, Bryn Mawr College, 2003. – P. 158–168.
- 14 **Robinson, J. P., Andreyenkov, V. G., Patrushev, V. D.** The Rhythm of Everyday Life : How Soviet and American Citizens Use Time. Boulder, CO : West view Press, 1988. – P. 101–122.
- 15 **Sabatini, J. P., Bruce, M. K.** PISA Reading Components Translation and Adaptation Guidelines. – USA, NJ, Princeton : Educational Testing Service. 2011. – P. 110–111.
- 16 **Suleimenova, E., Shaimerdenova, N., Smagulova, J.** Language Identity in Kazakhstan. In: AATSEEL-2005. – Washington, DC. – 2005. – P. 224–225.
- 17 **Thomson, S., Hillman, K., De Bortoli, L.** A Teacher’s Guide to PISA Reading Literacy. – Australia : ACER Press, 2013. – P. 55–58.

REFERENCES

- 1 **Azhenov, M. S., Bejsenbaev, D. E.** Social’naya stratifikatsiya v Respublike Kazahstan. [Social stratification in the Republic of Kazakhstan]. – Almaty, 1997. – P. 99–102.
- 2 **Veber, M.** Izbrannye proizvedeniya [Selected works]. – Moscow : Progress, 1990. – P. 630–635.
- 3 **Gorkin, A. P.** (Chief editor) Social’no-ekonomicheskaya geografiya: ponyatiya i terminy. Slovar’-spravochnik. [Socio-economic geography: concepts and terms. Dictionary-reference book]. – Smolensk : Ojkumena, 2013. – 328 p.
- 4 **Kovaleva, G. S., Krasnovskij, E. A., Krasnokutskaya, L. P., Krasnyanskaya, K. A.** Mezhdunarodnaya programma PISA. Primery zadaniy po chteniyu, matematike i estestvoznaniyu. [International program PISA. Examples of assignments in reading, mathematics and science]. – Moscow : Center for assessment of quality of education IOSO RAO, 2003. – 99 p.
- 5 **Qarzhly-ekonomika sozdigi.** [Financial and economic dictionary]. – Almaty : Institute of Economics of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, «Ziyatker» LLP, 2007. – 640 p.
- 6 **Toffler, E.** Metamorfozy vlasti. [Power of metamorphosis]. – Moscow : LLC «Izdatelstvo act», 2003. – P. 600–621.

- 7 **Stepanova-Skvorcova, I. I.** (red.) K. Marks, Kapital. [Capital. Criticism as political economy]. – 1955. – 797 p.
- 8 **Beatty, P., Herrman, D.** To Answer or Not to Answer: Decision Processes to Related to Survey Item Nonresponse. In Survey Nonresponse. R. Groves, D. A. Dilman, J. Eltinge, and R. Little. (eds.) – New York : Wiley, 2002. – P. 650–667.
- 9 **Brown, F. L., Amos, J. R., Mink, O. G.** Statistical Concepts. A Basic Program. – New York : Harper and Row Publishers, Inc., 1975. – P. 89–95.
- 10 **Giddens, A.** Sociology. – Cambridge : Policy Press, 1989. – P. 334–339.
- 11 **Kneller, G. F.** Introduction to the Philosophy of Education. – New York : John Wiley and Sons, 1971. – P. 20–21.
- 12 **Passeron, J. C.** Reproduction in Education, Society and Culture. – SAGE – Publications, 1990. – P. 71–75.
- 13 **Rivers, W. P.** Factors Influencing Attitudes and Behaviors towards Language Use among Kazakhstani University-Level Students. PhD dissertation. USA, Bryn Mawr College, 2003. – P. 158–168.
- 14 **Robinson, J. P., Andreyenkov, V. G., Patrushev, V. D.** The Rhythm of Everyday Life: How Soviet and American Citizens Use Time. Boulder, CO : West view Press, 1988. – P. 101–122.
- 15 **Sabatini, J. P., Bruce, M. K.** PISA Reading Components Translation and Adaptation Guidelines. – USA, NJ, Princeton : Educational Testing Service, 2011. – P. 110–111.
- 16 **Suleimenova, E., Shaimerdenova, N., Smagulova, J.** Language Identity in Kazakhstan. In: AATSEEL-2005. Washington, DC. – P. 224–225.
- 17 **Thomson, S., Hillman, K., De Bortoli, L.** A Teacher’s Guide to PISA Reading Literacy. – Australia : ACER Press, 2013. – P. 55–58.

Материал поступил в редакцию 22.06.22.

*А. Алдабердіқызы¹, Н. Б. Есенова², Ж. А. Махашева³, О. А. Оңласинова⁴, А. К. Иманбекова⁵

¹Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Астана қ.;

²М. Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.;

^{3,4,5}Халықаралық Тараз Инновациялық институты,

Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Материал 22.06.22 баспаға түсті.

САУАТТЫЛЫҚТЫҢ БІЛІМ ДЕҢГЕЙІ МЕН ТАБЫС ДЕҢГЕЙІНІҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ: ӘЛЕУМЕТТІК ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Мақалада социолінгвистикалық зерттеулердің кейбір нәтижелері қарастырылған. Мақаланың мақсаты – қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі оқу сауаттылығы мен респонденттердің ата-аналарының білім деңгейі мен ақпараттық белсенділігі арасындағы корреляцияның бар-жоғын анықтау. Түпнұсқа зерттеуде отыздан астам корреляция қарастырылып, сипатталды. Алайда, осы мақаланың шеңберінде тек екі корреляция талқыланады, атап айтқанда, білім мен табыс деңгейі, өйткені олар әлеуметтік-экономикалық жағдайдың ең сенімді және тікелей көрсеткіштері болып табылады және капиталдың екі негізгі түрін, яғни, мәдени және экономикалық капиталды білдіреді. Зерттеудің респонденттері – Қазақстан, Алматы қаласының мемлекеттік және жеке меншік орта мектептерінің 9-сынып оқушылары. Бұл зерттеу респонденттердің ата-аналарының білім деңгейі мен табысы мен респонденттердің оқырмандар сауаттылығының деңгейі арасында әртүрлі сипаттағы корреляциялық байланыстың бар екенін анықтады. Ата-аналардың жоғары білімі олардың балаларының сауаттылығының жоғары деңгейін білдіреді, бұл айнымалылар арасындағы күшті корреляцияны көрсетеді. Респонденттердің әкелерінің табыс деңгейі мен респонденттердің оқу сауаттылығы деңгейі арасындағы корреляция әлсіз оң деп бағаланады, ал респонденттердің аналарының табыс деңгейі мен оқу сауаттылығы арасындағы байланыс нөлге тең, яғни бар. бұл айнымалылар арасында ешқандай байланыс жоқ.

Кілтті сөздер: білім, табыс, сауаттылық, орта мектеп, әлеуметтік мәртебе.

*A. Aldaberdikyzy¹, N. B. Yesenova², J. A. Makhasheva³,
O. A. Onlasinova⁴, A. K. Imambekova⁵

¹L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Astana;

²M. H. Dulati Taraz State University,
Republic of Kazakhstan, Taraz;

^{3,4,5}International Taraz Innovation Institute,
Republic of Kazakhstan, Taraz.

Material received on 22.06.22.

INTERRELATION OF LITERACY AND LEVEL OF EDUCATION AND INCOME: RESULTS OF A SOCIOLINGUISTIC STUDY

The article discusses some results of the sociolinguistic research. The aim of the article is to find out the presence vs. absence of correlation between reading literacy in Kazakh, Russian and English, and education and income level of respondents' parents. More than three dozen correlations were considered and described in the original study. However, within the framework of this article, only two correlations will be discussed, namely the level of education and income, since they are the most reliable and direct indicators of socio-economic status and represent two main types of capital: cultural and economic. Respondents are students of the 9th form of state and private secondary schools of Almaty, Kazakhstan. This study revealed the existence of a correlation relationship of a different nature between the level of education and income of parents of respondents and the level of readers' literacy of respondents. Parents' higher education implies a high level of literacy in their children, which indicates a strong correlation between variables. The correlation between the level of income of the respondents' fathers and the level of reading literacy of respondents is assessed as weakly positive, while the relationship between the income level of the respondents' mothers and the reading literacy is zero, that is, there is no relationship between these variables.

Keywords: education, income, literacy, secondary school, social status.

«ТАРИХ» СЕКЦИЯСЫ

МРНТИ 03.01.39

<https://doi.org/10.48081/YDXM6885>

***А. К. Ешмуратов**

Библиотека Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы,
Республика Казахстан, г. Нур-Султан

ВЕЛИКАЯ ДЕПРЕССИЯ И СОВРЕМЕННАЯ КАЗАХСТАНСКАЯ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ. УЧИМСЯ ЛИ МЫ У ИСТОРИИ?

Человечество развивается от кризиса к кризису. Отчасти кризис стал нормой жизни, являясь результатом человеческой деятельности. В течение долгой эволюции человечество, государства и общества научились находить различные пути для преодоления кризиса. Нахождение инструментов по прохождению кризисов всегда привлекало ученые умы во многом по той причине, что людям всегда нужен последовательный адекватный алгоритм действий. В представленной статье автор освещает события великого кризиса в США 1929–1930 годов. Выбор тематики связан с тем, что большинство исследователей склонно воспринимать политику США по преодолению Великой депрессии неким идеальным типом и образцом преодоления. Вместе с тем кризис стал одним из самых драматичных страниц в истории США. Массовая безработица и появление большого количества бездомных привели к возникновению гувервиллей (трущобы, современные аналоги фавел и времянок), ставших олицетворением той эпохи.

В работе предпринимается попытка проведения исторической аналогии с реалиями Казахстана. Выявляя причину Великой депрессии, автор особое внимание уделяет роли олигархии, которая стала главной его причиной. Благодаря выстраиванию сбалансированной и справедливой социально-экономической политике удалось вывести США из глубинного кризиса. Очевидно, что политика Ф. Рузвельта направленная на развитие человеческого капитала, в последующем позволила добиться американскому обществу больших достижений.

Ключевые слова: олигархия, институты, вторая республика, политические реформы, социальные проблемы.

Введение

Нынешнее состояние для многих стран мира можно охарактеризовать как кризисное, а для некоторых даже катастрофичное. Современный глобальный кризис вызван множеством факторов, противостоянием ведущих стран мира через введения взаимных санкций, последствиями пандемии и другими.

История человечества знает множество примеров, когда различные события приводили к глобальным социально-политическим и экономическим кризисам и трансформациям. Так, например, самая крупная эпидемия чумы в эпоху Средневековья, существенно сократила население земли. Дефицит человеческих ресурсов привел к росту стоимости рабочей силы. Фактически чума вызвала процесс трансформации феодальных отношений.

Несомненно, что в большинстве случаев кризисы преодолевались благодаря гению человека. Ведь пылкий человеческий ум находится в постоянном поиске чего-то нового, и это новое является ответом на вызовы. Человеческая рациональная мысль оказалась способной понять сложную природу социально-политических, экономических, психологических и других кризисов. Более того, человек создает механизмы по недопущению или, по крайней мере, нейтрализации кризисов.

Казахстан в начале 2022 года испытал серьезный беспрецедентный за 30 лет независимости кризис, приведший к серьезным политическим изменениям. В настоящее время определяется приемлемая траектория политических и социально-политических реформ. В этой связи изучение и применение лучших зарубежных практик для стран, находящихся на этапе догоняющей модернизации, является хорошей возможностью и позволит предотвратить негативные сценарии. В русле современных трансформаций Казахстана особый интерес может представлять исторический опыт США. Америка имеет богатую традицию по преодолению различных кризисных ситуаций. В XX веке крупный мировой кризис, разгоревшийся в конце 20-х в начале 30-х годов, стал серьезным экзаменом для многих стран. Многие страны Запада оказались на краю катастрофы. Тогда США стали той страной, которой удалось найти оптимальный путь выхода из кризиса. Обращение к опыту США во многом вызвано тем, что кризис в этой стране был обусловлен финансово-кредитной политикой, которую определяли олигархические группы. Олигархическим группам удалось через действовавшую систему институтов жестко лоббировать свои интересы. Автор абстрагировался

от популярной идеи, что первопричиной Великой депрессии было перепроизводство, хотя не отрицает данное явление. Вместе с тем, автор склонен видеть главную причину кризиса в действовавшей олигархической системе и игнорировании социальных потребностей населения.

Следует констатировать, что в экономике и политике современного Казахстана главенствует олигополия, о которой говорил Президент Республики Казахстан на встрече с крупным бизнесом 21 января 2022 года. Отчасти, большая часть проблем страны связана с существующей несправедливостью распределения национальных благ. Естественно, олигополия приводит к тому, что институт конкуренции полностью нивелируется, подталкивая общество к катастрофе.

Материалы и методы

Как было отмечено выше, большинство исследователей в ходе изучения мировых кризисов зачастую обращаются к тематике Великой депрессии по причине того, что США удалось найти оптимальный выход из кризиса. Выбор тематики кризиса обусловлено тем, что знание прошлого позволяет отчасти найти пути для преодоления возникающих проблем современности.

В ходе исследования был применен достаточный инструментарий для анализа проблематики, – это традиционные приемы сравнительного анализа и исторические методы. Используемые методы статистических исследований позволили интерпретировать широкий пласт количественных показателей. Приведенный в работе анализ исторических и историографических источников формирует у нас видение сложных социально-экономических и политических процессов, а также позволяет проецировать процессы на нашу казахстанскую действительность.

В историографии тематики Великой депрессии принято выделять неолиберальное и неоконсервативное исследовательские направления. Концептуальные их отличия заключаются в оценке проведенных президентом Франклином Рузвельтом реформ. Большой вклад в развитие неолиберальной историографии внесли американские исследователи Ричард Хофстедтер [1–2], Артур М. Шлезингер-младший [3]. Яркими представителями неоконсервативной историографии являются исследователи Роулад Бертоф [4], Рассел Керк [5] и другие. Несмотря на различия интерпретационных моделей, все исследователи отдают должное проведенным изменениям. Ученые дают различные оценки и выводы по событиям Великой депрессии. Так, М. Фридман и А. Шварц на основе стандартов жизненного уровня американцев считали, что кризис отбросил развитие США на 25 лет назад [6].

Историографическая проблематика американского кризиса очень обширна. Тематике Великой депрессии уделили внимание во многих странах.

Соответственно, проблематика поставлена в различных исследовательских аспектах, также были существенно диверсифицированы познавательные инструментарии.

Результаты и обсуждение

Великая депрессия началась с обвала финансовых котировок 24 октября 1929 года и в последующем охватила все сектора экономики, нанеся фатальные последствия. Исследователь В. В. Согрин, основываясь на статданных, констатирует, что за четыре кризисных года в два раза сократилась численность банков. Так, если в 1929 году численность банков составляла более 29 тыс., то в 1933 году их численность опустилась до менее 15 тыс. Разорение финансовых институтов привело к подрыву доверия к ним со стороны населения, что выразилось в массовом изъятии денежных средств. Уже к концу 1931 года население сняло вклады на общую сумму один млрд долларов, что сказалось на ликвидности банков. Нередко изъятые доллары население прятало, а не запускало в экономику [7, с. 5].

В период с 1929 по 1933 год национальный доход США сократился более чем в два раза. Численность безработных достигла 13 млн человек, это стало серьезным вызовом для нации. В условиях, когда более 25 процентов работоспособного населения стали безработными, возросла их политическая активность, что выразилось в увеличении сторонников коммунистической партии. Естественно, левые политические организации стали популяризировать успешную экономическую практику СССР, активно критикуя монополизацию рынка крупными игроками. Стало понятно, что государство уже не может ограничиваться ролью «ночного сторожа», пришло осознание необходимости регулирования экономической сферы. Кризис актуализировал перед правящими кругами США выбор дальнейшего пути развития. Безусловно, в политическом аспекте вопрос не стоял о переходе на рельсы социализма, приоритеты реформ были направлены на совершенствование рыночных и социальных институтов.

В самом начале кризиса президент США Г. Гувер (1929–1933) попытался стабилизировать ситуацию через применение тактики успокаивающих заявлений и экспертных оценок, но данная тактика не возымела успеха, и падение экономики продолжилось. Уже в декабре 1929 года Г. Гувер проводит конференцию с крупными бизнесменами. Президент обещал привлечь многомиллионные инвестиции в строительную отрасль, в свою очередь крупный бизнес обязался вложить в промышленность и железнодорожную отрасль порядка трех млрд долларов. Также государство предполагало сократить подоходный налог, а бизнес обещал не увольнять

рабочих и оставить заработные платы на прежнем уровне. Несмотря на предпринятые действия, остановить падение экономики не удалось [8].

В 1930 году кризис коснулся сельскохозяйственной сферы, прежде всего, это выразилось в падении стоимости производимой продукции. Снижение стоимости не остановилось даже в результате низкого урожая и засухи. Падение стоимости была связано с комплексом внешних и внутренних причин. К внешним причинам можно отнести продажу СССР большого количества дешевого зерна. Так, «всего за 1930–1933 гг. из СССР в Европу было вывезено свыше 12 млн т. хлебных культур. Вырученные от их продажи деньги составили 442 млн 109 тыс. рублей» [9, с. 106]. Однако более губительными для падения сельского хозяйства были внутренние проблемы. Так, действовавший в конгрессе США «фермерский блок» продвинул ряд законов благодаря которым удалось внедрить широкую систему субсидирования, кредитования и гарантированного приобретения продукции, что привело к поддержанию высоких цен. Несомненно, что такая институционализация финансовых механизмов по «поддержке» высокой стоимости продукции имела негативные последствия.

Институциональное оформление финансовых организаций, приведших в итоге к катастрофе, началось еще при президенте К. Кулидже. Им была создана специальная комиссия из представителей крупных фермерских организаций, которой была отведена главная роль в развитии сельского хозяйства. По мнению М. Ротбарда, «в 1925 г. эта комиссия – президентская сельскохозяйственная конференция – выпустила три доклада. Она рекомендовала выделение дополнительных кредитов по линии Совета по фермерским ссудам, дальнейшее принудительное снижение тарифов на перевозку и выделение в значительных масштабах субсидий фермерским кооперативам через Федеральный комитет по делам закупочно-сбытовых фермерских кооперативов» [10, с. 330].

Следует отметить, что активную роль в продвижении протекционистской политики проводил сам Г. Гувер будучи еще министром торговли. Тогда Г. Гувер продвигал идею поддержки фермерских кооперативов субсидиями. Став президентом США, Г. Гувер активизировал свою работу в данном направлении. Уже в первый год своего президентства Г. Гувер выделил 500 млн долларов Федеральному комитету по делам фермеров (ФКДФ). В компетенцию Комитета входили полномочия по предоставлению фермерам нецелевых ссуд. Ссуды выдавались под низкие проценты до двадцати лет. Комитет практиковал создание стабилизационных корпорации управлявшие излишками «сельхозпродукции и поддержанием цен на продукцию фермерских хозяйств» [10, с. 332].

Попытка ФКДФ удержать цены на сельхоз продукцию не имела успеха, более того, усугубила кризис, поскольку неэффективно использовала 150 млн долларов на закуп продукции осенью 1929 года. В фарватере ФКДФ действовали различного рода узкоотраслевые корпораций, например хлопководстве, животноводстве, картофелеводстве и др. Так, учрежденная Фермерская национальная зерновая корпорация (ФЗНК) занималась координацией работы различных закупочно-сбытовых коопераций. Гарантированный сбыт продукции через налаженную систему выделения ссуд и кредитования в рамках деятельности ФНЗК и созданной Зерновой стабилизационной корпорации привели к перепроизводству зерна в США в 1930 году, что усугубила кризис.

К сожалению, неспособность финансовых институтов своевременно приспособиться к изменяющейся действительности и лоббирование групп, требовавших сдерживания цен, усугубили положение дел во всех сферах сельского хозяйства – шерстеной, хлопководческой, картофелеводческой и других отраслях.

Падение цен на сельскохозяйственную продукцию привело к массовым протестам фермеров, приобретшим в начале лета 1932 года форму забастовки и саботажа. Так, фермеры перестали продавать свою продукцию, более того, крупные фермерские объединения оказывали физическое воздействие на тех, кто не поддерживал их действия. Однако процесс падения было уже не остановить.

Кризис усугубился в результате того, что большинство граждан США имело большие потребительские кредиты. Миллионы американских семей, гонимые новыми социокультурными установками потребительской культуры, набирали долги и финансовые обязательства. К тому же, на бирже большая часть акций стала покупаться в кредит через банки. Американцы пытались использовать получаемый инвестиционный доход и выгодную продажу акций для погашения кредита и получения прибыли. По мнению историка Б. М. Штопова, «банковские кредиты, к которым прибегали брокеры, чтобы кредитовать своих клиентов, под залог тех же ценных бумаг. Эти кредиты были ссудами до востребования из расчета 12–13 % годовых. Высокий процент привлекал не только американских, но и зарубежных банкиров» [11, с. 49]. Таким образом, было очевидно, что экономика США стала перегреваться. Фактически биржа в США до кризиса 1929 года стала представлять собой финансовую пирамиду, в которой проводились спекуляции. Естественно, что все это оказало пагубное влияние на экономику.

Политика 32-го президента США Ф. Рузвельта по выводу страны из кризиса, получившая название «Новый курс», изменила всю экономическую и

социально-политическую парадигму государства. Перед новой администрацией стояли трудные задачи, потребовавшие от нее быстрых и системных решений. Общепринято традиционно выделять хронологические рамки кризиса США 1929–1933 годам. Однако следует подчеркнуть, что приход нового президента США Ф. Рузвельта в 1933 году сам по себе не свидетельствовал о преодолении кризиса. 1933 год определен многими исследователями как последний год кризиса прежде всего по той причине, что начали приниматься концептуально отличающиеся от прежних меры.

Так, С. Ф. Рузвельт подверг критике несправедливую и неадекватную систему налогообложения, которая не обеспечивала справедливого распределения национального богатства. Фактически бесконтрольный рост доходов представителей бизнеса не сказывался положительно на доходности большей части населения. Ф. Рузвельт направил политические ресурсы на снижение возникшего дисбаланса в доходах среди граждан. Благодаря этим преобразованиям была определена траектория социальных трансформаций, позволившей закрепить механизмы так называемой «распределительной справедливости».

Формирование Нового курса Ф. Рузвельта стало возможным благодаря рациональным социокультурным установкам американского общества и влиянию кенсианской методологии. Политический опыт и прагматизм Ф. Рузвельта в тандеме с идеями экономиста и философа моралиста Дж. Кейнса позволили по-новому взглянуть на проблему человека в обществе. Дж. Кейнс в своей фундаментальной работе 1936 года «Общая теория занятости, процента и денег» изложил важные концепты касательно распределения доходов в обществе. Еще ранее, в 1933 году, своими базовыми идеями он поделился Ф. Рузвельтом, направив последнему открытое письмо.

Таким образом, знания в области политэкономической теории и социально-политические практики позволили Ф. Рузвельту по-новому взглянуть на проблему распределения доходов в государстве.

Уже в конце 30-х годов XX века США благодаря Новому курсу Ф. Рузвельта смогли восстановить основные сектора экономики, ВВП на душу населения стал чуть выше по сравнению с 1929 годом. Окончательно страна вышла из кризиса уже в период Второй мировой войны.

Кроме серьезных экономических последствий кризис вызвал к жизни глубокие социальные проблемы в США. Великая депрессия 1929–1933 гг. привела к росту самоубийств, их количество составило около 2 % от всех смертей [12].

Безусловно, любой экономический кризис всегда приводит к росту числа безработных, маргинализации части населения. В период Великой

депрессии стали процветать бандитские группировки, которые экономически усилились благодаря действию «сухого закона» 1920–1933 гг. В результате кризиса активизировались гангстеры, безработная молодежь грезилась желанием пополнить ряды криминальных группировок.

К сожалению, образ гангстера получил популяризацию благодаря Голливуду. Исследователь голливудского кино периода 30-х годов XX века Томас Догерти приводит следующие данные: «В 1930 году гангстерские сюжеты составляли одиннадцать процентов от продукции голливудских студий. Тогда как в начале следующего года их доля выросла до двадцати процентов. В принадлежащем Уорнер Бразерз огромном нью-йоркском кинотеатре «Стрэнд Тиэтр» первый гангстерский хит «Маленький цезарь» демонстрировали одиннадцать раз в сутки, с ночным перерывом всего лишь на пять часов. В общей сложности, суммировал журнал «Вэрайети», гангстерский цикл был очевидно наиболее прибылен коммерчески, нежели любой другой» [13, с. 20]. Естественно, что такая популярность тематики позволила рекрутировать молодое поколение американцев в криминалитет.

Нараставшие социально-экономические проблемы привели к тому, что государство стало активным актором не только в экономике, но также и в социальной сфере.

Выводы

Констатируя причины кризиса 1929–1933 гг. в США, можно заключить, что во многом он был обусловлен доминированием интересов крупного бизнеса и слабостью государственных институтов. В США государство-бизнесмен через институт парламентаризма лоббировало интересы крупного бизнес-сообщества, игнорируя не только простых граждан, но и рыночные законы, серьезно ограничивая конкуренцию. Созданные различного рода ассоциации поддерживали предпринимательство, и игнорировали социальную сферу.

Ликвидация возникшего диссонанса в доходах населения стало главной проблемой администрации Ф. Рузвельта, которая решалась благодаря институциональным изменениям в социально-политической и экономической сферах. Политика Ф. Рузвельта стала в некотором роде хрестоматийной в деле выхода из кризиса.

Важным достижением Нового курса Ф. Рузвельта стало реформирование налоговой системы. Внедрение прогрессивного налогообложения позволило преодолеть перекоп в доходах. Если до кризиса богатые американцы платили от дохода 20 %, то теперь налоги, в зависимости от прибыли, могли достигать до 88 %. Минимальная налоговая ставка составила 18 %.

В ходе реализации Нового курса удалось урегулировать банковско-финансовую систему США. Государство оказало финансовую помощь

перспективным банкам, способных противостоять негативным экономическим трендам. Чтобы вернуть деньги населения в банки, была введена система страхования банковских вкладов.

Впервые была введена система государственного контроля над фондовым рынком, биржами, выпуском и обращением ценных бумаг. Данные меры стали серьезным препятствием на пути дальнейших биржевых спекуляций.

Также впервые были зафиксированы минимальная заработная плата и максимальная продолжительность рабочего дня, которые получили окончательное оформление в 1938 году. Эти достижения были закреплены институционально благодаря законодательному усилению профсоюзных организаций. Укрепление профсоюзов значительно ослабило левые политические организации США, особенно после принятия закона о национальных трудовых отношениях (National Labor Relations) от 1935 года. Благодаря изменению законодательства американские предприниматели больше не смогли применять антимонопольное законодательство против профсоюзов, тем самым механизм разобщения рабочего движения был ликвидирован. Законодательные новеллы, предоставлявшие профсоюзным организациям больше прав, позволили им создавать свои филиалы на предприятиях без ограничения, а также закрепили право рабочих вступать в них. Также изменения позволили объединиться рабочим группам в борьбе за свои права, в результате чего численность профсоюзов возросла более чем в три раза. Фактически во всех организованных профсоюзами стачках удавалось добиваться выполнения требований рабочих. За десять лет после принятия закона о Национальных трудовых отношениях рабочие добились увеличения заработной платы на 80 %.

В целях снижения социального напряжения началось внедрение системы социального страхования по старости и безработице. Данные изменения привели к относительной гармонизации общественных отношений.

В целях роста занятости государство стало организовывать общественные работы, в которых были заняты миллионы человек. Несмотря на то что действовавшая система общественных работ была далека от совершенства, она получила одобрение у многих американцев.

В сфере промышленности и сельского хозяйства был достигнут паритет цен, государство регулировало объем произведенной продукции.

Одновременно с решением социальных проблем особое внимание власти уделили кинематографу как средству популяризации образа жизни. С середины 30-х годов XX века меняется сюжетная траектория производимых фильмов. Герои художественных фильмов преступники и проститутки стали освещаться в негативном свете. Во многом это стало возможным в результате начала действия «Производственного кодекса», когда не рекомендовалось демонстрировать

сцены насилия. Данный кодекс в истории получил название «Кодекс Хейса». Кодекс был принят в 1930 году, его нормы начали действовать с 1934 года. Несмотря на то что Кодекс защищал религиозные нормы и принципы расизма и впоследствии был отменен, это позволило ужесточить контроль голливудской тематики, касающейся гангстеров, и привело к существенному снижению распространения криминальных идеалов.

Все проводимые преобразования в контексте Нового курса Ф. Рузвельта были поддержаны всеми политическими акторами как в Конгрессе США, так и населением. Успех Нового курса был предопределен экзистенциальной парадигмой великого политического деятеля XX века, к коим относится Ф. Рузвельт. Ему удалось создать новую модель социального государства. Впоследствии стержневая идея Нового курса нашла отражение в фундаментальном документе, появившемся после его смерти – Всеобщей декларации прав человека.

Всеобщая декларация прав человека была принята Генеральной Ассамблеей ООН резолюцией 217 А от 10 декабря 1948 года. В статье 22 Всеобщей декларации прав человека прописано, «каждый человек, как член общества, имеет право на социальное обеспечение и на осуществление необходимых для поддержания его достоинства и для свободного развития его личности прав в экономической, социальной и культурной областях через посредство национальных усилий и международного сотрудничества и в соответствии со структурой и ресурсами каждого государства» [14].

Над созданием этого документа работали известные ученые, мыслители и гуманисты, такие как д-р Шарль Малик (Ливан), Александр Богомолов (СССР), д-р Пенг-чун Чанг (Китай), Рене Кассэн (Франция), Чарльз Дьюкс (Соединенное Королевство Великобритании и Северной Ирландии), Вильям Ходжсон (Австралия), Эрнан Санта Круз (Чили), Джон П. Хамфри (Канада). США представляла в этом творческом коллективе Элеонора Рузвельт супруга 32-го президента.

После Великой депрессии изменилась парадигма восприятия экономики. Теперь главным приоритетом экономики стал рост доходов населения, а не безудержный рост богатства у ограниченной группы и не бездумное кредитование бизнес-процессов. Осознание предпринимателями того, что снижение доходности населения существенно снижает возможности получения ими прибыли стало главной парадигмой. Несомненно, что прежде чем дойти до этой аксиомы американская экономика прошла долгий и тернистый путь. Уроки кризиса привели США к тому, что стали особое внимание уделять системе оплаты труда. Рост доходов населения положительно сказался на развитии человеческого капитала.

Опыт Великой депрессии для нашей страны очень ценен. В Казахстане имеют большое влияние различные олигархические группы, которые действуют во всех отраслях казахстанской экономики, отчасти это напоминает нам процессы, которые происходили до 1929 года в США. Разница в том, что в современном Казахстане репрессивность действующего законодательства в экономической сфере высока, что, естественно, привело нас к снижению частной инициативы. Даже в уже изменившихся новых политических реалиях фискальные органы предпочитают педалировать угрозы в контексте проверок банковских переводов физических лиц, вместо выработки действенных механизмов выхода неподконтрольной экономической деятельности из тени. Возможно, налаживание новой системы социально-политических и экономических отношений Второй республики позволит учесть исторический опыт и положительные практики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Hofstadter, R.** American Political Tradition. – New York : Random House, 1948. – 560 p.
- 2 **Hofstadter, R.** The Age of Reform. From Bryan to FDR. – New York : Knopf, 1955. – 352 p.
- 3 **Schlesinger, A. M., Jr.** The Age of Roosevelt. Vol. I. The Crisis of the Old Order. – New York : Mariner Books, 2003. – 576 p.
- 4 **Berthoff, R.** An Unsettled People : Social Order and Disorder in American History. 4. – New York : Harper and Row, 1971. – 528 p.
- 5 **Kirk, R.** The Roots of American Order. La Salle : ISI Books, 1992. – 588 p.
- 6 **Фридман, М., Шварц А.** Монетарная история Соединенных Штатов 1867–1960 гг. – Киев, 2007. – 880 с.
- 7 **Согрин, В. В.** Экономический кризис 1929-1933 гг. в США и современность // Вестник МГИМО Университета. – 2009. – № 3–4. – С. 3–18.
- 8 **Friedman M., Jacobson Schwartz, A.** A Monetary History of the United States, 1867–1960. Princeton : Princeton University Press (for the National Bureau of Economic Research), 1963. XXIV. – 860 pp.
- 9 **Назаренко, Н. Н., Башкин, А. В.** Экспорт зерновых начала 30-х гг. XX в. в контексте голода 1932–1933 гг. // Новейшая история России. – 2016. – № 3. – С. 105–120.
- 10 **Ротбард, М.** Великая депрессия в Америке. – М. : ИРИСЭН, Мысль, 2012. – 522 с.
- 11 **Шпотов, Б. М.** «Великая депрессия» в США // Экономическая история. – 2009. – № 7. – С. 48–52.

12 **Tapia Granados J. A., Diez Roux, A. V.** Life and death during the Great Depression. [Электронный ресурс]. – URL : // <https://doi.org/10.1073/pnas.0904491106> (Дата обращения 14 марта 2022).

13 **Захаров, Д. В.** Кино США в период Великой депрессии. Фаза «социального беспокойства» // Вестник ВГИК. – 2013. – № 16. – С. 17–31.

14 Всеобщая декларация прав человека 10 декабря 1948 года. [Электронный ресурс]. – URL : // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (Дата обращения 17 апреля 2022).

REFERENCES

- 1 **Hofstadter, R.** American Political Tradition. – New York : Random House, 1948. – 560 p.
- 2 **Hofstadter, R.** The Age of Reform. From Bryan to FDR. – New York : Knopf, 1955. – 352 p.
- 3 **Schlesinger, A. M., Jr.** The Age of Roosevelt. Vol. I. The Crisis of the Old Order. – New York : Mariner Books, 2003. – 576 p.
- 4 **Berthoff, R.** An Unsettled People: Social Order and Disorder in American History. 4. – New York : Harper and Row, 1971. – 528 p.
- 5 **Kirk, R.** The Roots of American Order. La Salle : ISI Books, 1992. – 588 p.
- 6 **Fridman, M., Shvarc, A.** Monetarnaja istoria Soedinennyh Shtatov 1867–1960 gg. [Monetary history of the United States 1867–1960]. – Kiev, 2007. – 880 p.
- 7 **Sogrin, V. V.** Ekonomicheskij krizis 1929–1933 gg. v SSHA i sovremennost' [The economic crisis of 1929-1933 in the USA and modernity] // Vestnik MGIMO Universiteta. – 2009. – № 3–4. – P. 3–18.
- 8 **Friedman, M., Jacobson Schwartz, A.** A Monetary History of the United States, 1867–1960. Princeton : Princeton University Press (for the National Bureau of Economic Research), 1963. XXIV. – 860 pp.
- 9 **Nazarenko, N. N., Bashkin A. V.** Eksport zernovykh nachala 30-h gg. XX v. v kontekste goloda 1932–1933 gg. [Export of cereals in the early 30 s. 20th century in the context of the famine of 1932–1933] // Novejshaja istorija Rossii. – 2016. – № 3. – P. 105–120.
- 10 **Rotbard, M.** Velikaja depressija v Amerike [Great Depression in America]. – М. : ИРИСЭН, Мысль, 2012. – 522 p.
- 11 **Shpotov, B. M.** «Velikaja depressija» v SSHA [«Great Depression» in the USA] // Ekonomicheskaja istorija. – 2009. – № 7. – P. 48–52.
- 12 **Tapia Granados, J. A., Diez Roux, A. V.** Life and death during the Great Depression. [Electronic resource]. – URL : // <https://doi.org/10.1073/pnas.0904491106> (Access date 14 марта 2022).

13 **Zaharov, D. V.** Kino SSHA v period Velikoj depressii. Faza «social`nogo bespokojstva» [Cinema in the United States during the Great Depression. Phase of «social anxiety»] // Vestnik VGİK. – 2013. – № 16. – P. 17–31.

14 Vseobshhaja deklaracija prav cheloveka 10 dekabnja 1948 goda. [Universal Declaration of Human Rights] [Electronic resource]. – URL: // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (Access date 17 апреля 2022).

Материал поступил в редакцию 22.06.22.

*А. Қ. Ешмұратов

Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президенті – Елбасы кітапханалары,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.
Материал 22.06.22 баспаға түсті.

ҰЛЫ ДЕПРЕССИЯ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАН ЖАҒДАЙЫ. БІЗ ТАРИХТАН САБАҚ АЛАМЫЗ БА?

Адамзат дағдарыс пен дағдарыс аралығында дамиды. Шынтуайтында, дағдарыс адамдардың іс-әрекетінің нәтижесі ретінде өмірдің қалыпты нормасына айналғандай. Ұзақ уақытты қамтитын эволюция барысында адамзат та, мемлекеттер де, қоғамдар да дағдарысты еңсерудің түрлі жолдарын табуға төселіп алды. Дағдарыстан аман шығу құралдарын таба білу көбінесе бұл адамдарға үнемі ізерлі түрдегі адекватты іс-әрекет алгоритмінің қажеттігіне байланысты қашанда ғылыми ойға серпін беретін. Ұсынылып отырған мақалада автор 1929–1930 жылдары АҚШ-дағы ұлы дағдарыс оқиғаларының мазмұнын ашады. Дағдарыс АҚШ тарихындағы ең бір қайғылы беттерінің бірі болды. Жаппай жұмыссыздық пен үй-күйсіз қалғандардың көбейіп кетуі Гувервилльдердің (қазіргі Фавелалар мен жапсарлас жазғы үйлерге ұқсас жер кепелер мен лашықтардан тұратын аудан) пайда болуына алып келді.

Жұмыста Қазақстанның шынайы жағдайымен тарихи ұқсастық іздестіруге ұмтылыс бар. Дағдарыстың себебін анықтай отырып, автор осыған басты түрткі болған олигархтардың рөліне ерекше назар аударады. Теңгермелі әрі әділ әлеуметтік-экономикалық саясатты құрудың арқасында АҚШ терең дағдарыстан шыға алды. Әлбетте, Ф. Рузвельттің адами капиталды дамытуға бағытталған

саясаты кейіннен америкалық қоғамның орасан зор жетістіктерге жетуіне мүмкіндік берді.

Кілтті сөздер: олигархия, институттар, екінші республика, саяси реформалар, әлеуметтік мәселелер.

*А. Қ. Ешмұратов

Library of the First President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan.
Material received on 22.06.22.

THE GREAT DEPRESSION AND MODERN KAZAKHSTAN REALITY. ARE WE LEARNING FROM HISTORY?

Humanity develops from crisis to crisis. Part of the crisis has become the norm of life, being the result of human activity. Over a long evolutionary time, humanity, states, and societies have learned to find different ways to overcome the crisis. Finding tools for coping with crises has always attracted scientific minds, largely for the reason that people always need a consistent, adequate algorithm of actions. In this article, the author highlights the events of the great crisis in the United States in 1929–1930. The choice of the theme is due to the fact that most researchers tend to perceive the US policy to overcome the Great Depression as a kind of ideal type and model of overcoming. Along with that, the crisis has become one of the most dramatic pages in US history. Mass unemployment and the emergence of a large number of homeless people led to the emergence of Hoovervilles (slums, modern analogs of favelas and shantytowns – «vremyanki») which became the personification of that era.

The paper attempts to draw a historical analogy with the realities of Kazakhstan. Revealing the cause of the crisis, the author pays special attention to the role of the oligarchy, which became its main cause. Thanks to building a balanced and fair socio-economic policy managed to lead the United States out of the profound crisis. It is obvious that F. Roosevelt's policy aimed at the development of human capital subsequently made it possible for American society to achieve great achievements.

Keywords: oligarchy, institutions, Second Republic, political reforms, social problems.

<https://doi.org/10.48081/NTUS1089>

***А. Жамашев¹, М. Әбділла²**

^{1,2}Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

XV–XVI ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ИСЛАМ ӘЛЕМІНІҢ САЯСИ ЖӘНЕ ДІНИ, ҒЫЛЫМИ ЖАҒДАЙЫ

Бұл мақалада Мулла Али әл-Қаридің өмір сүрген кезеңіндегі ислам әлемінің саяси және ғылыми жағдайы қарастырылады. Мулла Али әл-Қари қазіргі Ауғаныстан аумағында дүние келгендіктен, Ауғаныстанның саяси жағдайына тоқталып өтеміз. Иран жерінде жаңадан құрылған Сафауи мемлекетінің сол ғасырдағы саяси жағдайын, Осман, Өзбек, Моғол мемлекеттерімен қарым-қатынасын баяндап, ел биелеген басшыларын атап өтеміз. Темір ұрпағы Бабыр құрған Моғол мемлекетінің құрылу тарихын бағамдап, көрші елдермен арақатынасы келтіріледі. Мұхаммед әш-Шайбани негізін қалаған Өзбек хандығының Моғол және Сафауи мемлекеттерімен саяси шиеленісі баяндалып, Ауғаныстан аймағына саяси ықпалы айтылады. Осман мемлекетінің қол астына өткен Мекке қаласының саяси ахуалы, Осман сұлтандарының Мекке мен Мадина қалаларына жасаған қайырымдылықтары, Мекке қаласында ашылған білім ордалары баяндалады. Мекке қаласының ғылыми дамуына үлес қосқан білім алқалары, пәтуә берумен айналысқан ғалымдар, Мулла Али әл-Қаримен замандас шафиғи, мәлики және ханбали мәзһабын ұстанған ғалымдардың есімдері аталады. Сонымен қатар, Мулла Али әл-Қаримен үзеңгілес Тақиюддин әт-Тамими әл-Фази, Ибн Нұжайм, Али ибн Мұхаммед ибн Али, Мұхаммед ибн Мұстафа әл-Уәһби секілді ханафи мәзһабының белді ғұламаларының өмірлеріне қысқаша тоқталып өтеміз.

Кілтті сөздер: Мулла Али әл-Қари, Сафауи, Өзбек, Моғол, Осман, Иран, Мекке.

Кіріспе

XVI–XVII ислам әлемінде саяси және діни тұрақсыздық болды. Әсіресе, бұл Мулла Али әл-Қаридің туған мекені қазіргі Ауғаныстан

аймағында кеңінен көрініс тапты. Бұл уақытта Ауғаныстанның саяси және діни жағдайына әсер еткен, шииттік бағытты өзінің діни ұстанымы ретінде қабылдаған Иран жеріндегі Сафауи мемлекеті, Мауаранаһр өлкесінен ығысып Ауғаныстанның оңтүстігі мен Үндістанда құрылған Моғол мемлекеті және Мауаранаһр өлкесінде құрылған Өзбек мемлекеттері пайда болды. Ал, Араб жазирасы мөмлүктерден кейін Осман мемлекеті қарауына өтті. Мулла Али әл-Қари өмірінің басым бөлігін өткізген Хижаз аймағында белгілі бір дәрежеде саяси және діни тұрақтылық болды. Бұл өз кезегінде Меккеде білім беретін ғылым ошақтары мен түрлі ғұламалардың мәжілістері пайда болуына және білім-ғылымның дамуына әсер етті.

Материалдар мен әдістер

Мақаланы зерттеуде тарихы-хронологиялық, тарихи-салыстырмалы әдістер қолданылды. Мақаланың негізгі дерек көзі ретінде Ауғаныстан, Иран, Өзбекстан секілді елдерге қатысты жазылған тарихи еңбектер. Сонымен қатар, Мекке қаласының тарихына тоқталып өткен шығармалар.

Нәтижелер мен талдаулар

Мулла Али әл-Қаридің қай жылы дүниеге келгенін нақты білмесек те, ғалым Абдулфаттах Әбу Фудданың болжамына сүйене отырып, өмірінің көбін XVI ғасырдың бірінші ширегінен бастап, ал ғұмырының ақырғы 4-5 жылын XVII ғасырдың алғашқы жылдарында өткізгенін байқаймыз. Бұл кезең ислам тарихындағы аумалы-төкпелі кезең, - деп айтуға болады. Себебі, ислам әлемі ішкі саяси және діни тұрғыдан тұрақсыздыққа тап болды. Ислам әлемінде ішкі саяси және діни тұрақтылық болмаған себепті бірнеше мемлекеттерге бөлінді.

Мулла Али әл-Қари өмір сүрген уақыттағы тарихи-саяси жағдайын баяндайтын болсақ, Мулла Али әл-Қари қазіргі Ауғаныстан территориясында дүниеге келгенін ескеріп, әуелі сол уақыттағы Ауғаныстан аймағының саяси жағдайын баяндаймыз.

XVI–XVII ғасырларда қазіргі Ауғаныстан территориясында екі ғасырға созылған саяси хәм діни тұрақсыздық болды. Ауғаныстан аймағында саяси және діни тұрақсыздық болуының негізгі себебі, шииттік бағытты ресми діни ұстаным ретінде ұстанған Сафауи мемлекетінің, Үндістандағы Моғол мемлекетінің, Мауараннаһрдағы Өзбек хандығы арасындағы Ауғаныстан аймағына өктемдік жүргізу мақсатында болған өзара соғыстары еді.

XV ғасырда Дешті қыпшақ даласындағы әртүрлі түрік-монғол тайпаларының басын қосып, қазақ даласын 40 жылға жақын билеген Әбілхайыр хандығы ішкі саяси бытыраңқылықтан ыдырап, оның орнына Керей мен Жәнібек бастаған қазақ және Мұхаммед Шайбани хан бастаған өзбек хандықтары пайда болды. Темір мемлекеті билік үшін ішкі талас-

тартыстан және феодалдық бытыраңқылықтан саяси күші әлсіреді. Бұл жаңадан құрылған өзбек хандығына Мауаранаһр аймағын жаулап алуына, одан ары Ауғаныстан аймақтарына шабуыл жасауға жол ашты.

Ішкі таластан әлсіреген Темір мемлекетінің жағдайын бағамдай отырып, Мұхаммед Шайбани хан бірнеше мәрте Мауаранаһр өлкесіне жорықтар жасайды. XVI ғасырдың басында Мұхаммед Шайбани ханның әскері Самарқанд пен Бұхараға басып кіріп, жаулап алды. Темір ұрпақтарының бірі Бабыр Ауғаныстан тарапына кетті. Мұхаммед Шайбани хан Гисар, Бұхара, Ташкентті жаулап алып, Хорасанға шабуыл жасайды. 1507 жылы Мулла Али әл-Қаридің туған мекені Герат қаласы Мұхаммед Шайбани ханның қолына өтіп, темір ұрпақтарының иелігіндегі жерлерге шабуыл жасалды. Хорасанды басып алғаннан кейін, Мұхаммед Шайбани хан Сырдария өзенінен бастап Орталық Ауғаныстанға дейінгі ұлан-байтақ аймақтың билеушісі атанды. Мұхаммед Шайбани хан одан ары алға жылжуы Сафауи мемлекетінің билеушісі Исмаил шаһтың әскерімен жолы бөгеледі [1, б. 116]. Өзбек хандығын басқарған Шайбани әулеті осы ұлан-байтақ жерді 100 жылға жуық билеп, Мулла Али әл-Қаридің өмірінің соңғы жылдарында ішкі бытыраңқылықтан өмір сүруін тоқтатты. Бұл әулеттен шыққан Убайдулла, Абдулла хан I, Абдулла хан II және тағы да басқа билеушілер ел биледі.

XVI ғасырдың алғашқы жылдарында Иран жерінде Ауғаныстанның саяси және діни жағдайына әсер еткен, шииттік бағытты өзінің діни ұстанымы ретінде ұстанған Сафауи атты мемлекет құрылды.

Катерино Дзеноның деректері бойынша, 1499 жылы Исмаил Сафауи Тебризде болғанда, Аккойлыларды басқарған Мұрат сұлтан 30000 әскермен Бағдаттан Тебризге қарай жорық жасайды. Екі әскер Тебриз маңындағы далада кездесіп, бұрын болмаған қиян-кескі ұрыс болып, 30000 әскердің денесі сол далада қалды. Бұл соғыс толықтай сұлтан Мұраттың талқандалуымен аяқталды. 1501 жылы Исмаил Сафауи мен Ақ қойлылардың бір бөлігін басқарған Әлбанд мырза арасында, Ирс өзенінің жағасында қақтығыс болып, Әлбанд мырза жеңіліске ұшырайды [2, б. 21]. Сафауи мемлекетінің құрамына Иран, Армения, Оңтүстік Түркіменстан, Ауғаныстан және Әзірбайжан аймақтары кірді.

Сафауилер ислам дінінің шииттік бағытын ұстанды. Екі ғасырдан астам өмір сүрген Сафауи мемлекеті сунниттік бағытты ұстанған мұсылмандарды шииттік бағытты ұстануға мәжбүрледі және қудалады. Көптеген ғалымдарды өлтіріп, кітаптары мен шығармаларын өртеді. Алайда, жаңа зерттеулерге сәйкес, шейх Сафи әд-Дин сунниттік бағытта ұстанған және шығу тегін төртінші халифа Алиммен байланыстырмаған. Шамасы, Сафи әд-Диннің ұлы және

ізбасары шейх Садр әд-Дин көпшілік халық арасында өз ықпалын сақтап қалу үшін, шииттердің имамия бағытын ұстанған. Себебі, шииттік имамия бағыты шаруалар мен қалалық кедейлердің арасында кең тараған еді. Сол уақытта, Сафи әд-Диннің шығу тегі шииттердің жетінші имамы Муса Қазыммен (қ.б.ж. 799) байланыстырылған аңыз тараса керек. Бұл аңыз Сафауи әулеті өзінің саяси әрекеттерін негіздеу үшін керек болды [3, б. 252].

Сафауи мемлекеті сунниттік бағытты ұстанған мұсылман мемлекеттеріне қарсы үнемі жорықтар жасап отырды. Сафауи мемлекеті мен Осман халифаты арасында көптеген қақтығыстар болып, бірнеше мәрте бейбіт келісімге келді. Осман халифатының ұлы сұлтандарының бірі Сүлеймен Қануни үлкен әскермен Иранға қарсы соғыс ашып, Әзірбайжаннан Сұлтаниеге дейінгі аумақты басып алды. Сол кездегі Сафауи шаһы Тәһмасып партизандық соғыс тәсілі арқылы қорғанып, османлылардың кейін шегінуге мәжбүр етеді. Сұлтан Сүлеймен Қануни 1555 жылы Иран – Осман мемлекеттері тарихында «Амасие бейбіт» деп аталатын келісімге қол қоюға мәжбүр болады. 1629–1643 жылдары Сафауи хандығын билеген Сафи шаһ уақытында, османлылар өзара ішкі таластарыстан әлсіреген Сафауилерге жорық жасайды. Екі ел арасындағы шайқастар нәтижесінде 1640 жылы екі ел «Қасыр ширин» келісіміне қол қойды. Сафи шаһ және оның ізбасарлары бұл келісімді сақтауға үлкен мән берді. Себебі, Иран-Осман арасындағы бұл келісім екі тарапқа да тиімді болып, бір ғасырға жуық екі ел арасында қақтығыстар болмады [4, б. 170].

Сафауи мемлекеті Хорасан мен Ауғаныстан аумағын өз ықпалында ұстау үшін, Моғол хандығымен және Өзбек хандығымен тоқтаусыз күрес жүргізді. Сафауилердің алғашқы шаһы Исмаил Хорасан аумағының көп бөлігіне үстемдігін орнатқан Өзбек ханы Мұхаммед Шайбаниға қарсы жорық жасады. Исмаил шаһ пен Мұхаммед Шайбани хан арасында 1510 жылы Мерв маңында шешуші шайқас болды. Бұл соғыста Өзбек әскері ойсырай жеңіліп, Мұхаммед Шайбани хан сол шайқаста қаза табады. Дәл солай Сафауилер мен Моғол хандығы арасында Ауғаныстанның оңтүстік аумақтары үшін үздіксіз қақтығыстар болып отырды. Осылайша Ауғаныстанның оңтүстік аумақтары бір елден екінші елге өтіп, соғыс алаңына айналды. Сафауилер Иран, Әзірбайжан, Армения, оңтүстік Түркіменстан және Ауғаныстан жерлеріне екі ғасырға жуық өз билігін жүргізіп, билік басында Исмаил шаһ (1502–1524), Таһмасыл шаһ I (1525–1577), Исмаил шаһ II (1577–1578), Мұхаммед Ходанбанде (1578–1589), Аббас I шаһ (1588–1629), Сафи шаһ (1629–1643), Аббас II шаһ (1643–1667), Сүлеймен Сафауи шаһ (1667–1694), Сұлтан Хусейін шаһ (1694–1724), Таһмасыл II шаһ (1724–1733), Аббас III шаһ (1733–1736) секілді шаһтар болып, Сафауилердің билігі 1736 жылы өз мәресіне жетті.

XV ғасырдың соңында Мауаранаһр аумағы үшін Өзбектер, Әмір Темір ұрпақтары үшін және Моғолстан құрамынан шыққан шағатайлар арасында кең ауқымды және ұзақ уақытқа созылған соғыстар болды. Бұл соғыста өзбектерді бастаған Мұхаммед Шайбани хан үстем болды. XV ғасырдың аяғы XVI ғасырдың басында ішкі талас-тартыстан әлсірген Әмір Темір ұрпақтарын Шайбани әулеті Мауаранаһр аумағынан ығыстырып шығарды. Осылайша XVI ғасырдың басындағы Ауғаныстан тарихы Ферғанадан шыққан, Үндістандағы Ұлы Моғол мемлекетінің негізін салушы, қолбасшы, ақын және «Бабырнама» тарихи шығармасының авторы Заһируддин Мұхаммед Бабыр есімімен тығыз байланысты. Бабыр өзінің жастығына қарамастан, Орта Азиядағы әскери және саяси қақтығыстарға белсене қатысты. 1494 жылы Бабырдың әкесі, Ферғана аумағының басшысы Омар шейх қайтыс болды. Ферғана бектері 11 жасар Бабырды Ферғананың басшысы етіп жариялады. Жас басшы көптеген жаулармен күресуге тура келді. XV ғасырдың аяғында Орта Азияда Темір ұрпақтары арасында бірлік болмай, өзара талас-тартысты. Темір ұрпақтары арасындағы талас-тартысты пайдаланған Мұхаммед Шайбани хан, Орта Азияны өзіне бағындырып, Бабырдың ең қауіпті жауына айналды. 1500 жылы Бабыр Самарқандты бірнеше уақыт иелік етіп тұрғанымен, соңында толықтай жеңіліп, Мауаранаһрды тастап кетуге мәжбүр болды [5, Т. 2, 7 б.].

1503 жылы Бабыр өзінің туған жерін тастап, Хорасанға аттанды. Ол 200–300 әскермен Әмудариядан өтіп, Баиянға қарай бет алды. Сол жағалауда Хусрау шаһтан бөлініп кеткен көптеген әскерлер, Бабырға келіп қосылды. Сол уақытта, Мұхаммед Шайбани ханның Хисар және Құндызға келе жатқаны туралы хабар алып, Бабыр Кабулге қарай аттанды. Сол кезеңде, Кабул жас һәм тәжірбиесіз Муқимның қолында еді. Бабыр Кабулге жақындап, оны қоршап, Муқиммен келіссөз жүргізеді. Муқим Бабырдың аман-есен жібереміз деген уәдесінен кейін Кабулды беруге тура келді [6, б. 105]. Бабыр Кабул аумағын өз иелігіне өткізгеннен кейін, Әмір Темір мемлекетінен қалған мұрагерлік жерлерін қайтару үшін жасаған бірнеше жорықтары сәтсіз аяқталып, Үндістанға бірнеше жорық ұйымдастырып, сәтсіздікке ұшырады. Бабыр 1526 жылы Делидің солтүстігіндегі Панипат аумағына жаңа жорықтар жасап, Дели сұлтаны Ибраһим Лоди бастаған әскерді талқандайды. Осылайша Бабыр Ұлы Моғол мемлекетінің негізін қалайды [7, б. 42]. Әмір Темірден тараған түркілер басқарған Моғол мемлекеті өркендеп дамыған уақытында, Ауғаныстанның оңтүстік-шығыс және оңтүстік аумағын, Үндістан аумағына түгелге дерлік билік жүргізді.

XVI ғасырдың бірінші ширегінде мәмлүктер билігі құлап, мәмлүктер иелігіндегі Шам, Хижаз, Йеменнің бір бөлігі және Мысыр аумақтарына Осман мемлекеті өз билігін жүргізді. Солтүстік Африка елдері Крестшілерге қарсы күрестің негізгі орталығына айналды. Содан кейін, XVI ғасырдың екінші

жартысынан бастап, Осман мемлекеті Солтүстік Африка жерлеріне өз үстемдігін жүргізе бастады. Испандықтардың негізгі нысанасына Триполи қаласы болып, 1510 жылы Триполиды жаулап алды. Тунис елін басқарып тұрған әл-Хафсия әулеті испандықтарға қарсы тұрса, Марокканы басқарған Бану Марин Португалияға қарсы бас көтерді [8, б. 18].

Осман мемлекеті Хижаз аумағына билігін жүргізген уақытта, Хижаз аумағының билеушісі Баракат әс-Сәни ибн Мұхаммед болатын. Ол билікті әкесінен мұрагерлік арқылы алып, Хижаз аумағына 1525 жылға дейін билік жүргізді. Осман мемлекеті 1517 жылы Мәмлүктерді жеңгеннен соң, Баракат әс-Сәни басласы Мұхаммед Әбу Нәмиді Каирге аттандырып, Сұлтан Сәлимнің билігін мойындайтынын жеткізеді. Сол уақыттағы Осман мемлекетінің сұлтаны Сәлим, Баракат әс-Сәниді Хижаз аумағының билеушісі етіп тағайындайды [9, б. 242].

Баракат әс-Сәни 1525 жылы қайтыс болғаннан кейін, үлкен ұлдарының бірі Мұхаммед Әбу Нәми жиырма жасында Хижаз аумағына билік етті. Мұхаммед Әбу Нәми ел ісін басқаруда және үкім жүргізуде қаталдығымен, парасаттылығымен ерекшеленді. Мұхаммед Әбу Нәми билік жүргізген уақытта, Меккеде ешқандай толқулар орын алмай, тұрақтылықта болды. Мұхаммед Әбу Нәми 1567 жылы жасының егде тартқанына байланысты биліктен бас тартып, ұлы Хасан ибн Әбу Нәмиге орын берді. Хасан ибн Әбу Нәми 1567–1602 жылдары билік жүргізді. Ол туралықпен, әділдікпен билік жүргізді. Хасан ибн Әбу Нәми ғылымды және ғалымдарды өз қамқорлығына алып, ақындарға сый-сияпат беріп, кітап жазушыларды ынталандыратын. Ол дала мен қаланы тыныштықта, тұрақтылықты және амандықта басқарды. Тіпті, сауда керуендері еш күзетсіз, саудасын жасап сапарлап жүре беретін. Хасан ибн Әбу Нәмиге Хижаз аумағын билеуе ұлы Әбу Талиб көмектесті. Содан кейін, Хасан ибн Әбу Нәмиге Абдуррахман ибн Абдулла әл-Хадрамиді уәзір етіп тағайындайды. Уәзір зұлымдық жасаушы, жалғанды жалпағынан басқан, адамдар мен қажылардың дүние-мүлкін жалғандықпен жейтін жан еді. Хасан ибн Әбу Нәми өмірден өткеннен кейін, ұлы Әбу Талиб ибн Хасан 1602–1604 жылдары Меккені басқарды. Әбу Талиб ибн Хасан әкесінің уәзірін ұстап, түрмеге жапты. Ол түрмеде өзіне қол жұмсап, өмірмен қош айтысты [10, б. 6]. Содан кейін, ел аумағында әділдік, амандық, тұрақтылық орнады. Әбу Талиб ибн Хасан қайтыс болғаннан соң, Мулла Али әл-Қаридің өмірінің соңғы уақыттарында, Әбу Талиб ибн Хасан балаларының арасында билік үшін талас-тартыс басталып, ел жағдайы нашарлай түсті.

Осман сұлтандары Мекке мен Мадинаның қадір-қасиетін және биік дәрежесін біліп, Мекке мен Мадина халқына үнемі көмек қолын созатын. Мұхаммед I Мекке мен Мадина тұрғындарына мал-мүлкінің бір бөлігін үлестіріп

берсе, оның ұлы Мұрат II жылына 3500 динар мөлшерінде болатын мал-дүниесін Меккеге жіберсе, Мұхаммед II үнемі Мекке мұқтаждарына сый-сияпатын көрсетсе, Баязид сұлтан әр жылы Меккеге 1000 динар жіберуді бұйырды [11, б. 392]. Сұлтан Сәлим I Мекке мен Мадина тұрғындарына 7000 әрдәбб бидай жіберуді бұйырды. Оның 5000 әрдәббі Мекке тұрғындарына, 2000 әрдәббі Мадина тұрғындарына үлестіріп берілді. Әскер мен саударнерлерді қоспағанда, әрбір тұрғынға 4 килограмм бидай және бір динардан үлестіріп берілді [10, б. 8]. Қасиетті Мекке мен Мадинаның биік дәрежесі мен қадір-қасиетін білген Осман сұлтандары ұзақ уақыт Мекке мен Мадина халқына жәрдем, көмектерін көрсетті.

Мулла Али әл-Қари өмір сүрген уақытта ислам әлемінің саяси және діни ахуалы күрделі еді. Әсіресе, Сафауи, Моғол және Өзбек мемлекеттері Ауғаныстан аймағына саяси ықпалын күшейтпек болып, өзара қақтығыстарға жиі түсіп отырды. Ауғаныстан аймағы екі ғасырға жуық ішкі саяси тұрақсыздықта басынан кешірді. Мулла Али әл-Қари өмірінің басым бөлігін өткізген Хижаз аймағын Осман сұлтандары белгілі бір билеуші әулеттер арқылы басқарып, сол аймақта белгілі дәрежеде саяси тұрақтылық болды.

Ғылыми жағдай

Исламтану ғылымдарының даму кезеңдері тұрғысынан қарайтын болсақ, Мулла Али әл-Қари өмір сүрген кезең, Аббаси әулеті билік құрған кезеңде ғылым салалары мен ислам өркениеті шарықтау шегіне жетіп, Аббасилер құлғаннан кейінгі кезеңдерде тоқырауға ұшырады. Бұл кезеңде ғұламалардың көпшілігі ықшамдалған еңбектер мен түсіндіремелер жазумен айналысты. Бұл үрдіс барлық ислам ғылымдарының салаларында көрініс тапты. Бұл туралы Ибн Халдун «Кейінгі келген көптеген ғалымдар ықшамдап еңбек жазумен айналысты. Олар әрбір ғылым саласына қатысты мәселелері мен дәлелдерін ықшамдап, мухтасарлар жазды. Артық сөзден сақтанып, аз сөзбен көп мағына беруге тырысты. Бұл жазылған кітаптарды түсіну қиынға соқты. Бәлкім, Олар негізгі кітаптарға арқа сүйесе керек. Олар жаттауға жеңіл болу үшін ықшамдалған мухтасарлар жазды. Бұл ілім үйретудің бүлінуіне, ілім алуға залалын тигізді. Көптеген білім алушылар мағынансы түсініксіз сөздердің мағынасын зерттеумен айналысты, ықшамдалған кітаптардан мәселелерді шығару қиын болды және мәтіндерді түсінуге көп уақыт керек», – деп мухтасар кітаптардың кемшін тұстарын баяндап берді. Ибн Абидин мухтасар кітаптарының тым ықшам жазылғандығын және түсінудің оңай еместігін айтып шағымданған [12, б. 118]. Сол себепті, ғұламалар мухтасар кітаптарға түсіндірмелер (шарх), түсіндірмелердің өзі ықшамдалып жазылғандықтан, түсіндірмелерге түсіндірмелер (хашия) жазды. Бұл ғалымдардың қатарында Мулла Али әл-Қари де болды.

Мулла Али әл-Қари өмір сүрген кезеңде Мекке ғылым ордасына айналды. Әсіресе, Мекке мен Мадина Осман мемлекетінің басқаруына өткенде. Меккеде көптеген ғалымдардың әртүрлі шариғи ғылым мәжілістері бар еді. Олардың ішінде Шиһабуддин Әбу әл-Аббас Ахмад ибн Мұхаммед ибн Али ибн Хажар әл-Һайтами, Әбу әл-Хасан әл-Бақри Мұхаммед Жәләлуддин Мұхаммед ибн Абдуррахман ибн Ахмад ас-Садики әш-Шәфиғи әл-Мысри, Али әл-Муттаки әл-Һинди есімімен танылған Алауддин Али ибн Хисамуддин Абдулмалик ибн Қадихан, Әбу әл-Хасан Мұхаммед ибн Мұхаммед ибн Абдуррахман әл-Бақри, Нуруддин Әбу әл-Хасан Али ибн Мұхаммед әл-Хижазид әл-Мәдәни, Әбу Абдулла Мұхаммед ибн Мұхаммед ибн әл-Хаттаб ар-Рағини әл-Мәлики әл-Мағриби, Абдулазиз ибн Абдулауахид әл-Мәдәни, Иззуддин Абдулазиз ибн Али ибн Абдулазиз әш-Ширази әл-Макки әш-Шәфиғи, Афифуддин Абдулла ибн Ахмад әл-Фақиһи әл-Макки, Зайнуддин Абдулкадир ибн Ахмад ибн Али әл-Фақиһи әл-Макки әш-Шәфиғи, Жамалуддин Мұхаммед Жарулла ибн Абдулла Әмин ибн Заһира, Зайнуддин Атоя ибн Али ибн Хасан әс-Сәлми әл-Макки әш-Шәфиғи, Бадруддин Хусейін ибн Әбу Бақр ибн Хасан әл-Хусейни, Шиһабуддин Ахмад ибн Бадруддин әл-Аббаси, Қутубуддин Әбу Иса Мұхаммед Алауддин Ахмад ибн Шамсуддин Мұхаммед ибн Қадихан Махмуд ән-Нәһрауәли секілді төрт мәзһаб ғалымдарының, түрлі шариғи мәжілістері бар еді [8, б. 31].

Мекке ғалымдары әртүрлі мәселелерге пәтуа берумен айналысты. Төрт мәзһабтың өз муфтилері болды. Олардың барлығына ханафи мәзһабының муфти басшылық жасады. Сол кезеңде пәтуа беру қызметін әл-Қатби әулеті атқарды. Бұлардан кейін, Мулла Али әл-Қариден тәлім алған Абдуррахман әл-Муршиди пәтуа беру қызметін атқарды. Мулла Али әл-Қари өмір сүрген кезеңде, Сұлтан Сүлейменнің бұйрығымен, Сүлеймания медреселерінің негізі қаланды. Сүлеймания медреселері төрт медреседен тұрды. Әрбір медресе төрт мәзһабтан, Мекке ғалымдары ислам ғылымдарынан дәріс берді. Бұл медресе Сүлейменнің баласы Сәлимнің басқарған кезеңінде толық аяқталды [10, б. 12]. Бұл медреселердің Меккедегі ғылымның дамуына ерекше үлес қосты. Бұл медреселерден атақты ғалымдар мен қадірлі ұстаздар білім алды. Олар дәріс беру, ілім тарату, қазылық ету және пәтуа беру секілді қызметті атқарды.

Сонымен қатар, Мулла Али әл-Қари Әбу әс-Сағадат Мұхаммед ибн Ахмад ибн Али әл-Макки, Мұхаммед ибн Мұхаммед ибн Әбу Бақр әс-Судани, Мұхаммед ибн Яхия ибн Омар ибн Ахмад ибн Юнус Бадруддин әл-Қарафи, Сәлим ибн Мұхаммед Иззуддин ибн Мұхаммед Насыруддин Санһури әл-Мысри, Абдуррахман ибн Абдулкадир әл-Малики, Мұхаммед ибн Али ибн Мұхаммед ибн Али әл-Малики секілді малики мәзһабының ғалымдары, Мұхаммед ибн Мұхаммед Абдуррахман әл-Баһдасси әш-Шафиғи ән-Нақышбанди әл-Халуати, Мұхаммед ибн Ахмад ибн Хамза Шамсуддин ар-Рамли, Али ибн Исмаил ибн

Исамудин Ибраһим ибн Мұхаммед Арабшаһ әл-Исами әш-Шафиғи әл-Макки, Яхия ибн Абулла әл-Мысри әш-Шафиғи, Али ибн Яхия әз-Зияди әл-Мысри Нуруддин сияқты шафиғи мәзһабының ғұламаларымен замандас болды [13, б. 17].

Сол уақытта Мулла Али әл-Қаримен үзеңгілес, замандас Әбу Ханифа мәзһабының көптеген ғалымдар өмір сүрді. Төменде оларға қысқаша тоқталып өтеміз:

Белгілі ислам құқығы ғалымы Мұхаммед ибн Мустафа әл-Уәни (қ.б.ж. 1000). Белгілі ислам құқығы ғалымы. Өз елінде дәріс беріп, қазылықпен айналысқан. Оның «Нақд әд-дурар», «Исбат әл-масмұғат», «Қараһия әз-зикр уә сала ар-рағайб» атты бірнеше еңбектер бар [14, Т. 12, б. 33].

Махмуд ибн Барақат әл-Бақани Нуруддин әд-Димашки (қ.б.ж. 1003). Шығу тегі Наблустен, Дамаск қаласында туған және қайтыс болған. Оның «Маҷра әл-анһар шарх мултақа әл-абхар, атты түсіндірме еңбегі бар [13, б. 18].

Абдуннағиғ ибн Омар әл-Хамауи (қ.б.ж. 1016). Ол өте зерек, зейінді болып, көптеген ғылым түрлерін жетік меңгерген. Оның «ар-Рисала әл-һадия илә иғтиқад әл-фирқа ән-наһия», «Тафсир сура әл-ихлас» атты еңбектері бар [15, Т. 3, б. 90].

Ибн Нұжайм есімімен танымал болған Омар ибн Ибраһим ибн Мұхаммед Сиражуддин (қ.б.ж. 1005). Ол «ән-Наһр әл-фаиқ фи шарх әл-канз», «ижаба әс-сәил би ихтисар ән-нағф әл-уәсәил» атты маңызды еңбектердің авторы [16, Т. 7, б. 271].

Али ибн Мұхаммед ибн Али (қ.б.ж. 1004). Ол Каир қаласына туылып, өскен және сол қалада қайтыс болған. Оның «Шарх назм әл-канз» атты Әбу Ханифа мәзһабына арналып жазылған түсіндірмесі бар [13, б. 18].

Мұхаммед ибн Омар әл-Ханути Шамсуддин (қ.б.ж. 1010). Каир ғұламаларының бірі. Оның «Фатауа әл-ханутия», «Ижаба әс-сәилин» секілді ислам құқығына арналып жазылған еңбектері бар [17, Т. 6, б. 317].

Абдулқадир ибн Барақат ибн Ибраһим әл-Ғази (қ.б.ж. 1005). Ол тәпсір және араб) тілі ғылымдарының білгірі. Оның «Махасин әл-фадаил би жамғ ар-расаил», «Тануир әл-басаир хашия ала әл-ишбаһ ән-назаир» атты шығармалары бар [18, Т. 3, б. 161].

Ахмад ибн Мұхаммед ибн Ахмад ибн Юнус әш-Шибли әл-Мысри (қ.б.ж. 1020). Мысыр туылып, ержеткен. Хадис ілімінің білгірі, ислам құқығы және мирас ілімінде алатын орны ерекше ғалым. Оның «Иттихад ар-руат ли мусалсал әл-қадат», «Дурар әл-фауaid уә әл-фатауа уә манасик әл-хажж» атты құнды еңбектері бар [13, б. 21].

Тақиюддин әт-Тамими әл-Ғази (қ.б.ж. 1010). Сол уақыттағы ханафи мәзһабының үлкен ғалымдарының бірі. Ол ханафи мәзһабының ғұмырнамалық кітабын жазып шыққан. Мысырда қайтыс болған [19, т. 3, б. 91].

Қорытынды

Қорыта айтқанда Мулла Али әл-Қари өмір сүрген уақыт ислам тарихында ең ауыр кезеңдердің бірі еді. Бұл уақытта ислам әлемі саяси-әлеуметтік және діни тұрғыдан тұрақсыздықта болды. Соның әсерінен қазіргі Ауғаныстан аумағы саяси шиеленіс пен соғыс өртінің ошағына айналды. Осы себепті, Ауғаныстан аумағында ислам өркениеті мен ғылымы кенжелеп қалды. Көптеген ғалымдар өлітіріліп, ғылыми еңбектер отқа оранды және аман қалған ғұламалар Үндістан, Мекке, Мадина секілді тыныш аймақтарға қоныс аударуға мәжбүр болды. Ал, Осман мемлекеті иелігіне өткен Мекке және Мадина сияқты тұрақты аймақтарда білім беру ордалары ашылып, ғалымдардың ғылыми мәжілістері қарапайым халықты білім нұрымен сусындауға септігін тигізді. Бұл өз кезеңінде Мулла Али әл-Қари секілді атақты ғұламалардың ғылыми тұрғыдан өсіп-жетілуіне және көптеген ғылыми еңбектердің жазылуына әсер етті.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Арифджанов, Э. Алимов, Ш. Нарбеков, А. Кадыров, К.** История Узбекистана. – Ташкент : Академия МВД Республики Узбекистан, 2012. – 273 с.
- 2 **Рамазанипачи, А.** История взаимоотношений Ирана с Венецией во второй половине XV–VXI вв. [по материалам Путевых записок венецианцев в Иране]. – Душанбе, 2015. – 27 б.
- 3 **Пигулиевская, Н. Якубовский, А. Петрушевский, И. Строева, Л. Беленицкий, А.** История Ирана с древнейших времен до конца XVIII века. – Издательство Ленинградского университета, 1958. – 384 б.
- 4 **Шабани, Р.** Иран тарихы. – Алматы : Зерде баспасы, 2002. – 288 б.
- 5 **Массон, М.** Ромодин В. История Афганистана. Наука. – М., 1965. – Т. II. – 550 б.
- 6 **Заһир ад-Дин Бабур.** Бабур-наме. – Ташкент, 1992. – 312 б.
- 7 **Акимбеков, С.** История Афганистана. – Астана : Алматы : ИМЭП при Фонде Первого Президента. 2015. – 848 с.
- 8 **Али ибн Сұлтан Мұхаммед әл-Қари.** әл-Әсмару-л жаня фи асмаи-д ханафия. тхк. Абдулмухсин Абдулла Ахмад. Диуану-л уақф әс-сунни. – Бағдад, 2009. – Т. I. – 450 б.
- 9 **Махмуд Шәкир.** әт-Тариху-л ислами әл-аһд әл-ислами. – Ливан : әл-Мәктәбу-л ислами, 2000. – 576 б.

- 10 **Мусағид Мажуюл ибн Салих.** Мулла али әл-Қари уә арайу әл-иғтикадия фи әл-иләһият ард уә нақд рисала муқаддима ли найли мажистр. – Жамиға умму-л қура. – 2002. – 781 б.
- 11 **Ахмад ибн Мұхаммед Ахмад әс-Сибәғи.** Тарих Макка. Рияд. – Т. II. – 408 б.
- 12 **Омар Сүлейман әл-Әшқар.** Тарих әл-фиқһ әл-ислами. Мәктәбә әл-фәләх. – Кувейт, 1989. – 248 б.
- 13 **Мулла Али әл-Қари.** әл-Асмар әл-жания фи асма әл-ханафия. – Үндістан, 2002. – 560 б.
- 14 **Омар Рида Каххала.** Муғжам әл-муаллафин. Мактаба әл-мусанна. – Бейрут. – Т. XII. – 320 б.
- 15 **Мұхаммед әл-Мухибби әл-Хамауи.** Хуласа әл-әсәр фи ағиян әл-қарн әл-хадии ашар. Дар садир. – Бейрут. – Т. III. – 395 б.
- 16 **Омар Рида Каххала.** Муғжам әл-муаллафин. Мактаба әл-мусанна. – Бейрут. – Т. VII. – 320 б.
- 17 **Хайруддин әз-Зиркили. әл-Ағлам.** Дар әл-илм ли әл-малайн. – 2002. – Т. VI. – 335 б.
- 18 **Хайруддин әз-Зиркили.** әл-Ағлам. Дар әл-илм ли әл-малайн. – 2002. – Т. III. – 335 б.
- 19 **Омар Рида Каххала.** Муғжам әл-муаллафин. Мактаба әл-мусанна. – Бейрут. – Т. III. – 320 б.

REFERENCES

- 1 **Arifdzhanov, E`.** Alimov, Sh. Narbekov, A. Kady`rov, K. Istoriya Uzbekistana. [History Uzbekistan] – Tashkent : Akademiya MVD Respubliki Uzbekistan, 2012. – 273 p.
- 2 **Ramazanipachi, A.** Istoriya vzaimotnoshenij Irana s Veneciej vo vtoroj polovine XV-VXI vv. [po materialam Putevy`x zapisok veneciancev v Irane]. [History of relations between Iran and Venice in the second half of the XV–XVI centuries]. [According to the travel notes of the Venetians in Iran]. – Dushanbe, 2015. – 27 p.
- 3 **Pigulivskaya, N. Yakubovskij, A. Petrushevskij, I. Stroeva, L. Beleniczkij, A.** Istoriya Irana s drevnejshix vremen do konca XVIII veka. [History of Iran from ancient times to the end of the XVIIIth century]. – Izdatel`stvo Leningradskogo universiteta, 1958. – 384 p.
- 4 **Shabani, R.** Iran tarixy`. [History of Iran]. – Alamyty`: Zerde baspasy`, 2002. – 288 p.
- 5 **Masson, M. Romodin, V.** Istoriya Afganistana. [History of Afghanistan]. Nauka. – Moscow, 1965. – Т. II. – 550 p.

- 6 **Zahir ad-Din Babur.** Babur-name. – Tashkent, 1992. – 312 p.
- 7 **Akimbekov, S.** Istoriya Afganistana. [History of Afghanistan]. – Astana. Almaty` : IME`P pri Fonde Pervego Prezidenta, 2015. – 848 p.
- 8 **Ali ibn Syltan Muxammed әл-Қари.** әл-Әsmaru-l zhaniya fi asmai-d xanafiya. [Collection of names of great people who followed the Hanafi mazhab]. тхқ. Abdulmuxsin Abdulla Axmad. Diuanu-l uaqf әs-sunni. – Baғdad, 2009. – Т. I. – 450 p.
- 9 **Maxmud Shәkir.** әt-Tarixu-l islami әl-ahd әl-islami. [Islamic history]. – Livan : әl-Mәktәbu-l islami, 2000. – 576 p.
- 10 **Musarid Mazhuyul ibn Salix.** Mulla ali әл-Қари уә арауһә әл-иғтикадия фи әл-иләһият ард уә нақд risala muқaddima li najli mazhistr. [Feeling an obstacle in blaming Rafid]. – Zhamira ummu-l қура. – 2002. – 781 p.
- 11 **Axmad ibn Muxammed Axmad әs-Sibarі.** Tarix Makka. [History of Mecca]. – Riyad. – Т. II. – 408 p.
- 12 **Omar Sylejman әл-Әshқar.** Tarix әл-fiқһ әл-islami. [History of Islamic jurisprudence]. Мәктәбә әл-фәләх. – Kuvejt, 1989. – 248 p.
- 13 **Mulla Ali әл-Қари.** әл-Асмар әл-жания фи асма әл-ханафия. [Collection of names of great people who followed the Hanafi mazhab]. – Үндістан, 2002. – 560 p.
- 14 **Omar Rida Kaxxala.** Muғzham әл-muallafin. [Collection of authors]. Maktaba әl-musanna. – Bejrut. – Т. XII. – 320 p.
- 15 **Muxammed Әmin ibn Fadlulla ibn Muxibbuddin ibn Muxammed әл-Muxibbi.** Xuluasatu-l әsәr fi әғиян әл-қарн әл-хадии ашр. [Presentation of the news of personalities of the eleventh century]. – Bejrut : «Dәr sadir», 3-tom. – 495 p.
- 16 **Omar Rida Kaxxala.** Muғzham әл-muallafin. [Collection of authors]. Maktaba әl-musanna. – Bejrut. – Т. VII. – 320 p.
- 17 **Xajruddin әz-Zirkili.** әл-Ағлам. [Personality]. Dar әl-ilm li әl-malajн. – 2002. – Т. VI. – 335 p.
- 18 **Xajruddin әz-Zirkili.** әл-Ағлам. [Personality]. Dar әl-ilm li әl-malajн. – 2002. – Т. III. – 335 p.
- 19 **Omar Rida Kaxxala.** Muғzham әл-muallafin. [Collection of authors]. Maktaba әl-musanna. – Bejrut. – Т. III. – 320 p.

Материал 22.06.22 баспаға түсті.

*А. Жамашев¹, М. Әбділә²

^{1,2}Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак, Республика Казахстан, г. Алматы.

Материал поступил в редакцию 22.06.22.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ, РЕЛИГИОЗНАЯ, НАУЧНАЯ СИТУАЦИЯ ИСЛАМСКОГО МИРА В XV–XVI ВВ.

В данной статье рассматривается политическая и научная ситуация в исламском мире при жизни муллы Али аль-Кари. Поскольку мулла Али аль-Кари родился на территории современного Афганистана, мы сосредоточимся на политической ситуации в Афганистане. Мы поговорим о государствах Сефавитов, созданных в Иране, государстве Узбек, созданным в районе Мавераннахр, государстве Великих Моголов, созданным на юге Афганистана и в Индии, и расскажем об их влиянии на политическую и религиозную ситуацию на территории Афганистана. Мы остановимся на политической ситуации города Мекки, где мулла Али аль-Кари провел большую часть своей жизни, центрах обучения в городе Мекке и ученых, которые были современниками муллы Али аль-Кари.

Ключевые слова: Мулла Али аль-Кари, Сефевид, Узбек, Могол, Осман, Иран, Мекке.

*A. Zhamashev¹, M. Abdilla²

^{1,2}Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mybarak,

Republic of Kazakhstan, Almaty.

Material received on 22.06.22.

POLITICAL, RELIGIOUS, SCIENTIFIC SITUATION OF THE ISLAMIC WORLD IN THE XV–XVI CENTURIES

This article examines the political and scientific situation in the Islamic world during the lifetime of Mullah Ali al-Qari. Since Mullah Ali al-Qari was born in present-day Afghanistan, we will focus on the political situation in Afghanistan. We will talk about the Sefavit states established in Iran, the Uzbek state established in the Maverannahr region, the Mughal state established in southern Afghanistan and India, and we will talk about their influence on the political and religious situation in Afghanistan. We will focus on the political situation of the city of Mecca, where Mulla Ali al-Qari spent most of his life, the centers of learning in the city of Mecca, and the scholars who were Mullah Ali al-Qari's contemporaries.

Keywords: Mulla Ali al-Qari, Safavid, Uzbek, Mogul, Osman, Iran, Mecca.

«ФИЛОСОФИЯ» СЕКЦИЯСЫ

SRSTI 17.07

<https://doi.org/10.48081/SSXW1668>

*Zh. A. Suleimenova¹, G. Tokenkyzy²

¹L. N. Gumilyov University,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan;

²Turan-Astana University,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan

FRUGALITY AND HAPPINESS ARE BASIC FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF YASAWI WISDOM

There is a deep connection between the meaning of life and the relationship of happiness. Because while a certain meaning of life is a prerequisite for happiness, on the other hand, the pursuit of happiness gives a certain meaning to life itself. Life without meaning is unhappiness for a person and, conversely, a person can feel happiness only if he/she can deeply understand his/her life. The concept of happiness is directly connected with the concept of frugality. The more a man understands thrift, the happier he will be. The main aim of the study is to prove that wastage is man's worst enemy and thrift is his best friend. To achieve this purpose, we will examine in detail the concepts of happiness and thrift in Yasawi philosophy and try to prove that these concepts contribute significantly to the development of society in the right direction. In this connection, the historical study of the concept of happiness in our national consciousness requires a theoretical understanding of how this concept has been interpreted to the present day. This gives the concept of happiness a historical and logical basis that helps us apply it in our practical way of life. After all, traditional culture and worldviews are a powerful factor in nurturing, socialising, educating and influencing the individual. Studying happiness in the traditional Turkic-Kazakh worldview, based on the actualization of medieval ethnic values in the minds of people, we can determine not only the concept of understanding the category of happiness, but also the positive orientation of the worldview. In the study of this work, historical-philosophical, comparative-analytical, hermeneutic methods were used.

Keywords: Sufism, happiness, thriftiness, Yasawi teaching, Hikmet, Islam, Turkic philosophy.

Introduction

It is known that in today's globalized world the basic values of existence and the values of human life are in deep crisis. Today's self-realization is often characterized by a harmonious combination of its spiritual- moral features and traditional, fundamental foundations of existence. The need to form the comfort of spiritual being, to try to reconcile man's inner aspirations with external contradictions requires axiological aspects of life, a philosophical theory aimed at forming a new worldview. The relevance of simple and complex truths, such as love, faith, hope, wisdom, beauty and happiness, generates interest in them. Especially today, the concept of happiness and thrift have important theoretical and practical significance as a necessary component of the human worldview. The notion of happiness as an inner being, as a state of a certain spiritual state of mind portrays it as the core of the entire spiritual world of man. Happiness is a concept of moral consciousness, which refers to the human state corresponding to the realization of his human destiny, the fullness and dignity of his life, the inner satisfaction of his being. Happiness is also a form of emotional ideal, such as a dream, but in comparison with a dream, it indicates the realization of these aspirations, but not the aspirations of a person. Happiness is a type of fulfilled desire giving maximum moral or material satisfaction, the universally acknowledged ultimate subjective goal of human activity. According to Fourier, true happiness consists in the enjoyment of great wealth and infinitely varied pleasures [1].

Some people associate happiness with material prosperity, others connect it with an improvement in one's spirituality. A few say that people can achieve happiness through their activities, while others argue that they can achieve happiness through external circumstances (e.g. luck, fate). The improvement of human life is usually linked to the development of moral qualities, and this becomes one of the main issues in ethics. «Happiness» refers to one of the basic ethical categories and is one of the main problems of human life. That is, since the concept of happiness is connected with life, the meaning of life, we consider it as the main existential problem. This question has been of interest since a very long time, as everyone strives to be happy and tries to find their happiness in life. The concept of happiness is not only a stable and changeable apparatus of moral consciousness, but also determines the direction of everyday life. Therefore, we can say that the solution to the problem of happiness has existed throughout human history. On this subject Bijanova writes in her monograph that happiness is the ability to spend every moment beautifully, accepting the world with inspiration

and admiration. The way to happiness is through inner peace of mind, joy and happiness, contentment and sincerity, and the ability to treasure every happy moment [2].

Although happiness and thrift seem two different notions, they are closely related to each other. A humble person is always happy. Excessive wealth and wastefulness can make a man miserly and even insane. The Prophet Muhammad himself favored frugality. He said that if those who, being able to wear expensive silk clothes during their earthly life, refuse them, on the Day of Resurrection Almighty Allah will invite him to choose any of the garments of faith for himself. (2.119). The Prophet condemned for immodesty not only those who wore clothes dragging on the ground but also those men who let their hair grow too long. If you cry out to Him, He will surely answer. Frugality is the best prosperity, abstinence from the forbidden is the best piety, respect is the highest level of love, and repentance is the best intercessor. If frugality saves a human being from all sorts of sins, he may well be happy. There are many kinds of sin. It is safe to believe that wastefulness is the root of all sins. Abay mentioned that wastefulness is the worst habit, just like lying and gossip [3].

Not only modern poets and writers, but also ancient Turkic scholars, praised about happiness and profligacy in their works. One of them was the great Sufi Ahmed Yasawi. Yasawi urged people for moderation, balance in desires. As an adherent of Islam and a follower of the Sufi tradition, Yasawi always compared good and evil. Through his Hikmets, he wanted to convey to ordinary people that thrift is the key to happiness.

Materials and methods

In the course of the study, the concepts of happiness and thrift were considered from the historical and philosophical point of view, the methods of historical and comparative analysis, structural and functional, hermeneutic, axiological, conceptual analysis were used. The theoretical basis of the work is based on the works and opinions of medieval and modern world thinkers and domestic researchers.

The hermeneutic method is used to consider the combination of the concept of happiness and the concept of thrift. An integrated interpretation of these two concepts, based on the wisdom of Yasawi, would contribute to the cultural development of modern society. Considering the two concepts separately, we try to prove that they are directly related to each other. According to Aldambergenova, the discourse of each concept is common. That is, hermeneutics is a connection between different discourses, which can be seen as the relation of the parts of the problem in a conversation. Hermeneutics as discourse cannot be clearly linked to a concept, its meaning is weakened. Hermeneutics is only needed in the case of dimensionless

discourses and only in those discourses that are for people, not objects. Human life, hunger and love, labour and power, in turn, are realised through listening to each other and communicating with each other. This is so indisputable, for human thoughts and words require hermeneutic comprehension [4].

The text has a significant feature: it transmits to each reader the information that the reader is ready to receive and process by virtue of his/her abilities and perception; besides, the text gives its reader and language in which he/she is able to assimilate new information when reading it again. It is in the text that the meaning, the author's relations with characters and recipient, the specificity of intertextual links are coded, and the author's appeal to the mass circle of readers is presented. Therefore, the text is an authorial phenomenon, a phenomenon of a certain culture and author's worldview. When considering the above two notions, axiological analysis will help to determine the worldview and culture of Yasawi. In this regard, Haritonova's opinion is very relevant, she points out that the axiological method involves identifying the author's values, which determine the integrity of the world and are aimed at implementing the reader's attitude towards a work of fiction, its evaluation in terms of spiritual and moral values. Spirituality and morality are concepts that exist in inseparable harmony. In their absence there is a disintegration of personality and culture. Morality is considered as a set of general principles, laws and norms of human behaviour towards each other in the society. Morality coordinates human feelings, desires and behavior in accordance with moral principles of a certain universe [5].

Whatever literature is, it cannot be fully developed without interaction and communication. Intertwining, relationships, spiritual exchanges in the world of literature form literary bonds. Literary relationship is a historical category, so the literature of each nation is linked to other literatures. As a result of literary relations every nation is recognised. In other words, by looking at the wisdom of Yasawi from a historical-comparative perspective, we link the culture of the Turkic world to the contemporary culture. According to Pichua and A. M. Rousseau, «Comparative literary study is a methodological art consisting in the study of relations, affinities, and influences. It promotes the rapprochement between literary events and texts, close and distant in time and space. It requires that the parties to be compared belong to different languages or cultures and that it is possible to identify and assimilate» [6].

We believe that the methods and results used in this paper may lead writers in the future to reject a phenomenon alien to Turkic culture and to direct new research. We also hope that the data of our study will be interesting to specialists in the field of literature.

Results and discussion

The Turkic world, the origin of the Turks, the history of the past is a deep world, which still needs a lot of research and study. The Turkic concept of all Turkic-speaking fraternal peoples living on earth is a sacred concept, revealing its roots and origins. Our Turkic ancestors cared about inner world and determined its importance in social environment. They were able to draw conclusions from what they were convinced of. They had great moral requirements and instilled great confidence and hope in a man. All virtues and values in the traditions of the Kazakh people begin with the wisdom of the people of the Turkic period.

Since ancient times, the Kazakh people have paid special attention to the upbringing of children. Our ancestors prepared the child for life from an early age, especially from the time a boy was born until he was thirteen, teaching him the secrets of life, adversity, and peculiarities of life through the seasons. By the age of thirteen, a child who has properly mastered this universe has realised that he can manage his life and has the intelligence to defend his country. According to the Turks, the world is a teacher and a source of knowledge for man. The most important issue in the traditional Turkic world view is the problem of man. The main principle in folk pedagogy is to hold to the view that there is no value dearer and more sacred than man, and to understand that there is no value in the world that can replace man, his life. Proverbs such as «Having been born a man, you must die a man», «Don't be a son of the father, be a son of man» prove the value of man.

In Turkic society, notions of happiness and thrift were closely linked to a person's living conditions. They understood that happy people were those who had only good thoughts. Studies show that it is important to be happy, happy people live longer, do not succumb to illness and have good relationships with people. Happiness is the key to success for people everywhere. Being a truly happy person is not about wealth or career, it is an innate quality formed by a person's desire and upbringing. A good life, great wealth, high position is the way to happiness, but it is not real happiness. Although wealth and power may lead to happiness, it is also a force to be reckoned with. Otherwise wealth and power can fly away at any time. Therefore, one must touch his insatiable desires and utter repentance. Psychologically, happiness is perceived as being satisfied with life. When one strives for the good, the good also strives for the person, and one should only accept the good of the world through one's thoughts. Thriftiness is the key to happiness. This has been known since ancient times. No wonder Kazakh people say that «a thrifty woman is the happiness of the family». A man, who understands that wastefulness is the greatest tragedy of society, tries to follow the principle of happiness. Understandably, everyone wants to be happy. And to be happy, one must first be human. The Turks are traditional conservatives. They did not want

their nomadic culture combined with Arab-Persian culture. They tried to reject many of the traditions of Persian culture. The scholars who lived in the Turkic steppes at the time wanted to convey through their writings to ordinary people that the most important issue in their worldview was happiness. And they promoted keeping away from the culture alien to the Turkic people. Ahmet Yasawi was one such scholar. According to Memmedova-Kekeç, Ahmed Yasawi was one of the scholars of the Turkic world, a poet who left a mark in the history of literature with his poems. Researchers have assessed his work «Diwan-i Khkmet» from a literary-historical point of view and concluded that it is a noble heritage of the Turkic peoples [7]. Following the Sufi tradition, he tried to spread the principles of Islam in the right direction. His philosophical work Diwani-Hikmet, which undoubtedly belongs to the Sufi tradition, is full of Turkic elements. The work of Yasawi is the common spiritual treasure of all Turkic peoples. “The Hikmet became an ideological basis for the unity not only of the community he created, but also of all Turkic peoples on the basis of synthesis of traditional religious cults and Islam [8]. First of all, it concerns the concept of the moral nature of man and the idea of the transience of human existence. There is a discernible Turkic philosophical basis in the conceptual apparatus of the Diwani-Hikmet. Concepts such as: «kanagat» (satisfaction, measure); «tagdyr» (fate); «yrzyk, kut» (happiness, welfare, prosperity); «hak» (truth); «amanat» (precept, heritage); «ruh» (spirit); «aruak» (spirit of ancestors); «akyl» (mind); «kok» (sky) and many others occur very frequently throughout the text of the Book of Wisdom. On the one hand, they are of undoubted Turkic origin, on the other hand, their peculiarities of the use, their interpretation by Yasawi then influenced the formation of the pan-Turkic philosophical vocabulary [9]. According to the Sufi worldview, «wisdom» is the cognition of divine secrets and truths, the discovery of the essence of the purpose of the creation of beings and the understanding of the mystery of the «divine will» in the knowledge of the connections between them. The wisdom of our ancestor Hoja Ahmed Yasawi is the doctrine of man’s attainment of perfection and spiritual freedom. Man’s achievement of humanity depends on his control over the dark forces of «lust». This ability is acquired with the help of God. The concepts of love, spirit, happiness, thrift, life and death, freedom and responsibility, fear and terror are the foundations of Yasawi’s teachings [2].

Yasawi believes that fear is a supernatural force that deprives one of consciousness and enslaves the nafs. Memmedova-Kekeç mentioned in her article that in Sufism, the main obstacle that man faces on his path is delusion, nafs and the temptation of the devil. A person’s path lies through himself, and his greatest enemy is his soul [7]. This situation, for the most part, manifests itself in the space of disbelief. Fear is the main source of immorality. But the strongest fear is

being afraid of God, which is based on knowledge and love. A person who fears God will get rid of other fears. For this human can turn to faith, thus to equality and freedom. Piety is the only way to perfection and peace through the light of faith. Through his teachings, Yasawi has established a special tradition that leads people from fear to faith. This tradition is reflected in the concept of the «perfect man» in the teachings of Yasawi. «In the wisdom of Yasawi, a perfect man is a person who has attained perfection in shariah, tariqat, magrifat (enlightenment) and haqiqat (truth). That is, a perfected person is a person of sound words, sound deeds, sound morals and full of knowledge. One who perceives these four things in his spiritual world can be considered a perfect man» [10]. The fear of God begins with the acquisition of frugality instead of wastefulness. From time immemorial, the Turkic people understood the harm of waste and tried to explain its harm to society. Wastefulness was considered an incurable disease of the community. A wise man never allowed prodigality, he tried to use every present from God in the right direction. However, just as in modern society, there were also foolish people at that time. They used the Gifts from God as they pleased and did not want to realise that they would have to answer for it at some time. The lines from «Diwane Hikmet» bear witness to this:

«Know that this world is transient for all,
Do not take comfort in the fact that there are many cattle, it will not be either,
Consider where your father and mother have gone (having left this world),
your sisters...

Neither thy people nor thy kinsmen shall be thy friends (forever),
Thou shalt go into oblivion: life shall pass away like the wind...» [11].

This problem continues today. Although people know that Islam calls for frugality and austerity, they tend to be wasteful. Shariah teaches everyone to be rational and explains that there is a measure for everything. There is no place for greed in Islam, but a rational and careful approach to economic and natural resources is of paramount importance. People know that natural resources are limited, but continue to abuse the opportunities. As a result of misuse of resources, humanity lacks economic instruments. Due to excessive costs, inefficient economic management and a number of other reasons, countries receive huge loans, leading to an economic crisis.

Today, Kazakhs seem to have forgotten that frugality is the key to happiness. We all see and know about the chaos at weddings. It is a pity that there is a lot of hubris, competition and wastefulness. Of course, no one wants a wedding to be poor. But there is no doubt that everything has to have its measure. The costs of our weddings have a special place. For example, not to mention the cost of the wedding, over three hundred thousand tenge is expected to be spent on the young

people's «outing». Also, calculate the cost of fireworks during the wedding. At weddings and parties, we often see leftover food thrown in the bin. In the end, all this means a waste of money. Allah Almighty has said on this subject: «Eat and drink, but do not waste. Allah Most High does not love those who waste» (Surah Al-A'raf, 31). What does this mean? People need to learn how to use their wealth properly without squandering it. They need to understand that even the air provided by God is the most wonderful gift given to us. Thriftiness is a sign of thankfulness. A thrifty person appreciates and respects God's blessings, feels that God has mercy on him, and does not waste them. Being content with what the Creator gives us and spending wisely saves us from distress.

The essence of happiness in our national outlook has its origins in medieval Turkic philosophy and a deep spiritual connection between them. Succession in society, whether people feel it or not, serves to inherit the results of previous actions to the next generation. «In contrast to inheritance and acceptance, succession is a historical link between people that is observed in the transition from one level of social development to another» [12]. Traditional Kazakh culture has historically and spiritually inherited the Turkic culture. Considering the concept of happiness, the concept of happiness as a pure value outside the cultural system in which this value lives, means the elimination of the theoretical structure of the foundation. The traditional source of the phenomenon of happiness in medieval Turkic philosophy is traditional Turkic culture. There are several reasons for this: first, traditional culture is one of the most important sources of national identity. It is on the basis of the traditional culture, thanks to its elements, that an individual identifies himself with the ethnos. Therefore, when defining happiness in terms of traditional culture, it is this national trait of value that comes to mind. Second, traditional culture is a totality of mythological, religious, ethical, worldview techniques integrated in people's consciousness and having the status of intuitive origins, which can be defined by the notion of «folk wisdom». «Folk wisdom» has always meant knowledge of how to act in life, how to interact with the environment, how to distinguish good from evil. Therefore, both the concept of happiness and the ways to achieve it can be found in this «folk wisdom», in the knowledge of traditional culture. The field of worldview in the teachings of medieval Turkic thinkers on happiness derives from knowledge of this traditional culture.

Yasawi devotes particular attention to the denunciation of the vice of ignorance. The fifteenth hikmet in «Diwani-hikmet is devoted entirely to ignorance, its perniciousness, the consequences to which it leads, and the causes of it, and the definition of types of ignorance. The author himself explicitly urges the readers of his work, the disciples, to follow his advice. The author explicitly urges the readers of his work to follow his advice, to overcome ignorance and find the

path to truth. The other intension that became a distinguishing feature of Yasawi Sufism and was borrowed by the author from the Turkic tradition of thought the idea of the futility of human existence:

Do not push me away, wretched man, illuminate me,
Tirelessly shedding tears I pray to Thee.
I lie in bed at night, I do not sleep a wink,
I cry, I don't know peace, I pray to You.
In hope I come to Thee,
«I have come to Thee in hope, overcome by bitter sorrow and anguish,
I weep, I repent for what I have done, My breast is overflowing with sorrow.
I am filled with bitter tears, I devote my prayers to Thee.
I have not understood that life is happiness.
Now I know the price of everything.
I leave all earthly things behind, I turn to Allah.
I will weep and pray to You.
On this path I do not think of food,
Here can't go the cunning, the mean, the self-pitying.
Allah Himself will feed His subjects.
Grieving, I weep, I dedicate my prayers to You.
Hoja Ahmed ran away from earthly goods,
He devoted his best years to praying to Allah,
He always longed for Thee,
I'll be a slave, dedicating my prayers to You [13].

Yasawi explains that the cause of unhappiness is ignorance. On this occasion, He said: «If you do not study seventy sciences and pass seventy walls, you will be nothing more than an idol» [13].

Humanity has long struggled with nescience. All the terrible things that are happening on earth today are because of this greenness. Because of ignorance, man has become wasteful, avaricious and selfish. Man is upsetting the balance created by God. This imbalance has created inequality among people. Excessive wealth can drive a person mad. An ignorant person, who understands that material prosperity is the guarantee of happiness, is ready to do anything for the sake of money. It has been known for a long time that wealth can lead a person down a bad path and not a good one. The sudden disappearance of the cursed people of Loot from the face of the earth is proof of this. Yasawi always urged his people to get rid of ignorance. He went underground because he was tired of this blindness, and wanted to be with God. He fled from people who did not understand that to see the world with their own eyes was happiness. N. J. Baitenova says of this: «Sultan settled in an underground cell in Yassy near the mosque and spent the rest of his life in the dungeon. A narrow,

human-sized corridor leads to it. The room itself could barely hold one person. There was nothing else in the cell, apart from a namaz mat and a smokestack. From dawn to dusk, the ascetic was in a special state of profound silence. Late at night, the Sufi would go out for an hour to perform ablutions and to stretch his numb body. During that time, he took a meagre meal. During the hour his disciples hastened to hear from him instructions on practice». [14].

The philosophical meaning and significance of the term ‘happiness’, which is widely used in everyday conversation, is very broad, deep and complex. Through this study, we have tried to show that it is directly related not only to thrift, but also to other concepts such as death, fear, greed, and wastefulness, which have troubled humanity since ancient times.

Conclusion

Modern civilization raises the question of human spirituality before the scientific community. The need to create a comfortable state of mind, to learn to reconcile inner aspirations with the contradictions of the external world determines the priority of the study of the value components of life, leading philosophical theories aimed at the formation of a new worldview. The relevance of simple and complex spiritual values, such as faith and hope, love and kindness, wisdom and knowledge, beauty, happiness and joy, prompts their study. Nowadays, in our opinion, it is of great theoretical and practical importance to study views on happiness, the most important component of man’s world outlook. Feeling happiness, understanding its inner meaning, understanding it as a state of inner peace creates a feeling of happiness as a vital necessity, embracing the whole spiritual world of a person. Happiness is a special state of spiritual and bodily harmony and perfection, the attainment of which is an absolute value constituting the essence of human life. Happiness is possible only when one is a member of a certain society, when one lives in a society where there is spiritual communication and mutual assistance, division of labour. Manifestations of social and ethical consciousness in the pursuit of a happy society are common in the wisdom of Yasawi. The results of the study can contribute to the strengthening of scientific prerequisites for the formation of spiritual sustainability in terms of socio-cultural change in the process of renewal and globalization of Kazakh society. The scientific turnover of the views of medieval thinkers on happiness contributes to the formation of stability in life.

REFERENCES

1 **Фурье, Ш.** Новый промышленный и общественный мир или изобретение метода привлекательной и естественной индустрии, организованной по сериям, построенным на страстях / Ш. Фурье; пер. с фр.

И. А. Шапиро [Текст]. – М. : Государственное социально-экономическое изд-во, 1939. – 465 с.

2 **Бижанова, М. А.** Түркі даналығындағы бақыт метафизикасы: Жеке монография / З. К. Шәукенова және С. Е. Нұрмұратовтың жалпы редакциясымен [Текст]. – Алматы : ҚР БҒМ ҒК ФСДИ, 2013. – 204 б.

3 **Құнанбаев, А.** Бес дұшпан. [Electronic resource]. – https://www.zharar.com/kz/31462-dushpan_5.html. – 05.09.2019.

4 **Алдамбергенова, Г. Т., Панзабек, Б. Т.** Герменевтикалық әдістің әдебиеттану ғылымындағы орны [Текст]. – Алматы : Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің хабаршысы. – № 3 (75). – 2018.

5 **Харитонов, Л. М., Цой, К. П.** Аксиологический подход в системе анализа литературного произведения [Текст]. – Караганда : Вестник КарГУ, 2019.

6 **Pichua, C. Rousseau, A. M.** Comparative Literary Studies. – Paris, 1967. – 215 p.

7 **Memmedova-Kekeç, E.** The «Wise man» archetype in Ahmed Yassawi’s Yashnama. – Turkey : Milli Folklor, 2017. – (116). – P. 101–111.

8 **Малғараева, З. Б., Касабеков, С. А., Умирзакова, Л. А.** Философия суфизма Ходжи Ахмеда Ясауи как основа исламского мировоззрения тюрков [Текст]. – Алматы : Вестник КазНУ. Серия «Философия». Серия «Культурология». Серия «Политология». – №4 (53). – 2015.

9 **Телебаев, Г. Т.** Тюркская философская традиция : вклад Ясауи и аль-Фараби. [Electronic resource] – [file:///C:/Users/ww/Downloads/tyurkskaya-filosofskaya-traditsiya-vklad-yasau-i-al-farabi%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/ww/Downloads/tyurkskaya-filosofskaya-traditsiya-vklad-yasau-i-al-farabi%20(1).pdf)

10 **Кенжетай, Д.** Ясауи ілімінің ислам философиясы тарихындағы орны. Қазақ халқының философиялық мұрасы. Ислам философиясы [Текст]. – Астана : Аударма, 2006. – Т. 4. – 202–291 б.

11 **Тгарман, J.** Divine Wisdom : Diwani Hikmet. – United Kingdom : Living Zen Books, 2013.

12 **Мукашев, З. А.** Преемственность как момент развития [Текст]. – Алма-ата : Казахстан, 1980.

13 **Ясауи, X. А.** Хикметы. Общая редакция и предисловие доктора исторических наук М. X. Абусейтовой; Изложение перевода на казахский язык доктора филологических наук А. М. Ибатов, З. Жандарбека, А. Ш. Нурмановой [Текст]. – Алматы : Дайк-Пресс, 2004. – 208 с.

14 **Байтенова, Н. Ж.** Ходжа Ахмет Ясауи – основоположник тюркской ветви суфизма [Текст]. – Алматы : Вестник КазНУ. – № 2 (39). – 2012. – С. 4–10.

REFERENCES

1 Fur'e Sh. Novy`j promy`shlenny`j i obshhestvenny`j mir ili izobretenie metoda privlekatel'noj i estestvennoj industrii, organizovanoj po seriyam, postroenny`m na strastyax/ Sh. Fur'e; per. s fr. I. A. Shapiro [The New Industrial and Public World, or Attractive and Natural Industry Invention Method organized by Series Built on Passion / Ch. Fourier; translated from French by I. A. Shapiro]. – Moscow : Gosudarstvennoe social'no-e'konomicheskoe izd-vo, 1939. – 465 p.

2 **Bizhanova, M. A.** Tyrki danaly`gy`ndagy` baqy`t metafizikasy` : Zheke monografiya. / Z. K. Shaukenova zhane S. E. Nurmuratovty`n zhalpy` redakciyası` men [The Metaphysics of Happiness in Turkic Wisdom. An Individual Monograph. / edited by Z. K. Shaukenov and S. E. Nurmuratov]. – Almaty : QR BGM GK FSDI, 2013. – 204 p.

3 **Kunanbaev, A.** Bes dushpan [Five enemies]. [Electronic resource] – https://www.zharar.com/kz/31462-dushpan_5.html. – 05.09.2019.

4 **Aldamergenova, G. T., Panzabek, B. T.** Germenevtikalı`q a`distin a/ debiettanu gy`ly`my`ndagy` orny [The place of the hermeneutic method in literary study]. – Almaty : Qazaq memlekettik qy`zdar pedagogikalı`q universitetinin habarshy`sy`. – № 3 (75). – 2018.

5 **Haritonova, L. M., Czoj, K. P.** Aksiologicheskij podxod v sisteme analiza literaturnogo proizvedeniya [The axiological approach in the analysis of a literary work]. – Karaganda : Vestnik KarGU, 2019.

6 **Pichua, C. Rousseau, A. M.** Comparative Literary Studies. – Paris, 1967. – 215 p.

7 **Memmedova-Kekeç, E.** The «Wise man» archetype in Ahmed Yassawi's Yashnama. – Turkey : Milli Folklor, 2017. – (116). – P. 101–111.

8 **Malgaraeva, Z. B., Kasabekov, S. A., Umirzakova, L. A.** Filosofiya sufizma Hodzhi Ahmeda Yasavi kak osnova islamskogo mirovozzreniya tyurkov [The Sufi philosophy of Hoja Ahmed Yasawi as the basis of the Turks Islamic worldview]. – Almaty : KazNU Bulletin. Philosophy series. Cultural science series. Political science series. – Volume №4 (53). – 2015.

9 **Telebaev, G. T.** Tyurkskaya filosofskaya tradiciya : vklad Yasavi i al'-Farabi [The Turkic philosophical tradition: the contribution of Yasawi and al-Farabi] [Electronic resource]. – file:///C:/Users/ww/Downloads/tyurkskaya-filosofskaya-traditsiya-vklad-yasavi-i-al-farabi%20(1).pdf

10 **Kenzhetaj, D.** Yasawi iliminin islam filosofiyasy` tarihy`ndagy` orny`. Qazaq halqy`ny`n filosofiyaly`q murasy`. Islam filosofiyasy` [The place of Yasawi's teachings in the history of Islamic philosophy. The philosophical heritage

of the Kazakh people. Islamic philosophy]. – Astana : Audarma, 2006. – 4-t. – P. 202–291.

11 **Trapman, J.** Divine Wisdom : Diwani Hikmet. – United Kingdom : Living Zen Books, 2013.

12 **Mukashev, Z. A.** Preemstvennost` kak moment razvitiya [Continuity as a moment of development]. – Alma-Ata : Kazakhstan, 1980.

13 **Yassavi, H. A.** Hikmety. Obshh. Red. i predisl. M.H. Abuseitovoj; Izlozh. Per. Na kaz. yaz. A. I. Ibatova. Z. Zhandarbeka, A. Sh. Nurmanovoj [Hikmets. General. Ed. and pref. M.H. Abuseitova; Exh. Per. In Kazakh. A.I. Ibatov, Z. Zhandarbek, A.Sh. Nurmanova]. – Almaty : Dajk-Press, 2004. – 208 p.

14 **Bajtenova, N. Zh.** Hodzha Ahmet Yassauı - osnovopolozhnik tyurkskoj vetvi sufizma [Hoja Ahmed Yasawi, founder of the Turkic branch of Sufism]. – Almaty : Bulletin of KNU. – № 2 (39). – 2012. – P. 4–10.

Material received on 22.06.22.

*Ж. А. Сүлейменова¹, Г. Токенқызы²

¹Л. Н Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.;

²Тұран-Астана университеті, Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ. Материал 22.06.22 баспаға түсті.

ҮНЕМДІЛІК ПЕН БАҚЫТ – ЯСАУИ ХИКМЕТТЕРІНІҢ НЕГІЗГІ ФУНДАМЕНТАЛДЫ ҚАФИДАЛАРЫ

Өмірдің мәні мен бақытты болудың арасында терең байланыс бар. Өйткені, өмірдің белгілі бір мәні -бақытқа жетудің алғышарты болса, екінші жағынан, бақытқа ұмтылу – өмірдің өзіне белгілі бір мағына беру болып табылады.. Мағынасыз өмір – адам үшін бақытсыздық, сондықтан адам өз өмірін терең түсіне білгенде ғана бақытты сезіне алады. Бақыт ұғымы үнемділік ұғымымен тікелей байланысты. Адам үнемшілдіктің не екенін түсінген сайын бақытты болуға тырысады. Зерттеудің негізгі мақсаты – ысырапшылық – адамның қас жауы, үнемшілдік – ең жақын досы екенін дәлелдеу. Осы мақсатқа жету үшін, біз Ясауи философиясындағы бақыт пен үнемділік ұғымдарын жан-жақты қарастырып, сол ұғымдардың қоғамның дұрыс бағытта дамуына зор үлес қосатынын дәлелдеуге тырысып көреміз. Ұлттық санамыздағы бақыт пен үнемшілдік

ұғымдарын тарихи тұрғыдан зерттей отырып, сол ұғымдардың бүгінгі күнге дейін қалай түсіндіріліп келгенін теориялық тұрғыдан талдап көреміз. Бұл «бақыт» ұғымының тарихи-логикалық негізін және оның өмір салтымызда практикалық қолданылуын қамтамасыз етеді. Өйткені, дәстүрлі мәдениет пен дүниетаным – тәрбиенің, әлеуметтенудің, қоғамға әсер етудің қуатты факторы. Дәстүрлі түркі-қазақ дүниетанымындағы бақытты салыстыра отырып, адамдар санасында ортағасырлық этникалық құндылықтарды өзекті ету негізінде біз бақыт категориясы концепциясын ғана емес, сонымен қатар, дүниетанымның оң бағытын да анықтап көреміз. Бұл жұмысты зерттеуде тарихи-философиялық, салыстырмалы-аналитикалық, герменевтикалық әдістер қолданылды.

Кілтті сөздер: сопылық, бақыт, үнемділік, Ясауи ілімі, Хикмет, Ислам, түркі философиясы.

*Ж. А. Сулейменова¹, Г. Токенқызы²

¹Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Нур-Султан;

²Университет Туран-Астана, Республика Казахстан, г. Нур-Султан.

Материал поступил в редакцию 22.06.22.

БЕРЕЖЛИВОСТЬ И СЧАСТЬЕ – ОСНОВНЫЕ ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ ПРИНЦИПЫ МУДРОСТИ ЯСАВИ

Существует глубокая связь между смыслом жизни и отношением к счастью. Ведь если определенный смысл жизни является предпосылкой для счастья, то, с другой стороны, стремление к счастью придает определенный смысл самой жизни. Жизнь без смысла – это несчастье для человека, и, наоборот, человек может ощутить счастье, только если он может глубоко понять свою жизнь. Понятие счастья напрямую связано с понятием бережливости. Чем больше человек понимает, что такое бережливость, тем счастливее он будет. Основная цель исследования – доказать, что расточительность – злейший враг человека, а бережливость – его лучший друг. Для достижения этой цели мы подробно рассмотрим понятия счастья и бережливости в философии Ясави и попытаемся доказать, что эти понятия вносят значительный вклад в развитие общества в правильном направлении. В связи с этим историческое изучение концепции счастья в нашем

национальном сознании требует теоретического осмысления того, как эта концепция интерпретировалась до сегодняшнего дня. Это дает концепции счастья историческую и логическую основу, которая помогает нам применять ее в нашем практическом образе жизни. Ведь традиционная культура и мировоззрение являются мощным фактором воспитания, социализации, образования и влияния на личность. Изучая счастье в традиционном тюрко-казахском мировоззрении, основанном на актуализации средневековых этнических ценностей в сознании людей, мы можем определить не только концепцию понимания категории счастья, но и позитивную направленность мировоззрения. При исследовании данной работы были использованы историко-философский, сравнительно-аналитический, герменевтический методы.

Ключевые слова: суфизм, счастье, бережливость, учение Ясави, Хикмет, ислам, тюркская философия.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Абатбек Әсел Абатбекқызы, әлеуметтік жұмыс магистрі, оқытушы, «Мәдени және әлеуметтік қызмет» кафедрасы, Мәдениет және спорт факультеті, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., 160012, Қазақстан Республикасы, e-mail: Assel125@gmail.com

Алдабердіқызы Айдын, PhD, доцент м.а., «Шетел тілдерінің теориясы мен тәжірибесі» кафедрасы, Филология факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: aydyn9@mail.ru

Әбділлә М., магистрант, Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы қ., 050052, Қазақстан Республикасы, e-mail: medet.abdilla@mail.ru

Есенова Нарима Борибаявна, ф.ғ.к., қауымд. профессоры, Мектепке дейінгі бастауыш білім беру кафедрасы, «Ұстаз» институты, М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ., 480000, Қазақстан Республикасы, e-mail: narimae@mail.ru

Ешмұратов Арман Қанатұлы, жетекші ғылыми қызметкер, тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы кітапханасы, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: arman.kan71@gmail.com

Жамашев А., PhD, Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы қ., 050052, Қазақстан Республикасы, e-mail: azamat.jamashev@mail.ru

Жанғабыл Зәуреш Серікбайқызы, PhD, «Әлеуметтік жұмыс» мамандығы, «Жастар» ҒЗО, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: tezekbayeva919@gmail.com

Исахова Гулазия Дүйсенхановна, әлеуметтік жұмыс магистрі, аға оқытушы, «Әлеуметтану» кафедрасы, Әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: issakhova_gd@mail.ru

Махашева Жанар Алдабердиевна, экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, «Экономика және басқару» кафедрасы, Экономика және бизнес факультеті, Халықаралық Тараз инновациялық институты, Тараз қ., 080000, Қазақстан Республикасы, e-mail: zt.makhasheva@mail.ru

Мұхамбетова Құралай Арапбайқызы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, «Әлеуметтану» кафедрасы, Әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-

Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: mukhambetova74@inbox.ru

Онласинова Айгуль Амангельдыевна, экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, «Экономика және басқару» кафедрасы, «Экономика және бизнес» факультеті, Халықаралық Тараз инновациялық институты, Тараз қ., 080000, Қазақстан Республикасы, e-mail: aiya_55555@mail.ru

Сүлейменова Жазира Азаматовна, докторант, 2-курс, «Қазақ тілі мен әдебиеті педагогтерін даярлау» білім беру бағдарламасы, Филология факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhazs@mail.ru

Тамабаева Мендигуль Кабдрахмановна, әлеуметтік жұмыс магистрі, Орталық Қазақстан академиясы, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, e-mail: mendigul.79@mail.ru

Төкенқызы Гүлназ, ф.ғ.к., доцент, «Әлеуметтік гуманитарлық және тілдік пәндер» кафедрасы, Гуманитарлық заң факультеті, Туран Астана университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: adon70@mail.ru

Умирзакова Нургуль Тлеукуловна, экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, «Экономика және басқару» кафедрасы, «Экономика және бизнес» факультеті, Халықаралық Тараз инновациялық институты, Тараз қ., 080000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Nur.umirzakova@mail.ru

Урузбаева Гаухар Тлеубердықызы, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, профессор, «Әлеуметтану» кафедрасы, Әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: uruzbayeva_gt@enu.kz

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абатбек Асель Абатбекқызы, магистр социальной работы, преподаватель, кафедра «Культурной и социальной деятельности», Факультет культуры и спорта, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, 160012, Республика Казахстан, e-mail: Assel125@gmail.com

Алдабердіқызы Айдын, PhD, и.о. доцента, кафедра «Теории и практики иностранных языков», Факультет филологии, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: aydyn9@mail.ru

Әбділла М., магистрант, Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак, г. Алматы, 050052, Республика Казахстан, e-mail: medet.abdilla@mail.ru

Есенова Нарима Борибаевна, к.ф.н., ассоц. профессор, доцент, кафедра «Дошкольные и начальное образование», Институт «Ұстаз», Таразский государственный университет имени М. Х. Дулати, г. Тараз, 480000, Республика Казахстан, e-mail: narimae@mail.ru

Ешмуратов Арман Канатович, ведущий научный сотрудник, кандидат исторических наук, доцент, Библиотека Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: arman.kan71@gmail.com

Жамашев А., PhD, Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак, г. Алматы, 050052, Республика Казахстан, e-mail: azamat.jamashev@mail.ru

Жанғабыл Зәуреш Серікбайқызы, PhD, специальность «Социальная работа», НИЦ «Молодежь», г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: tezekbayeva919@gmail.com

Исахова Гулазия Дуйсенхановна, магистр социальной работы, старший преподаватель, кафедра «Социологии», факультет социальных наук, Евразийский Национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: issakhova_gd@mail.ru

Махашева Жанар Алдабердиевна, магистр экономических наук, старший преподаватель, кафедра «Экономики и управления», Факультет Экономики и бизнеса, Международный Таразский инновационный институт, г. Тараз, 080000, Республика Казахстан, e-mail: zr.makhasheva@mail.ru

Мухамбетова Куралай Арапбаевна, кандидат социологических наук, старший преподаватель, кафедра «Социологии», Факультет социальных

наук, Евразийский Национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: mukhambetova74@inbox.ru

Онласинова Айгуль Амангельдыевна, магистр экономических наук, старший преподаватель, кафедра «Экономики и управления», Факультет «Экономики и бизнеса», Международный Таразский инновационный институт, г. Тараз, 080000, Республика Казахстан, e-mail: aiya_55555@mail.ru

Сүлейменова Жазира Азаматовна, докторант, 2 курс, ОП «Подготовка учителей казахского языка и литература», Филологический факультет, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: zhazs@mail.ru

Тамабаева Мендигуль Кабдрахмановна, магистр социальной работы, Центрально-Казахстанская академия, г. Караганда, 100000, Республика Казахстан, e-mail: mendigul.79@mail.ru

Токенқызы Гулназ, кандидат филологических наук, доцент, кафедра «Социально-гуманитарных и языковых дисциплин», Гуманитарно-юридический факультет, Университет Туран-Астана, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: adon70@mail.ru

Умирзакова Нургуль Тлеукуловна, магистр экономических наук, старший преподаватель, кафедра «Экономики и управления», Факультет «Экономики и бизнеса», Международный Таразский инновационный институт, г. Тараз, 080000, Республика Казахстан, e-mail: Nur.umirzakova@mail.ru

Урузбаева Гаухар Тлеубердыевна, кандидат педагогических наук, доцент, профессор, кафедра «Социологии», Факультет социальных наук, Евразийский Национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: uruzbayeva_gt@enu.kz

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Abatbeck Assel, Master of Social Work, Teacher, Department of Cultural and Social Activity, Faculty of Culture and Sport, Mukhtar Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, 160012, Republic of Kazakhstan, e-mail: Assel125@gmail.com

Abdilla M., master undergraduate student, Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mybarak, Almaty, 050052, Republic of Kazakhstan, e-mail: medet.abdilla@mail.ru

Aldaberdiyzy Aidyn, PhD, acting Associate Professor, Department of Foreign Languages Theory and Practice, Faculty of Philology, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: aydyn9@mail.ru

Eshmuratov Arman Kanatovich, Leading Researcher, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Library of the First President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: arman.kan71@gmail.com

Issakhova Gulaziya, Master of Social Work, Senior Lecturer, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: issakhova_gd@mail.ru

Makhasheva Zhanar, MA, senior lecturer, Department of Economics and Management, Faculty of Economics and business, International Taraz Innovative Institute, Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan, e-mail: zr.makhasheva@mail.ru

Mukhambetova Kuralay, Candidate of Sociological Sciences, Senior Lecturer, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: mukhambetova74@inbox.ru

Onlassinova Aigul, MA, senior lecturer, Department of Economics and Management, Faculty of Economics and business, International Taraz Innovative Institute, Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan, e-mail: aiya_55555@mail.ru

Suleimneova Zhazira Azamatovna, 2-nd year doctoral student of educational program «Kazakh Language and Literature Teachers Training», Philological Faculty, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 0100006, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhazs@mail.ru

Tamabayeva Mendigul Kabdrakhmanovna, Master of Social Work, Central Kazakhstan Academy, Karaganda, 100000, Republic of Kazakhstan, e-mail: mendigul.79@mail.ru

Tokenkyzy Gulnaz, D. in Philology, Associate Professor, Department of Social Humanities and Language Disciplines, Faculty of Humanities and Law, Turan Astana University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: adon70@mail.ru

Umirzakova Nurgul, MA, senior lecturer, Department of Economics and Management, Faculty of Economics and business, International Taraz Innovative Institute, Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan, e-mail: Nur.umirzakova@mail.ru

Uruzbaeva Gaukhar, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: uruzbayeva_gt@enu.kz

Yessenova Narima, PhD, associate professor, Department of Pre-school and Primary school education, «Ustaz» institute, M. Dulati Taraz State University, Taraz, 480000, Republic of Kazakhstan, e-mail: narimae@mail.ru

Zhamashev A., PhD, Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mybarak, Almaty, 050052, Republic of Kazakhstan, e-mail: azamat.jamashev@mail.ru

Zhangabyl Zauresh Serikbaevna, PhD in «Social Work», NITS «Youth», Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: tezekbayeva919@gmail.com

**ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ
«ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА.
ГУМАНИТАРНАЯ СЕРИЯ»**

Редакционная коллегия просит авторов руководствоваться следующими правилами при подготовке статей для опубликования в журнале.

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

***В номер допускается не более одной рукописи от одного автора либо того же автора в составе коллектива соавторов.**

***Количество соавторов одной статьи не более 5.**

***Степень оригинальности статьи должна составлять не менее 60 % (согласно решению редакционной коллегии).**

***Направляемые статьи не должны быть ранее опубликованы, не допускается последующее их опубликование в других журналах, в том числе переводы на другие языки.**

***Решение о принятии рукописи к опубликованию принимается после проведения процедуры рецензирования.**

***Двойное рецензирование (слепое) проводится конфиденциально, автору не сообщается имя рецензента, а рецензенту – имя автора статьи.**

***Статьи отправлять вместе с квитанцией об оплате. Стоимость публикации в журнале за страницу 1000 (одна тысяча) тенге, включая статьи магистрантов и докторантов в соавторстве с лицами с ученой степенью.**

***Оплата за статью не возвращается в случае, если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензирования 1 раз.**

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.

Если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом, статья возвращается автору на доработку. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензирования 1 раз. За содержание статьи несет ответственность автор.

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Статьи публикуются по мере поступления.

Периодичность издания журналов – четыре раза в год (ежеквартально).

Сроки подачи статьи:

- первый квартал до 10 февраля;
- второй квартал до 10 мая;
- третий квартал до 10 августа;
- четвертый квартал до 10 ноября.

Журнал «Вестник Торайғыров университета. Гуманитарная серия» выпускается с периодичностью 4 раза в год в сетевом (электронном) формате в следующие установленные сроки выхода номеров журнала:

Первый номер выпускается до 30 марта текущего года,

Второй номер – до 30 июня;

Третий номер – до 30 сентября;

Четвертый номер – до 30 декабря.

Статью (электронную версию и квитанции об оплате) следует направлять на сайт: <https://vestnik-humznitar.tou.edu.kz/>. Для подачи статьи на публикацию необходимо пройти регистрацию на сайте.

Лицо, которое внесло наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и обозначается «*».

Для осуществления процедуры двойного рецензирования (слепого), авторам необходимо отправлять два варианта статьи: первый – с указанием личных данных, второй – только содержание статьи.

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами:

– В журналы принимаются статьи по всем научным направлениям, набранные на компьютере, напечатанные на одной стороне листа с полями 30 мм со всех сторон листа, электронный носитель со всеми материалами в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для WINDOWS».

– Общий объем статьи, включая аннотации, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы не должен превышать **12 страниц печатного текста**. *Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), KZ Times New Roman (для казахского языка).*

Структура научной статьи включает название, аннотации, ключевые слова, основные положения, введение, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение, выводы, информацию о финансировании (при наличии), список литературы (используемых источников) к каждой статье, включая романизированный (транслитерированный латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) *Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.*

Статья должна содержать:

1 **МРНТИ** (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации);

2 **DOI** – после МРНТИ в верхнем правом углу (присваивается и заполняется редакцией журнала);

3 **Фамилия, имя, отчество** (полностью) автора(-ов) – на казахском, русском и английском языках (*жирным шрифтом, по центру*);

4 **Ученая степень, ученое звание;**

5 **Аффилиация** (факультет или иное структурное подразделение, организация (место работы (учебы)), город, почтовый индекс, страна) – на казахском, русском и английском языках;

6 **E-mail;**

7 **Название статьи** должно отражать содержание статьи, тематику и результаты проведенного научного исследования. В название статьи необходимо вложить информативность, привлекательность и уникальность (*не более 12 слов, прописными буквами, жирным шрифтом, по центру, на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий*);

8 **Аннотация** – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Должна отражать основные и ценные, по мнению автора, этапы, объекты, их признаки и выводы проведенного исследования. Дается на казахском, русском и английском либо немецком языках (*рекомендуемый объем аннотации – не менее 150, не более 300 слов, курсив, нежирным шрифтом, кегль – 12 пунктов, абзацный отступ слева и справа 1 см, см. образец*);

9 **Ключевые слова** – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования (*формируются на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий; кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 1 см.*). Рекомендуемое количество ключевых слов – 5-8, количество слов внутри ключевой фразы – не более 3. Задаются в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке (*см. образец*);

10 Основной текст статьи излагается в определенной последовательности его частей, включает в себя:

- **Введение / Кіріспе / Introduction** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*). Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.

- **Материалы и методы** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*). Должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

- **Результаты и обсуждение** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*). Приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

- **Информацию о финансировании (при наличии)** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*).

- **Выводы / Қорытынды / Conclusion** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*).

Выводы – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы.

- **Список использованных источников / Пайдаланған деректер тізімі / References** (*жирными буквами, кегль – 14 пунктов, в центре*) включает в себя:

Статья и список использованных источников должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 (*см. образец*).

Очередность источников определяется следующим образом: сначала последовательные ссылки, т.е. источники на которые вы ссылаетесь по очередности в самой статье. Затем дополнительные источники, на которых нет ссылок, т.е. источники, которые не имели место в статье, но рекомендованы вами читателям для ознакомления, как смежные работы, проводимые параллельно. Объем *не менее 10 не более чем*

20 наименований (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки). В случае наличия в списке использованных источников работ, представленных на кириллице, необходимо представить список литературы в двух вариантах: первый – в оригинале, второй – романизированный (транслитерация латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.

Романизированный список литературы должен выглядеть следующим образом:

автор(-ы) (транслитерация) → название статьи в транслитерированном варианте → [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках] → название казахоязычного либо русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название – если есть) → выходные данные с обозначениями на английском языке.

11 **Иллюстрации, перечень рисунков** и подрисуночные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

12 **Математические формулы** должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

На отдельной странице (после статьи)

В электронном варианте приводятся полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (номер телефона для связи редакции с авторами, не публикуются);

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Фамилия Имя Отчество (полностью)		
Должность, ученая степень, звание		
Организация		
Город		
Индекс		
Страна		
E-mail		
Телефон		

140008, Республика Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64,
НАО «Торайғыров университет»,
Издательство «Toraighyrov University», каб. 137,
 Тел. 8 (7182) 67-36-69, (внутр. 1147).
 E-mail: kereku@tou.edu.kz

Наши реквизиты:

НАО «Торайғыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	НАО «Торайғыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	Приложение kaspi.kz Платежи – Образование – Оплата за ВУЗы – Заполняете все графы (в графе Факультет укажите «За публикацию в научном журнале, название журнала и серии»)
АО «Jýsan Bank» ИИК KZ57998FTB00 00003310 БИК TSESKZK A Кбе 16 Код 16 КНП 861	АО «Народный Банк Казахстана» ИИК KZ156010241000003308 БИК HSBKZKX Кбе 16 Код 16 КНП 861	

ОБРАЗЕЦ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

МРНТИ 04.51.59

DOI xxxxxxxxxxxxxxx

С. К. Антикеева*, С. К. Ксембаева

Торайғыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ ЧЕРЕЗ КУРСЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ

В данной статье представлена теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, которая разработана в рамках докторской диссертации «Формирование личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации». В статье приводятся педагогические аспекты самого процесса моделирования, перечислены этапы педагогического моделирования. Представлены методологический, процессуальный (технологический) и инструментальный уровни модели, ее цель, мониторинг сформированности искомых компетенций, а также результат. В модели показаны компетентностный, личностно-ориентированный и практико-ориентированный педагогические подходы, закономерности, принципы, условия формирования выбранных компетенций; описаны этапы реализации процесса формирования, уровни сформированности личностных и профессиональных компетенций. В разделе практической подготовки предлагается интерактивная работа в системе слушатель-преподаватель-группа, подразумевающая личное участие каждого специалиста, а также открытие первого в нашей стране Республиканского общественного объединения «Национальный альянс профессиональных социальных работников». Данная модель подразумевает под собой дальнейшее совершенствование и самостоятельное развитие личностных и профессиональных компетенций социальных работников. Это позволяет увидеть в модели эффективность реализации курсов повышения квалификации, формы, методы и средства работы.

Ключевые слова: теоретическая модель, компетенции, повышение квалификации, социальные работники.

Введение

Социальная работа – относительно новая для нашей страны профессия. Поэтому обучение социальных работников на современной стадии не характеризуется наличием достаточно разработанных образовательных стандартов, которые находили бы выражение в формулировке педагогических целей, в содержании, технологиях учебного процесса.

Продолжение текста публикуемого материала

Материалы и методы

Теоретический анализ научной психолого-педагогической и специальной литературы по проблеме исследования; анализ законодательных и нормативных документов по открытию общественных объединений; анализ содержания программ курсов повышения квалификации социальных работников; моделирование; анализ и обобщение педагогического опыта; опросные методы (беседа, анкетирование, интервьюирование); наблюдение; анализ продуктов деятельности специалистов; эксперимент, методы математической статистики по обработке экспериментальных данных.

Продолжение текста публикуемого материала

Результаты и обсуждение

Чтобы понять объективные закономерности, лежащие в основе процесса формирования и развития личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, необходимо четко представлять себе их модель.

Продолжение текста публикуемого материала

Выводы

Таким образом, на основании вышеизложенного можно сделать вывод о том, что теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации содержит три уровня ее реализации.

Продолжение текста публикуемого материала

Список использованных источников

1 Дахин, А. Н. Педагогическое моделирование : сущность, эффективность и неопределенность [Текст] // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 22.

2 **Кузнецова, А. Г.** Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : монография [Текст]. – Хабаровск : Изд-во ХКИППК ПК, 2001. – 152 с.

3 **Каропа, Г. Н.** Системный подход к экологическому образованию и воспитанию (На материале сельских школ) [Текст]. – Минск, 1994. – 212 с.

4 **Штофф, В. А.** Роль моделей в познании [Текст] – Л. : ЛГУ, 1963. – 128 с.

5 **Таубаева, Ш.** Методология и методика дидактического исследования : учебное пособие [Текст]. – Алматы : Казак университеті, 2015. – 246 с.

6 **Дахин, А. Н.** Моделирование компетентности участников открытого образования [Текст]. – М. : НИИ школьных технологий 2009. – 290 с.

7 **Дахин, А. Н.** Моделирование в педагогике [Текст] // Идеи и идеалы. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – С. 11–20.

8 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование: монография [Текст]. – Новосибирск : Изд-во НИПКиПРО, 2005. – 230 с.

9 **Аубакирова, С. Д.** Формирование деонтологической готовности будущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования : дисс. на соиск. степ. д-ра филос. (PhD) по 6D010300 – Педагогика и психология [Текст] – Павлодар, 2017. – 162 с.

10 **Арын, Е. М., Пфейфер, Н. Э., Бурдина, Е. И.** Теоретические аспекты профессиональной подготовки педагога XXI века : учеб. пособие [Текст]. – Павлодар : ПГУ им. С. Торайгырова; СПб. : ГАФКиСим. П. Ф. Лесгафта, 2005. – 270 с.

References

1 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie: suschnost, effektivnost i neopredelennost [Pedagogical modeling : essence, effectiveness, and uncertainty] [Text]. In Pedagogu. – 2003. – № 4. – P. 22.

2 **Kuznetsova, A. G.** Razvitie metodologii sistemnogo podhoda v otechestvennoi pedagogike [Development of the system approach methodology in Russian pedagogy : monograph] [Text]. – Khabarovsk : Izd-vo KhK IPPK PK, 2001. – 152 p.

3 **Karopa, G. N.** Sistemnyi podhod k ekologicheskomu obrazovaniyu i vospitaniyu (Na materiale selskih shkol) [The systematic approach to environmental education and upbringing (Based on the material of rural schools)] [Text] – Minsk, 1994. – 212 p.

4 **Shtoff, V. A.** Rol modelei v poznanii [The role of models in cognition] [Text] – L. : LGU, 1963. – 128 p.

5 **Taubayeva, Sh.** Metodologiya i metodika didakticheskogo issledovaniya : uchebnoe posobie [Methodology and methods of educational research : a tutorial] [Text] – Almaty : Kazak University, 2015. – 246 p.

6 **Dahin, A. N.** Modelirovanie kompetentnosti uchastnikov otkrytogo obrazovaniya [Modeling the competence of open education participants] [Text] – Moscow : NII shkolnyh tehnologii, 2009. – 290 p.

7 **Dahin, A. N.** Modelirovanie v pedagogike [Modeling in pedagogy] [Text]. In Idei i idealy. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – P. 11–20.

8 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie : monographia [Pedagogical modeling : monograph] [Text]. – Novosibirsk : Izd-vo NIPKiPRO, 2005. – 230 p.

9 **Aubakirova, S. D.** Formirovaniye deontologicheskoi gotovnosti buduschih pedagogov k rabote v usloviyah inklusivnogo obrazovaniya : dissertaciya na soiskanie stepeni doctora filosofii (PhD) po specialnosti 6D010300 – Pedagogika i psihologiya. [Formation of deontological readiness of future teachers to work in inclusive education : dissertation for the degree of doctor of philosophy (PhD) in the specialty 6D010300- Pedagogy and psychology] [Text] – Pavlodar, 2017. – 162 p.

10 **Aryn, E. M., Pfeifer, N. E., Burdina, E. I.** Teoreticheskie aspekty professionalnoi podgotovki pedagoga XXI veka : ucheb. posobie [Theoretical aspects of professional training of a teacher of the XXI century : textbook] [Text] – Pavlodar : PGU im. S. Toraiyrov PSU; St.Petersburg. : GAFKiS im. P. F. Lesgafta, 2005. – 270 p.

С. К. Антикеева, С. К. Ксембаева*

Торайғыров университет, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

БІЛКТІЛІКТІ АРТТЫРУ КУРСТАРЫ АРҚЫЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ ҚҰЗІРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Бұл мақалада «Әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары арқылы тұлғалық және кәсіби құзіреттіліктерін қалыптастыру» докторлық диссертация шеңберінде әзірленген біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің тұлғалық және кәсіби құзіреттілігін қалыптастырудың теориялық моделі ұсынылған. Мақалада модельдеу процесінің педагогикалық аспектілері, педагогикалық модельдеудің кезеңдері келтірілген. Модельдің әдіснамалық, процессуалдық (технологиялық) және аспаптық деңгейлері, оның мақсаты, қажетті құзыреттердің қалыптасу мониторингі, сондай-ақ нәтижесі ұсынылған. Модельде

құзыреттілікке, тұлғаға бағытталған және практикаға бағытталған педагогикалық тәсілдер, таңдалған құзыреттерді қалыптастыру заңдылықтары, қағидаттары, шарттары көрсетілген; қалыптасу процесін іске асыру кезеңдері, жеке және кәсіби құзыреттердің қалыптасу деңгейлері сипатталған. Практикалық дайындық бөлімінде тыңдаушы-оқытушы-топ жүйесінде интерактивті жұмыс ұсынылады, ол әр маманның жеке қатысуын, сондай-ақ елімізде алғашқы «кәсіби әлеуметтік қызметкерлердің ұлттық альянсы» республикалық қоғамдық бірлестігінің ашылуын білдіреді. Бұл модель әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін одан әрі жетілдіруді және тәуелсіз дамытуды білдіреді. Бұл модельде біліктілікті арттыру курстарын іске асырудың тиімділігін, жұмыс нысандары, әдістері мен құралдарын көруге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: теориялық модель, құзыреттілік, біліктілікті арттыру, әлеуметтік қызметкерлер.

S. K. Antikeeva*, S. K. Ksembaeva
Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

THEORETICAL MODEL OF FORMATION COMPETENCIES OF SOCIAL WORKERS THROUGH PROFESSIONAL DEVELOPMENT COURSES

This article presents a theoretical model for the formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses, which was developed in the framework of the doctoral dissertation «Formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses». The article presents the pedagogical aspects of the modeling process itself, and lists the stages of pedagogical modeling. The methodological, procedural (technological) and instrumental levels of the model, its purpose, monitoring the formation of the required competencies, as well as the result are presented. The model shows competence-based, personality-oriented and practice-oriented pedagogical approaches, patterns, principles, conditions for the formation of selected competencies; describes the stages of the formation process, the levels of formation of personal and professional competencies. The practical training section offers interactive work in the listener-teacher-group system, which implies the personal participation of each specialist, as well as the opening of the first Republican public Association in our

country, the national Alliance of professional social workers. This model implies further improvement and independent development of personal and professional competencies of social workers. This allows you to see in the model the effectiveness of the implementation of advanced training courses, forms, methods and means of work.

Keywords: theoretical model, competencies, professional development, social workers.

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Антикеева Самал Канатовна «Педагогика және психология» мамандығы бойынша докторант Торайғыров университеті, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	Антикеева Самал Канатовна докторант по специальности «Педагогика и психология», Торайғыров университет, Факультет гуманитарных и социальных наук, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	Samal Kanatovna Antikeeva doctoral student in «Pedagogy and psychology», Toraighyrov University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00

**ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА
В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ
(«ВЕСТНИК ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ»,
«НАУКА И ТЕХНИКА КАЗАХСТАНА», «КРАЕВЕДЕНИЕ»)**

Редакционная коллегия журналов «Вестник Торайғыров университет», «Наука и техника Казахстана» и «Краеведение» в своей работе придерживается международных стандартов по этике научных публикаций и учитывает информационные сайты ведущих международных журналов.

Редакционная коллегия журнала, а также лица, участвующие в издательском процессе в целях обеспечения высокого качества научных публикаций, во избежание недобросовестной практики в публикационной деятельности (использование недостоверных сведений, изготовление данных, плагиат и др.), обеспечения общественного признания научных достижений обязаны соблюдать этические нормы и стандарты, принятые международным сообществом и предпринимать все разумные меры для предотвращения таких нарушений.

Редакционная коллегия ни в коем случае не поощряет неправомерное поведение (плагиат, манипуляция, фальсификация) и приложить все силы для предотвращения наступления подобных случаев. В случае, если редакционной коллегии станет известно о любых неправомерных действиях в отношении опубликованной статьи в журнале или в случае отрицательного результата экспертизы редколлегии статья отклоняется от публикации.

Редакционная коллегия не должна раскрывать информацию о принятых к опубликованию рукописей третьим лицам, не являющимся рецензентами, потенциальными рецензентами, членами редакционной коллегии, работниками типографии. Неопубликованные данные, полученные из рукописей, не должны использоваться в личных исследовательских целях без письменного разрешения автора.

Ответственность экспертов (рецензентов)

Рецензенты должны давать объективные суждения и указывать на соответствующие опубликованные работы, которые еще не цитируются. К рецензируемым статьям следует обращаться конфиденциально. Рецензенты будут выбраны таким образом, чтобы не было конфликта интересов в отношении исследования, авторов и / или спонсоров исследования.

Ответственность авторов

Ответственность за содержание работы несет автор. Авторы обязаны вносить исправления, пояснения, опровержения и извинения, если такие имеются.

Автор не должен представлять статью, идентичную ранее опубликованной в другом журнале. В частности, не принимаются переводы на английский либо немецкий язык статей, уже опубликованных на другом языке.

В случае обнаружения в рукописи статьи существенных ошибок автор должен сообщить об этом редактору раздела до момента подписи в печать оригинал-макета номера журнала. В противном случае автор должен за свой счет исправить все критические замечания.

Направляя статью в журнал, автор осознаёт указанную степень персональной ответственности, что отражается в письменном обращении в редакционную коллегия Журнала.

Теруге 22.06.2022 ж. жіберілді. Басуға 30.06.2022 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

740 Кб RAM

Шартты баспа табағы 5,9.

Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: З. С. Исакова

Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Тапсырыс № 4022

Сдано в набор 22.06.2022 г. Подписано в печать 30.06.2022 г.

Электронное издание

740 Кб RAM

Услпеч.л 5,9. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: Исакова З. С.

Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Заказ № 4022

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

8 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

vestnik-humanitar.tou.edu.kz